

BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
İbn-i Haldun Sosyal Politikalar Araştırma ve Uygulama Merkezi

SADED

SOSYAL AKTÖRLER VE DENEYİMLER DERGİSİ JOURNAL OF SOCIAL ACTORS AND EXPERIENCES

Derginin Sahibi / Owner of the Journal
Balıkesir Üniversitesi adına/On behalf of Balıkesir University,
Prof. Dr. Yücel OĞURLU

Editörler / Editors
Prof. Dr. Fahri ÇAKI
Doç. Dr. /Assoc. Prof. Dr. Alper UZUN

Yardımcı Editör / Assistant Editor
Doç. Dr. /Assoc. Prof. Dr. Yonca
ALTINDAL

Sekretarya/ Secretariat
Arş. Gör. /Research Asst. Burak OĞLAKCI
Arş. Gör. Dr. /Research Asst. Dr. Oğuzhan ÖZKAN

İletişim/Contact:

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağış Yerleşkesi, 10145 Altıeylül /Balıkesir.
Tel /Ph: 0266 295 72 23 E-posta /E-mail: saded@balikesir.edu.tr

Not: Dergiye makale göndermek için saded@balikesir.edu.tr adresine mail gönderebilirsiniz. SADED (Sosyal Aktörler ve Deneyimler Dergisi) hakemli bir dergidir ve yılda iki sayı olarak yayınlanmaktadır. Bu dergide yayınlanan makalelerin bilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir; fikirlerden editörler sorumlu tutulamazlar. Dergide yayınlanan makalelerin tüm yayın hakları SADED Dergisi'ne aittir. Makaleler, önceden izin alınmaksızın tamamen veya kısmen herhangi bir şekilde basılamaz ve çoğaltılamaz. Ancak bilimsel amaçlar doğrultusunda, kaynak göstermek kaydıyla özetleme ve alıntı yapılabilir.

Note: In order to submit manuscripts to the journal you can send email to the editors, through the address of saded@balikesir.edu.tr. Journal of Social Actors and Experiences is a peer-reviewed and refereed journal publishing articles two times a year in various disciplines of social sciences. The journal, however, is published with a specific topic for its each issue. Opinions expressed in the Journal belong solely to the authors. Editors are not responsible for ideas. All that is published in this Journal is copyrighted and all rights reserved. Neither as a whole nor in part may the articles in this Journal be reproduced or distributed in any way or through any digital storage and retrieval system without permission. We allow, however, brief quotations and abstracts for scholarly purposes.

Yayın Kurulu / Editorial Board

- Prof. Dr. Abdullah KÖSE (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdurrahman ÖZKAN (Batman Üniversitesi)
Prof. Dr. Alpaslan ALİAĞAOĞLU (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Aydın AKTAY (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayla DENİZ (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Barış ŞENTUNA (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Bayram ÇETİN (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Diditi MİTRA (Brookdale Community College)
Prof. Dr. Firdevs GÜMÜŞOĞLU (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail HİRA (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Hacı Musa TAŞDELEN (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferhat ARSLAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Funda VARNACI UZUN (Aksaray Üniversitesi)
Doç. Dr. Handan AKYİĞİT (Sakarya Üniversitesi)
Asst. Prof. Dr. Jeet DOGRA (Indian Institute of Tourism & Travel Management)
Dr. Jeetesh KUMAR (Taylor's University)
Prof. Dr. Kadir CANATAN (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi)
Assoc. Prof. Kandappan BALASUBRAMANIAN (Taylor's University)
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ (Afyonkarahisar Üniversitesi)
Doç. Dr. Musa Yavuz ALPTEKİN (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ERTÜRK (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ORÇAN (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Kemal ŞAN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuri TINAZ (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer SAY (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ramazan YELKEN (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Ruşen KELEŞ (Ankara Üniversitesi/Kapadokya Üniversitesi)
Prof. Dr. Savaş Zafer ŞAHİN (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Prof. Dr. Selver ÖZÖZEN KAHRAMAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Serhat ZAMAN (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Serap PALAZ (Bandırma 17 Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Songül SALLAN GÜL (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Doç. Dr. Serdar NERSE (Batman Üniversitesi)
Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. (Dr.) S.S. MODİ (University of Rajasthan, Jaipur)
Dr. Öğr. Üyesi Şevki DANACIOĞLU (Bakırçay Üniversitesi)
Prof. Dr. Vedat ÇALIŞKAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Yedla Venkata RAO (Pondicherry University, India)
Prof. Dr. Yücel UYANIK (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)

Danışma Kurulu / Advisory Board

Dr. Öğr. Üyesi Alkan ÜSTÜN (Bartın Üniversitesi)
Prof. Dr. Korkut TUNA (İstanbul Ticaret Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Kemal ŞAN (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Ruhi Can ALKIN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Sami ŞENER (Karatay Üniversitesi)
Prof. Dr. Yasin AKTAY (Ankara Yıldırım Beyazıt Ün.)
Prof. Dr. Zuhâl Yonca ODABAŞ (Çankırı Karatekin Üniversitesi)

SOSYAL AKTÖRLER VE DENEYİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL ACTORS AND EXPERIENCES

Sayı / Issue: 3, Yıl / Year: Aralık / December 2024

Dergimizin bu sayısına gönderilen makaleleri değerlendiren hakemlerimize teşekkürlerimizi sunarız./ We would like to thank our referees who evaluated the articles submitted to this issue of our journal.

3. Sayı Hakem Listesi / Reviewer List of 3rd Issue

Abdurrahman ÖZKAN
Ali COŞKUN
Çağın ALEV KAYALI
Deniz Aslı DOKUZCAN
Emine DİNGEÇ
Erdem DİRİMEŞE
Ergün YILDIRIM
İzzet ER
Kadir CANATAN
Mehmet Tayfun AMMAN
Muhammet FIRAT
Osman METİN
Roza SÜLEYMANOĞLU
Serap Aslan COBUTOĞLU
Serdar NERSE
Serpil MENTEŞE
Şevki DANACIOĞLU

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Kadir CANATAN / 1

20. Yüzyılda Dünyada ve Türkiye'de Ortaya Çıkan Popüler Ritüeller
Popular Rituals Emerging in the World and Türkiye in the 20th Century

Gülcan ASLAN & Buse KARABAY / 17

Türkiye'nin Çığ Yönetimine Eleştirel Bir Bakış
Comparative Evaluation of Turkey's Avalanche Management

Ali EGİ / 34

Romanları/Çingeneleri Anlamak: Tarihsel, Kültürel, Politik ve Sosyal Boyutlarıyla Sosyolojik Bir Çerçeve
Understanding Roma/Gypsies: A Sociological Framework of Historical, Cultural, Political and Social Dimensions

Ali ER / 51

Türkiye'de Sokak Çocukları Sorununun Sosyolojik Analizi
Sociological Analysis of the Problem of Street Children in Turkey

Elif ALTUNDERE / 70

Aile Kavramının Yeniden İnşası: Tek Ebeveynli Ailelerde Aile Algısı
The Reconstruction Of The Family Concept: Family Perceptions Family In Single-Parent Families

Nilgün KARACA & Celalettin ÇEVİK / 78

Çalışma Yaşamında Psikososyal Riskler ve Bu Risklerin Yol Açtığı Sorunlar
Psychosocial Risks in Working Life and Problems Caused by These Risks

Ayşe Nur BİLGİN / 91

Gecekondü: Türkiye'de Kırsal Göç ve Kentleşme Kitap İncelemesi
The Gecekondü: Rural Migration and Urbanization in Turkey Book Review

Sinem LAFCI / 95

Alman İdeolojisi (Feuerbach) Kitap İncelemesi
“German Ideology (Feuerbach)” Book Review

20. YÜZYILDA DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE ORTAYA ÇIKAN POPÜLER RİTÜELLER

20th-Century Popular Rituals in the World and in Turkey

Kadir CANATAN¹

Öz

Bu çalışma, geleneksel olarak modern öncesi toplumlarla ilişkilendirilen ritüellerin modern bağlamlarda nasıl evrimleştiğini veya yaratıldığını incelemeyi amaçlamaktadır. Küreselleşme, ticarileşme ve bireyselleşme gibi faktörlerden etkilenen modern toplumun, çağdaş sosyal ve kültürel ihtiyaçları karşılamak için ritüelleri nasıl üretmeye ve dönüştürmeye devam ettiğini araştırmaktadır. Ritüeller ile modern toplumlar arasındaki dinamik ilişkiyi vurgulamakta ve ritüellerin sosyal ve kültürel değişimlere uyum sağladığını ve evrimleştiğini göstermektedir. Ritüeller, genellikle kurallara tabi olan, toplumsal normları güçlendirmeye, geçişleri kutlamaya ve kimlik oluşturmaya hizmet eden sembolik eylemler olarak tanımlanabilir. Weber, modern ritüellerin kutsal anlamını yitirdiğini, rasyonalizasyon altında kimlik ve toplumsal örgütlenme araçları haline geldiğini söylerken, Durkheim, ritüellerin seküler veya modern biçimlerde bile toplumsal uyumun anahtarı olduğunu vurgulamaktadır. 20. yüzyıl ritüel gelişmeleri hakkında veri toplamak ve analiz etmek için bu çalışmada hızlı tarama yöntemi kullanılmıştır. Hızlı tarama yöntemi, genel eğilimleri belirlemek için geniş verileri hızla derlemeyi amaçlayan bir yöntemdir. Bu yaklaşım, ana temaları belirlemeyi kolaylaştırır ve daha derin bir araştırma için bir temel sağlamaktadır. Sonuç olarak modern toplum bir yandan yeni ritüeller icat ederken diğer yandan da geleneksel olarak kök salmış ritüelleri de kapitalizm ve dijital kültür aracılığıyla yeniden şekillendirilmektedir. Biçimleri ve anlamları modern toplumsal ihtiyaçlara yanıt olarak evrimleşse bile, sosyal bağları beslemede ve kimliği ifade etmede hayati önemlerini sürdürmektedirler.

Anahtar kelimeler: Modern toplum, ritüeller, modern ritüeller, ticarileşme, küreselleşme

Abstract

This study aims to examine how rituals traditionally associated with pre-modern societies have evolved or been created in modern contexts. It investigates how modern society, influenced by factors such as globalization, commercialization and individualization, continues to produce and transform rituals to meet contemporary social and cultural needs. It emphasizes the dynamic relationship between rituals and modern societies and shows that rituals adapt and evolve to social and cultural changes. Rituals can be defined as symbolic actions that are generally subject to rules and serve to reinforce social norms, celebrate transitions and create identity. While Weber argues that modern rituals have lost their sacred meaning and have become tools of identity and social organization under rationalization, Durkheim emphasizes that rituals are the key to social harmony even in secular or modern forms. The rapid scanning method was used in this study to collect and analyze data on ritual developments in the 20th century. The rapid scanning method is a method that aims to quickly compile large data to identify general trends. This approach makes it easier to identify main themes and provides a basis for deeper research. As a result, while modern society is inventing new rituals, traditionally rooted rituals are also being reshaped by capitalism and digital culture. Even as their forms and meanings evolve in response to modern social needs, they continue to be vital in fostering social bonds and expressing identity.

Keywords: Modern society, rituals, modern rituals, commercialization, globalization.

¹ Sorumlu Yazar/Corresponding Author: kadir.canatan@izu.edu.tr, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Sosyal Hizmet Pr., İstanbul/TÜRKİYE, <https://orcid.org/0000-0003-2358-6051>

GİRİŞ

Modern toplum ve ritüeller arasındaki ilişki, hızla değişen sosyal, kültürel ve teknolojik dinamiklerin etkisiyle hem geleneksel ritüellerin yeniden yorumlanmasını hem de yeni ritüellerin ortaya çıkmasını içeren çok yönlü bir etkileşimdir. Ritüeller, tarih boyunca insan topluluklarının sosyal bağlarını güçlendirmek, kimliklerini ifade etmek ve anlam yaratmak için kullandıkları önemli sosyal pratiklerdir. Modern toplumlarda ise bu ritüeller, bireysel ve toplumsal değişimlere yanıt vererek, geleneksel yapıları koruma ve yeniden üretme işlevini yerine getirmektedir. Aynı zamanda yeni sosyal ve kültürel ihtiyaçlara cevap olarak yeni ritüel biçimleri de geliştirmektedir.

Modernleşme süreci, sanayileşme, kentleşme, bireyselleşme ve küreselleşme gibi dinamikler aracılığıyla toplumların yapısını değiştirmiştir. Geleneksel toplumlarda daha sabit ve yerel olan ritüeller, modern toplumlarda daha esnek ve küresel hale gelmiştir. Çağımızda ritüellerin gelişmesinde iki temel trende rastlanmaktadır. İlk olarak ritüeller eski geleneklerin modern yorumları olarak yeniden şekillenmektedir. Bu bağlamda dini bayramların ticarileşmesi, düğün ve doğum gibi ritüellerin sosyal medya etkisiyle daha gösterişli hale gelmesi örnek olarak verilebilir. İkinci trend yeni sosyal ve kültürel ihtiyaçları karşılayan modern ritüeller ortaya çıkmasıdır. *Baby shower*, cinsiyet açıklama partisi, minimalist yaşam ritüelleri bu kategoride anılabilir.

Modern toplumlarda bireyselleşme süreci hız kazanmış ve insanlar, geleneksel sosyal yapılarla olan bağlarını sorgulamaya başlamıştır. Bu da yeni anlam arayışlarını ve bireysel ritüel pratiklerini artırmıştır. Örneğin: Kişisel gelişim ve *mindfulness* ritüelleri gibi bireysel farkındalık ve kişisel iyilik hali arayışı modern toplumlarda öne çıkmaktadır. Kişisel kutlamalar ve sosyal medya paylaşımları, bireylerin özel anlarını daha kamusal hale getirerek bir çeşit “kişisel ritüel” yaratma eğilimini yansıtmaktadır.

Küreselleşme, farklı kültürel pratiklerin dünya genelinde hızla yayılmasına olanak tanımış, ritüellerin de sınırları aşarak farklı toplumlarda benimsenmesini sağlamıştır. Özellikle Batı kökenli kutlamalar, küresel kültürle bütünleşmiş ve dünya çapında modern ritüeller haline gelmiştir: Noel, Sevgililer Günü, *Halloween* gibi Batı kaynaklı ritüeller, Batı dışındaki toplumlarda da tüketim odaklı küresel kutlamalar olarak benimsenmiştir. Sosyal medya ve internet aracılığıyla ritüellerin hızlı bir şekilde yayılması, bu tür kutlamaların küreselleşmesine katkıda bulunmuştur.

Modern toplumda ritüeller, yalnızca toplumsal ve dini anlam taşımakla kalmaz, aynı zamanda ekonomik birer olgu haline de gelmiştir. Birçok ritüel, ticarileşerek tüketim kültürüyle bütünleşmiştir: Düğünler, doğum günleri, bayramlar, daha geniş kitlelere ulaşan ticari organizasyonlarla daha gösterişli ve maliyetli etkinliklere dönüşmüştür. Alışveriş merkezleri ve markalar, ritüelleri teşvik ederek tüketim alışkanlıklarını artırmış ve ritüel kutlamalarının önemli bir parçası haline gelmiştir (örneğin, “Kara Cuma” gibi alışveriş ritüelleri).

Sosyal medya, modern toplumlarda ritüellerin yeni bir boyut kazanmasına neden olmuştur. Ritüeller artık dijital dünyada sergilenmekte ve geniş kitlelere ulaşmaktadır: Kutlamalar, anmalar ve diğer ritüeller sosyal medyada paylaşılabilecek hale gelmiş ve bir tür dijital katılım ritüeli yaratmıştır. Bireyler, ritüel ve kutlama anlarını sosyal medya platformlarında paylaşarak sosyal kimliklerini inşa etmekte ve sergilemektedirler. Bu durum, ritüellerin yalnızca aile ve arkadaşlar arasında değil, daha geniş bir dijital toplulukta da anlam kazanmasına yol açmıştır.

Modern toplumlarda sosyal ve siyasi hareketler de yeni ritüeller yaratmıştır. Protesto yürüyüşleri, anma törenleri ve kampanyalar, yeni toplumsal anlamlar kazanan modern ritüel biçimleri haline

gelmiştir: 1 Mayıs İşçi Bayramı, Dünya Kadınlar Günü gibi anma ve protesto günleri, toplumsal eşitlik ve hak arayışı amacıyla her yıl düzenli olarak kutlanmaktadır. Çevre bilinci ve sürdürülebilirlik ritüelleri, modern toplumlarda ekolojik farkındalıkla bağlantılı yeni pratikler olarak ortaya çıkmıştır (örneğin, Dünya Çevre Günü, “Sıfır Atık” ritüelleri).

Sonuç olarak modern toplumlarda ritüeller, geleneksel pratiklerin yeniden yorumlanması ve yeni sosyal, kültürel ihtiyaçlara yanıt olarak gelişen uygulamalarla sürekli evrilmektedir. Bireyselleşme, küreselleşme ve ticarileşme gibi dinamikler, modern ritüellerin şekillenmesinde önemli roller oynamaktadır. Bu ritüeller, toplulukların kimliklerini ifade etmelerine, sosyal bağları güçlendirmelerine ve bireysel anlam arayışlarını tatmin etmelerine yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda dijitalleşme ve sosyal medya etkisiyle ritüeller, artık daha görünür ve paylaşılabılır hale gelmiştir. Modern toplumda ritüeller hem bireysel hem de toplumsal düzeyde kimliğin ve kültürün önemli bir parçası olmaya devam etmektedir.

PROBLEM TANIMI VE ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu çalışmanın problemini, 20. yüzyıldan bu yana dönüşüm geçiren modern toplumların ne tür ritüeller geliştirdiğini ve bunların hangi ihtiyaca cevap verdiği sorusu oluşturmaktadır. Ritüel, belirli bir topluluk veya bireyler tarafından tekrarlanan, sembolik anlamlar taşıyan ve genellikle bir dizi kurala göre gerçekleştirilen, toplumsal, dini ya da kültürel bir etkinliktir. Ritüeller, toplumsal normları pekiştirmek, kimlik inşa etmek, önemli geçiş dönemlerini kutlamak ya da kutsal olana yakınlaşmak amacıyla yapılmaktadır. Ritüellerin düzenlenme biçimi ve amacı, toplumun inançlarına, kültürel yapısına ve sosyal değerlerine göre değişiklik gösterebilmektedir.

Ritüelin temel özellikleri dört maddede özetlenebilir:

- 1) Süreklilik ve Tekrar: Ritüeller genellikle belirli aralıklarla tekrarlanır. Yıllık bayramlar, haftalık ibadetler ya da günlük ritüeller olabilir.
- 2) Sembolizm: Ritüellerde yapılan eylemler ve kullanılan objeler sembolik anlamlar taşır. Örneğin, düğünlerde yüzük takmak, evliliğin sembolik bir ifadesidir.
- 3) Toplumsal Bağ: Ritüeller, bireylerin toplumsal bir kimlik kazanmalarını sağlar ve toplumsal bağları güçlendirir.
- 4) Düzen ve Kurallar: Ritüeller belirli bir düzene göre gerçekleştirilir ve genellikle belli kurallara dayanır.

Ritüeller, işlevlerine ve bağlarına göre farklı kategorilere ayrılabilirler. Kategorilendirme yoluyla pek çok ritüelin daha düzenli bir görünümü elde edilebilir. Başlıca ritüel türlerini yedi grupta toplayabiliriz:

- 1) Dini Ritüeller: Dini ritüeller, kutsal sayılan varlıklara veya güçlere yönelik ibadet, dua ve ayinleri içerir. Genellikle dinin belirlediği kurallara göre yapılır ve toplumsal düzenin bir parçasıdır. Müslümanların belirli vakitlerde gerçekleştirdiği namaz ibadeti dini ritüele örnek olarak verilebilir. Katolik Kilisesi’nde gerçekleştirilen dini tören, kutsal ekmeğin ve şarabın sunulmasıyla yapılır. Budizm’de mantraların tekrarlanması, meditasyon ve dini törenler, bireylerin ruhsal arınmasını sağlar. Dini ritüellerin amacı, kutsal varlıkla iletişim kurmak, dini inançları pekiştirmek, ahlaki düzeni korumak ve bireyleri toplumun bir parçası haline getirmektir.

- 2) Geçiş Ritüelleri (*Rites of Passage*): Bireylerin hayatlarında önemli dönüm noktalarını (doğum, ergenlik, evlilik, ölüm) simgeleyen ritüellerdir. Geçiş ritüelleri, bireylerin sosyal statülerinde veya rollerinde meydana gelen değişiklikleri vurgular. Müslüman toplumlarında erkek çocukların ergenliğe adım atmasını simgeleyen sünnet bir geçiş ritüeli olarak tanımlanabilir. Evliliği simgeleyen törenler, farklı kültürlerde farklı şekillerde gerçekleştirilir ve bekarlıktan evliliğe geçişi ifade eder. Cenaze törenleri ölümü ve sonrası için düzenlenen ritüellerdir, dinlere göre bu dünyadan öte dünyaya geçişi simgeler. Geçiş ritüellerinin amacı, bireyin toplumsal statüsündeki değişikliği onaylamak, geçiş dönemini toplumsal bir olay olarak kutlamak ve bireyi yeni rolüne hazırlamaktır.
- 3) Toplumsal Ritüeller: Toplumların ortak değerlerini, kimliklerini ve birliğini pekiştiren ritüellerdir. Dini olmayan, ancak toplumsal birlikteliği destekleyen kutlamalar ve anmalar bu kategoriye girer. Örnek olarak milli bayramlar ve yılbaşı kutlamaları verilebilir. Bu tür ritüellerin amacı toplumsal dayanışmayı güçlendirmek, kolektif kimliği vurgulamak ve toplumun ortak değerlerini yüceltmektir.
- 4) Terapötik Ritüeller: Bireylerin veya toplumların sağlık, ruhsal rahatlama veya iyileşme amacıyla gerçekleştirdiği ritüellerdir. Hem fiziksel hem de ruhsal sağlığı hedefler. Örnek olarak birçok yerli toplumda hastalıkları iyileştirmek için yapılan ritüel danslar ve dualar (Şaman ayinleri) ile beden ve zihin sağlığını iyileştirmek amacıyla düzenli olarak yapılan yoga ve meditasyon verilebilir. Bunların amacı bireylerin ruhsal veya fiziksel sağlığını güçlendirmek, psikolojik rahatlama sağlamak ve toplumsal dengeyi kurmaktır.
- 5) Tüketim ve Ticarileşmiş Ritüeller: Modern toplumlarda tüketim kültürüyle iç içe geçmiş ve büyük ölçüde ticarileşmiş ritüellerdir. Tüketim pratikleri, genellikle özel günler ve kutlamalarla ilişkilendirilir. Kara Cuma (*Black Friday*), ABD'de Şükran Günü'nden sonraki cuma günü büyük indirimlerle alışveriş yapılmasını teşvik eden bir ritüeldir. Noel döneminde hediye verme geleneği, büyük alışverişlerin yapıldığı ticarileşmiş bir ritüele dönüşmüştür. Yine doğum günü partileri, hediyeler ve partilerle tüketim odaklı hale gelmiş olan ritüellerdir. Amacı, tüketimi artırmak, sosyal statü ve başarı göstergesi olarak kutlamaları sürdürmektir.
- 6) Dönemsel ve Doğa Ritüelleri: Mevsimsel değişimlerle veya doğanın döngüleriyle ilgili yapılan ritüellerdir. Genellikle tarım toplumlarında yaygın olan bu ritüeller, doğanın döngülerini ve ekolojik süreçleri onurlandırır. Sözelimi nevruz, baharın gelişini kutlayan bir ritüeldir, Orta Asya ve İran'da yaygın olarak kutlanır. Tarım toplumlarında hasat zamanında yapılan ritüeller, ürün bolluğunu kutlar. Bu ritüellerin amacı, doğanın döngülerini onurlandırmak, tarımsal üretimi kutsamak ve doğayla uyumu simgelemektir.
- 7) Eğlence ve Kutlama Ritüelleri: Eğlence ve kutlama amaçlı yapılan, dini veya toplumsal anlam taşımayan ritüellerdir. Modern toplumlarda özellikle sosyal medya ve küreselleşmenin etkisiyle yaygınlaşan ritüeller de bu kategoriye girer. Cinsiyet Açıklama Partileri (*Gender Reveal Parties*) gibi doğacak bebeğin cinsiyetini açıklamak için yapılan modern ritüeller, bebek doğmadan önce anneye destek olmak amacıyla düzenlenen kutlamalar bu kategoriye girerler. Ayrıca eğitimin tamamlanması sonrası kutlanan ritüeller olarak mezuniyet törenleri bu türdendir. Amacı, sosyal ilişkileri güçlendirmek, eğlenmek ve özel anları kutlamaktır.

Tüm bu ritüeller, toplumların ve bireylerin kimliklerini, inançlarını ve sosyal rollerini belirlemelerine yardımcı olan temel sosyal pratiklerdir. Ritüeller, dini, toplumsal, geçiş dönemleri,

tüketim veya doğayla ilgili olabilir. Her ritüel, belirli bir sosyal düzeni güçlendirmek ve toplumsal dayanışmayı sağlamak için sembolik anlamlar içerir. Modern dünyada ritüeller, küreselleşme ve ticarileşme gibi etkilerle değişiklik göstermiş olsa da, toplumsal yaşamın önemli bir parçası olarak varlıklarını sürdürmektedir.

Bu makale, İngilizcesi “*quick scan method*” veya “*rapid scanning method*” olarak ifade edilen hızlı tarama yöntemiyle yapılmıştır. Bu, belirli bir konu ya da alanda hızlıca bilgi toplamak, genel eğilimleri veya yüzeysel verileri elde etmek amacıyla kullanılan bir araştırma tekniğidir. Bu teknik, daha derinlemesine araştırma gerektiren projeler öncesinde hızlı bir başlangıç yapmak veya mevcut bir durum hakkında hızlı sonuçlar almak için kullanılır. Hızlı tarama, detaylı analizlere girmeden geniş bir veri yelpazesi sunar ve zaman tasarrufu sağlamayı hedefler. Bu tekniğin bazı avantajları bulunmaktadır. Daha derin araştırmalar için harcanacak zamanı minimuma indirir, hızlı sonuçlar sağlar. Farklı alanlardan geniş çapta bilgi toplanmasına olanak tanır. Yöntemin uygulanışı, araştırmacının ihtiyaçlarına ve hedeflerine göre esnek şekilde adapte edilebilir. Daha ayrıntılı bir araştırma süreci başlamadan önce genel bir çerçeve oluşturur, araştırmacının derinlemesine ele alacağı alanları belirlemesine yardımcı olur.

Hızlı tarama tekniğiyle literatür, internet kaynakları ve yapay zekâ imkanlarıyla yaptığımız araştırma 20. yüzyılın başından günümüze kadar ortaya çıkan farklı türden ritüelleri iki kısımda değerlendirebileceğimiz sonucunu vermiştir. Yüzyıl içinde ortaya çıkmış ve kurumsallaşmış olan “modern ritüeller”, ilk aşamada değerlendirilmesi gereken törenler ve kutlamalardır. Bunlar büyük ölçüde teknolojik gelişmeler, küreselleşme, savaşlar, toplumsal hareketler ve kültürel değişimlerle şekillenmiştir. Yüzyılın sonunda ve yeni milenyumun başında görülen “post-modern ritüeller” ise, yeni duyarlılık ve ihtiyaçlara cevap vermeyi amaçlayan, yeni toplumun ritüelleridir. Çünkü bu evrede modern toplum post-modern evreye doğru geçiş yapmaya başlamıştır. Bu durumda bu iki kategori ritüelleri, toplumun gidişatına göre okumak ve değerlendirmek gerekmektedir. Bu çalışmada kendimizi “modern ritüeller”le sınırlandırmak istiyoruz, çünkü diğer ritüelleri de ele almak bu makalenin sınırlarını aşacaktır.

MODERNLEŞME TEORİLERİ VE RİTÜELLER

Modern toplumda ritüellerin akıbeti ne olacaktır? Modern sosyolojinin kurucuları geleneksel kültürün gelişimi, dini ve ritüel etkinlikler ve kutlamalar konusunda kötümser bir görüşe sahiptirler. Max Weber, modernleşmeyi rasyonalizasyon ve büyübozumu (*Entzauberung*) süreçleri üzerinden betimleyen önemli bir sosyologdur. Weber’e göre modernleşme, toplumların daha akılcı ve sistematik hale gelmesi anlamına gelir. Bu süreçte, geleneksel ve dinsel dünya görüşleri yerini, bilimsel ve bürokratik düşünceye bırakacaktır. Modernleşmenin merkezinde, bireylerin ve kurumların rasyonel yöntemler ve araçlar kullanarak, en verimli sonuçları elde etme çalışmaları vardır.

Weber’e göre modernleşmenin temelini rasyonalizasyon süreci oluşturur. Bu süreç, insanların ve toplumların akılcı ilkelere dayalı olarak hareket etmeye başlamasını ifade eder. Geleneksel toplumlarda insanlar kararlarını daha çok gelenekler, inançlar ve mistik öğretilere göre alırken, modern toplumlarda kararlar daha bilimsel, akılcı ve bürokratik yöntemlerle alınmaktadır. Rasyonalite, maksimum verim ve kontrol sağlama çabasını içerir. Weber, modernleşme sürecini aynı zamanda “büyüden arınma” olarak ifade eder. Geleneksel toplumlarda dünya ve evren, kutsal, büyü ve mistik bir anlam taşıyordu; ancak modernleşme ile birlikte bu anlam kaybolmuştur. Bilimsel düşünce, dini ve mistik açıklamaların yerini almıştır. Doğa olayları ve toplumsal olgular artık bilimsel yasalarla açıklanır ve insan yaşamı giderek daha fazla kontrol altına alınır olmuştur. Weber, modernleşmenin aynı zamanda bürokrasinin yükselişi

anlamına geldiğini vurgular. Bürokrasi, modern toplumlarda rasyonalizasyonun en önemli araçlarından biridir. Kararların bireysel ya da keyfi değil, kurallara ve yönetmeliklere göre alınması, toplumsal düzenin daha etkili ve kontrollü hale gelmesini sağlar.

Weber'in modernleşme teorisi, ritüellerin modern toplumlarda nasıl yeniden yorumlanacağını anlamamıza da yardımcı olur. Geleneksel toplumlarda ritüeller, kutsal ve mistik anlamlar taşıyan, toplumsal bütünleşmeyi sağlayan önemli pratiklerdir. Ancak modernleşme süreciyle birlikte ritüellerin işlevi ve anlamı da değişmektedir. Weber'e göre modernleşme ile birlikte ritüeller, kutsal anlamlarından uzaklaşırlar. Modern toplumlarda insanlar, artık dünya ve yaşamı kutsal bir perspektiften değil, daha akılcı ve bilimsel bir bakış açısıyla değerlendirirler. Bu nedenle, dini ve mistik anlamlar içeren ritüellerin toplumsal hayattaki yeri azalır. Örneğin, dini bayramlar ve törenler, giderek daha çok sosyal gelenekler olarak kutlanmaya başlar.

Rasyonelleşme süreci, ritüellerin toplumsal hayattan tamamen kaybolmasına neden olmaz; ancak bu ritüellerin işlevi ve anlamı değişir. Modern toplumlarda ritüeller, daha çok sosyal kimlik ve toplumsal aidiyet göstergesi olarak işlev görmeye başlar. Örneğin, dini bayramlar ya da düğünler, kutsal anlamlarından çok, toplumsal dayanışmayı ve sosyal ilişkileri güçlendirme amacıyla sürdürülür. Modernleşme süreci aynı zamanda yeni ritüellerin doğmasına neden olur. Weber'e göre, modern bireyler, geleneksel dini ve mistik ritüellerden uzaklaşıp da, toplumsal kimliklerini ve aidiyetlerini ifade edebilmek için yeni ritüellere ihtiyaç duyarlar. Modern toplumda bireylerin yaşamlarındaki önemli olaylar (doğumlar, evlilikler, mezuniyetler) yeni ritüeller aracılığıyla kutlanır. Bu ritüeller, bireylerin toplumsal statülerini ve başarılarını göstermek için bir araç haline gelir.

Weber'in modernleşme teorisi, ritüellerin küreselleşme ve ticarileşme sürecindeki dönüşümünü de açıklamaya yardımcı olur. Modern kapitalist toplumlarda ritüeller, giderek daha fazla tüketim kültürü ile iç içe geçmiştir. Örneğin, Noel, Sevgililer Günü ya da doğum günü kutlamaları, dini ya da sosyal anlamlarından çok, tüketimi teşvik eden etkinlikler haline gelmiştir. Weber'in rasyonalizasyon kavramı, bu ritüellerin ticarileşmesini anlamak için önemli bir kavramsal çerçeve sunar.

Émile Durkheim, modernleşmeyi, toplumların yapısal dönüşümü olarak betimler ve bu süreci, toplumsal dayanışma kavramlarıyla açıklar. Ona göre modernleşme, geleneksel toplumların mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçişi ile karakterize edilir. Ritüeller ise, bu toplumsal dönüşümdeki önemli bir rolü oynamaya devam eder. Durkheim, ritüelleri, toplumsal bağları güçlendiren ve toplumun üyeleri arasında ortak bir kimlik oluşturan temel mekanizmalar olarak görür. Modernleşme süreci boyunca, ritüellerin işlevi ve yapısı değişse de, onların toplumun bütünlüğünü ve dayanışmasını sağlamadaki rolü devam eder.

Geleneksel toplumlarda, insanlar birbirine benzer işler yaparlar ve aynı değerlere, inançlara bağlı olarak yaşarlar. Bu toplumsal yapıya "mekanik dayanışma" denir. Ritüeller, bu tür toplumlarda bireyleri toplumsal düzene entegre eder ve ortak değerleri güçlendirir. Modern toplumlarda ise iş bölümü artar ve insanlar birbirinden farklı uzmanlıklara sahip olurlar. Bu toplumsal yapı "organik dayanışma" olarak adlandırılır. Bireyler artık aynı işleri yapmazlar ama birbirlerine bağımlı hale gelirler. Bu bağımlılık, iş bölümü aracılığıyla toplumsal bütünleşmeyi sağlar.

Durkheim, modernleşme ile birlikte toplumsal bağların zayıflaması ve bireylerin toplumsal normlardan kopmasının sonucunda ortaya çıkan durumu anomi kavramıyla ifade eder. Modernleşmenin hızlı değişim süreçlerinde, toplumda normların zayıfladığı ya da belirsizleştiği dönemler olabilir. Bu

durumda, ritüellerin rolü, toplumu bir arada tutmak ve bireylerin kendilerini daha güçlü bir toplumsal bütünlük içinde hissetmelerini sağlamaktır.

Durkheim için ritüeller, toplumun bütünlüğünü sağlamak açısından merkezi bir rol oynar. Ritüeller, hem geleneksel hem de modern toplumlarda bireylerin toplumsal bağlarını güçlendiren, ortak kimliği ve normları pekiştiren pratiklerdir. Durkheim'e göre toplumların ritüelleri, kolektif bilinç adı verilen ortak bir düşünce dünyasını yansıtır. Kolektif bilinç, toplumun üyeleri arasında paylaşılan değerler, inançlar ve normlar bütünüdür. Ritüeller, kolektif bilinci canlı tutar ve toplumsal dayanışmayı pekiştirir.

Geleneksel toplumlarda ritüeller, dini törenler, festivaller ve bayramlar aracılığıyla toplumun kutsal değerlerini vurgularken, modern toplumlarda bu ritüeller daha laik ve seküler biçimlerde devam eder. Durkheim, geleneksel toplumlarda ritüellerin çoğunlukla dinsel olduğunu, kutsal ve profan (dünyevi) ayırımına dayandığını vurgular. Ritüeller, dini toplulukların temel bir özelliği olarak bireyleri kutsal olana bağlar ve toplumsal birliği sağlar.

Ancak modernleşme ile birlikte sekülerleşme süreci ortaya çıkar. Bu süreçte dini ritüeller yerini laik ritüellere bırakır, ancak ritüellerin işlevi değişmez. Modern toplumlarda seküler bayramlar, ulusal kutlamalar ve diğer toplumsal etkinlikler, dini ritüellerin işlevine benzer şekilde toplumsal bütünlüşmeyi ve dayanışmayı sağlar.

Durkheim'e göre ritüeller, bireyleri toplumun bir parçası haline getirir ve toplumsal uyumu sağlar. Modern toplumlarda insanlar farklı uzmanlıklara sahip oldukları için aralarındaki bağlar zayıflayabilir, ancak ritüeller, bu farklılıkların ötesinde ortak bir toplumsal kimlik yaratmaya devam eder. Örneğin, ulusal bayramlar, modern toplumlarda insanların ortak bir tarihe, kimliğe ve değerlere bağlılıklarını ifade ettikleri ritüellerdir. Bu tür ritüeller, toplumu bir arada tutmanın ve bireylerin topluma aidiyetlerini güçlendirmenin bir yoludur.

Modernleşmenin hızlanması, bireyler arasında anomi adı verilen norm eksikliğine yol açabilir. Durkheim'e göre, ritüeller, anomi ile mücadele etmek için önemli bir mekanizmadır. Ortak ritüeller ve törenler, bireylere toplumsal normları hatırlatır ve onları bir topluluk parçası haline getirir. Özellikle kriz dönemlerinde, ritüeller toplumu yeniden bir araya getirir. Örneğin, doğal afetler, savaşlar veya büyük siyasi değişimler sonrasında yapılan anma törenleri ya da dayanışma ritüelleri, toplumsal birliği güçlendirmeye yardımcı olur.

Durkheim, modernleşmeyle birlikte ritüellerin tamamen ortadan kalkmayacağını, ancak yeni biçimlerde ortaya çıkacağını savunur. Dini ritüellerin yerini alan laik ritüeller, modern ulus devletler ve sivil toplumlar tarafından benimsenir. Örneğin, ulusal bağımsızlık günleri, seküler toplulukların ritüelleridir ve toplumsal birliği pekiştirir. Modern toplumlarda düğünler, doğum günleri, mezuniyet törenleri gibi seküler ritüeller, bireylerin hayatındaki önemli geçiş dönemlerini toplumsal bağlamda kutlama fırsatı sunar.

Özetlersek; Max Weber, modernleşme sürecini rasyonalizasyon ve büyübozumu kavramlarıyla açıklarken, ritüellerin modern toplumlarda geçirdiği dönüşümleri de ele alır. Geleneksel toplumlarda kutsal ve mistik anlamlar taşıyan ritüeller, modernleşmeyle birlikte anlam kaybeder ve daha çok sosyal kimlik ve aidiyet göstergesi olarak işlev kazanmaya başlar. Ancak bu süreç, ritüellerin ortadan kalkması anlamına gelmez; aksine, modern bireyler, yeni sosyal ve kültürel ihtiyaçlarına uygun yeni ritüeller geliştirir. Modern toplumlarda ritüeller, bir yandan toplumsal bütünlüşmeyi sağlarken, bir yandan da bireysel kimlik ve başarı göstergeleri haline gelir.

Émile Durkheim, modernleşmeyi, toplumsal dayanışmanın dönüşümü olarak görür ve ritüellerin bu süreçte önemli bir rol oynadığını vurgular. Ritüeller, geleneksel toplumlarda olduğu gibi modern toplumlarda da toplumsal dayanışmayı ve uyumu sağlamaya devam eder. Ancak modernleşme ile birlikte ritüellerin biçimi ve işlevi değişir. Geleneksel dini ritüeller yerini laik ritüellere bırakırken, bu yeni ritüeller toplumsal bütünlüğü sağlama ve bireyleri toplumun bir parçası haline getirme işlevini sürdürür. Durkheim, ritüellerin modern toplumlarda bile sosyal bağları güçlendiren ve toplumsal normları yeniden üreten temel unsurlar olduğunu savunur.

BULGULAR

20. Yüzyılın Başından Bugüne Kadar Ortaya Çıkan Modern Toplumun Ritüelleri

Modern sosyolojinin fikir babalarının beklentilerinin zıddına modern toplum, 20. yüzyılda dünya çapında genelleşen ve dönüştürücü etkiler yaratan önemli ritüeller ve toplumsal kutlamaları icat etmiştir. Bu ritüeller ya eski ritüellerin yeniden şekillenmesiyle varlıklarını sürdürmeyi başarmış olan ritüellerdir ya da yeni ihtiyaçlara cevap vermek üzere ortaya çıkmış olan yeni ritüellerdir. Bu ritüeller incelendiğinde ilk etapta bunların yüzyıl içinde meydana gelen siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel olaylarla bağlantılı olduğu görülecektir. Bunları on altı başlık altında toplamak mümkündür.

Ulusal Bayramlar ve Anma Günleri

Ulusal bağımsızlık günleri, 20. yüzyıl boyunca, özellikle sömürgecilikten kurtulan ülkelerin kendi bağımsızlıklarını kutlamaya başlamalarının bir sonucudur. Hindistan'ın 1947'deki bağımsızlığı veya Afrika ülkelerinin 1960'larda bağımsızlıklarını kazanmaları gibi olaylar, her yıl ulusal bayramların kutlanmasına sebep olmuştur. Anma günleri ise Dünya Savaşları sonrasında pek çok ülkenin, 11 Kasım'da I. Dünya Savaşı'nı anmak (Anma Günü veya Ateşkes Günü) ve 8 Mayıs'ta Avrupa'da II. Dünya Savaşı'nın bitişini kutlamak (Zafer Günü) üzere ritüeller geliştirmesiyle ortaya çıkmışlardır. Her ikisinin de gerisinde yüzyılın içinde meydana gelen savaşlar ve savaşların bitmesi yatmaktadır. Bununla birlikte ulusal bağımsızlık günleri zafer günleri olarak kutlanırken, anma günleri dünya savaşlarında kaybedilen şehitler ve çekilen acıları hatırlamak için icra edilmektedir.

Yüzyıl içinde gerçekleşen bağımsızlık savaşları, büyük kayıplara yol açmıştır. Bağımsızlık mücadelesi veren ülkelerde, yalnızca savaşlar sırasında değil, aynı zamanda bu süreçte yaşanan sosyal ve ekonomik sıkıntılar sonucunda da pek çok insan hayatını kaybetmiştir. Bağımsızlık savaşları ve ilgili çatışmalar sonucunda toplamda 10-15 milyon arasında insanın hayatını kaybettiği tahmin edilmektedir. Ancak bu rakam, farklı kaynaklara göre değişiklik gösterebilir ve kesin bir sayı vermek zordur. Bağımsızlık savaşlarının çoğu, sadece askeri çatışmalara değil, aynı zamanda açlık, hastalık ve mülteci durumlarına da yol açmıştır, bu da kurban sayısını artırmıştır. Ayrıca, bağımsızlık süreçleri sonrası yaşanan iç savaşlar ve toplumsal çatışmalar, bağımsızlık mücadelesinin sonuçları olarak dikkate alınmalıdır.

İki Dünya Savaşı, 20. yüzyılın en yıkıcı çatışmaları olup, milyonlarca insanın hayatına mal olmuştur. Her iki savaşta da kayıplar hem de sivil nüfus arasında geniş çapta gerçekleşmiştir. I. Dünya Savaşı'ndaki toplam kayıplar, tahminen 15-20 milyon arasında değişmektedir. II. Dünya Savaşı'ndaki toplam kayıplar, ilkinden çok daha fazladır ve tahminen 70-85 milyon arasında değişmektedir. Her iki savaş, insanlık tarihindeki en büyük yıkımlardan bazılarını neden olmuş ve dünya genelinde siyasi, sosyal ve ekonomik dönüşümlere yol açmıştır. Bu savaşların etkileri, savaşa katılan ve etkileyen ülkeler üzerinde uzun yıllar boyunca hissedilmiştir.

Türkiye'de ulusal bayramlar ve anma günleri, Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte resmî olarak düzenlenmiş ve belirli tarihsel olayları anmak üzere kutlanmaktadır. Ulusal bayramların başında “23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı” gelmektedir. 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışına dayanmaktadır. 1921'de “Hâkimiyet-i Milliye Bayramı” olarak kutlanmaya başlanmıştır. 1927'de çocuk bayramı unsuru eklenmiştir.

İkinci ulusal bayram “19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı”dır. Mustafa Kemal'in Samsun'a gönderildiği ve Millî Mücadele'yi başlattığı 19 Mayıs 1919 tarihine dayanmaktadır. 1938'de Atatürk'ü Anma Günü olarak ilan edilmiş ve bu tarihten sonra kutlanmaya başlamıştır.

Üçüncü ulusal bayram “30 Ağustos Zafer Bayramı”dır. 1922'de Dumlupınar'da kazanılan Büyük Taarruz'un zaferle sonuçlanmasıyla ve 1923'te “Başkomutanlık Meydan Muharebesi Zaferi” olarak kutlanmasıyla başlamıştır. Sonuncu ulusal bayram “29 Ekim Cumhuriyet Bayramı” olup 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanını temel almaktadır. Tarih olarak 1924'te resmî bayram olarak kutlanmaya başlanmıştır.

Ulusal bayramların dışında belli başlı anma günleri olarak “10 Kasım Atatürk'ü Anma Günü” Mustafa Kemal'in vefat ettiği 10 Kasım 1938 tarihini temel almaktadır. Her yıl saat 09:05'te iki dakikalık saygı duruşu ve çeşitli etkinliklerle anılmaktadır. İkinci anma günü çok yeni olup “15 Temmuz Demokrasi ve Millî Birlik Günü” adıyla ve 15 Temmuz 2016'da yaşanan darbe girişiminin halk tarafından engellenmesine binaen ilan edilmiştir. 2017'de resmî tatil olarak kabul edilmiştir.

Ulusal bayram ve anma günlerine ek olarak Türkiye'de iki adet kültürel ve geleneksel gün kutlanmaktadır. Bunlardan biri her yıl 21 Mart'ta Türk dünyası ve Orta Asya'da baharın gelişi olarak kutlanan “Nevruz Bayramı”dır ki bu Türkiye'de 1995'ten itibaren yaygın etkinliklerle kutlanmaktadır. Diğeri ise Hıdırellez (5-6 Mayıs) olup baharın gelişiyle ilgili geleneksel bir kutlama olup resmî bayram değildir.

Tüm bu bayram ve anma günleri, tarihî olayları hatırlatmak ve millî birlik duygusunu güçlendirmek amacıyla resmî törenler ve çeşitli etkinliklerle kutlanmaktadır.

Anneler ve Babalar Günü

Özellikle ABD'de, 20. yüzyılın başlarında yaygınlaşmaya başlayan Anneler Günü, daha sonra dünya genelinde kutlanan önemli bir aile ritüeli haline gelmiştir. Her yıl mayıs ayında kutlanan bu gün, dünya genelinde ticarileşerek daha yaygın bir kültürel ritüel olmuştur. Anneler Günü'ne benzer şekilde Babalar Günü de dünya çapında 20. yüzyılın ortalarından itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır. Çoğu ülkede haziran ayında kutlanır.

Modern anlamda Anneler Günü'nün ortaya çıkışı, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde 1900'lerin başlarına dayanır. Anna Jarvis adlı bir kadın, 1908 yılında kendi annesini anmak ve diğer annelere saygı göstermek amacıyla ilk defa Anneler Günü'nü kutlar. Jarvis'in annesi, hayatı boyunca barış ve sağlık alanında çalışmış bir aktivisttir. Anna Jarvis, annelerin fedakarlıklarını ve önemini vurgulamak için bugünün ulusal bir tatil olarak kabul edilmesi için çaba göstermiştir. 1914 yılında ABD Başkanı Woodrow Wilson, mayıs ayının ikinci pazar gününün Anneler Günü olarak kutlanmasını resmen ilan etmiştir. Zamanla bugün, dünya genelinde farklı tarihlerde kutlanmaya başlanır. Ticari boyutlarıyla büyüyen Anneler Günü, annelere çiçek, hediye ve kart verme geleneğiyle de tanınmıştır.

Babalar Günü, Anneler Günü'nden daha sonra gelişen bir kutlama olup, benzer amaçlarla ortaya çıkmıştır. Bugünün modern kutlanış şekli de Amerika Birleşik Devletleri'nde şekillenmiştir. Babalar Günü, ilk kez 1910 yılında Washington eyaletinde Sonora Smart Dodd tarafından babasını

onurlandırmak amacıyla düzenlenmiştir. Dodd'un babası, anneleri olmadan altı çocuğunu büyüten bir iç savaş gazisiydi. Sonora Smart Dodd, babalar için de bir özel gün olması gerektiğini savunarak bu konuda bir farkındalık yaratmaya çalışır. Babalar Günü'nün haziran ayında kutlanmasını önerir çünkü babasının doğum günü bu aydaydı. 1966'da ABD Başkanı Lyndon B. Johnson, haziran ayının üçüncü pazar gününü Babalar Günü olarak ilan eder ve bu tarih zamanla diğer ülkelerde de benimsenmeye başlanır. 1972'de ise Başkan Richard Nixon, Babalar Günü'nü resmî tatil olarak kabul etmiştir.

Bu günlerin ortaya çıkışının arkasında ebeveynlerin fedakarlıklarını, sevgilerini ve toplumdaki rollerini onurlandırma amacı vardır. Bu özel günler, annelerin ve babaların çocukları için yaptıkları özverili katkıların takdir edilmesi ve bu katkıların daha geniş çapta fark edilmesini sağlama amacı taşır. Ancak zamanla, Anneler ve Babalar Günü'nün ticari bir yönü de gelişmiştir. Özellikle hediye alışverişi ve çiçek gibi sembolik hediyeler verme geleneği, günümüz kutlamalarının önemli bir parçası haline gelmiştir.

Türkiye'de Anneler Günü, anneleri Mayıs ayının ikinci pazar günü onurlandırma geleneğiyle uyumlu olarak 9 Mayıs 1955'ten beri kutlanmaktadır. 1914'te ABD'de resmî tatil olarak başlayan annelere mahsus bu gün ardından Türkiye de dahil olmak üzere diğer ülkelere yavaş yavaş yayılmıştır. Bu arada Babalar Günü, 20. yüzyılda benzer girişimlerden sonra küresel olarak tanınmaya başlanmış, ancak Türkiye'deki kesin başlangıcı çok iyi belgelenmemiştir. Birçok ülkede olduğu gibi, babaların rollerine olan takdiri vurgulayarak haziran ayının üçüncü pazar günü kutlanmaktadır. Her iki gün de artık Türkiye kültürünün ayrılmaz bir parçasıdır, modern küresel uygulamaları yansıtmakta ve ailelere minnettarlık ve sevgi ifade etme fırsatları sağlamaktadır.

Düğün ve Evlilik Ritüelleri

20. yüzyılın başlarında beyaz gelinlik giymek, Batı'da kraliyet düğünleriyle popülerleşmiştir ve daha sonra dünya genelinde modern düğünlerin bir simgesi haline gelmiştir. Geleneksel düğün ritüellerine Batı etkisiyle beyaz gelinlik, düğün pastası ve yüzük takma gibi Batılı gelenekler eklenmiştir. Özellikle Batı etkisinin güçlü olduğu ülkelerde bu tür düğün ritüelleri genel kabul görmeye başlamıştır.

Osmanlı döneminden Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar olan süreçte düğünler ve evlilikler, daha çok aile, köy ya da mahalle merkezli toplulukların önemli sosyal etkinlikleriydi. Modern Türkiye'de düğün ve evlilik ritüelleri, daha kozmopolit bir yapıya bürünmüştür. Globalleşme, sosyal medya ve popüler kültür, düğünlerde ve evlilik törenlerinde büyük bir rol oynamaktadır. Modern düğünlerde bazı gelenekler devam ederken, yeni uygulamalar da yaygınlaşmıştır. Büyük şehirlerde düğünler artık profesyonel düğün organizatörleri tarafından planlanmakta ve genellikle düğün salonlarında, otellerde veya açık hava mekanlarında düzenlenmektedir. Bu, geleneksel ev ya da köy düğünlerinden farklı olarak daha planlı ve gösterişli etkinlikler haline gelmiştir.

Eskiden ailelerin karar verdiği evlilikler yerini çiftlerin kendi seçimlerine bırakmıştır. Modern dönemde evlilik teklifleri, romantik ve gösterişli sürprizler şeklinde planlanmakta, sosyal medya aracılığıyla geniş kitlelere duyurulmaktadır. Nişan törenleri daha sade olarak icra edilmektedir. Geleneksel kına gecesi hâlâ birçok yerde kutlanmaya devam ederken, batı kültüründen etkilenen "bekarlığa veda partileri" gibi modern uygulamalar da popüler hale gelmiştir. Bu ritüeller artık sadece kadınlara özel değil, hem kadınlar hem de erkekler için düzenlenmektedir. Son yıllarda düğünlerde profesyonel fotoğrafçılar ve sosyal medya kullanımının önemi artmıştır. Düğün öncesi yapılan "save the date" (tarihi kaydetme) fotoğraf çekimleri ve düğün sonrası fotoğraf paylaşımları yaygın hale gelmiştir.

Türkiye'deki düğün ve evlilik ritüelleri, bölgeden bölgeye farklılık göstermektedir. Anadolu'nun bazı bölgelerinde geleneksel ritüellerin birçoğu hâlâ yaşatılmaktadır. Özellikle doğu ve güneydoğu bölgelerinde kına geceleri, davul-zurna eşliğinde düğün alayları gibi gelenekler devam etmektedir. Ancak batı bölgelerinde ve büyük şehirlerde daha modern ve sade düğünler yaygındır.

Sonuç olarak Türkiye'de düğün ve evlilik ritüelleri, toplumsal değişimlere ve modernleşmeye bağlı olarak önemli bir evrim geçirmiştir. Geleneksel unsurların bazıları hâlâ yaşarken, modern dünyaya ayak uydurmak adına yeni uygulamalar benimsenmiştir. Aile, gelenek ve modernliğin iç içe geçtiği bu ritüeller, Türkiye'nin kültürel çeşitliliğini ve toplumsal dönüşümünü yansıtmaktadır.

Yeni Yıl Kutlamaları

Yeni yılın başlangıcı dünya genelinde önemli bir kutlama haline gelmiştir. Özellikle 31 Aralık'ta yapılan yılbaşı kutlamaları, büyük şehirlerde yapılan havai fişek gösterileri ve eğlencelerle geniş çapta kutlanmaktadır. Batı dünyasından yayılan bu kutlama ritüeli, birçok ülkede yeni yıla dair yerel geleneklerle birleştirilmiştir.

Türkiye'de yeni yıl kutlamaları, özellikle 1930'lu yıllarda başlamış ve zamanla gelişerek yaygın hale gelmiştir. Bu kutlamaların gelişimi, Batı kültüründen gelen etkiler, Cumhuriyet'in getirdiği modernleşme süreci ve toplumsal değişimlerle yakından ilişkilidir. Türkiye'de yeni yıl kutlamalarının yaygınlaşması, 1926 yılında Miladi takvime geçiş ile başlamıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra, Türkiye'nin modernleşme sürecinin bir parçası olarak Batı dünyasıyla uyum sağlamak amacıyla takvim değişikliği yapılmış ve Miladi takvim resmi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu değişiklikte birlikte 1 Ocak, yeni yılın ilk günü olarak kabul edilmiş ve resmî tatil ilan edilmiştir.

Türkiye'de yeni yıl kutlamaları, zaman zaman Noel (*Christmas*) ile karıştırılmıştır. Ancak Noel, 25 Aralık'ta kutlanan Hristiyanlara mahsus dini bir bayram iken, yılbaşı 31 Aralık gecesi kutlanan seküler bir olaydır. Bu karışıklık, Türkiye'de Batı kültürünün etkisiyle yeni yıl kutlamalarının yaygınlaşmaya başladığı dönemlerde daha belirgin hale gelmiştir. Noel süslemeleri, çam ağacı süsleme gibi bazı gelenekler yılbaşıyla özdeşleştirilmiş ve bu uygulamalar Türkiye'de de kabul görmeye başlamıştır.

1970'li yıllarda Türkiye'de yeni yıl kutlamaları daha da yaygınlaşmıştır. Bu dönemde Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT) tarafından hazırlanan yılbaşı özel programları, halkın geniş bir kesimi tarafından izlenmeye başlanmıştır. Müzik, eğlence ve çeşitli gösterilerle donatılmış yılbaşı programları, yeni yıl kutlamalarının kültürel bir parçası haline gelmiştir. TRT'nin yılbaşı programları, uzun yıllar boyunca Türkiye'de yeni yıl gecesinin en önemli eğlence aracı olmuştur. Ünlü sanatçıların sahne aldığı bu programlar, yeni yılın ilk dakikalarına kadar sürer ve büyük ilgi toplardı.

Bugün Türkiye'de yeni yıl kutlamaları, şehirlerde ve özellikle genç nüfus arasında yaygın olarak kutlanmaktadır. Yılbaşı gecesi, özellikle büyük şehirlerde çeşitli etkinlikler, konserler, parti ve organizasyonlar düzenlenmektedir. Televizyonlarda özel programlar yayınlanmakta, aileler evlerinde yılbaşı sofraları kurarak yeni yıla girmektedirler.

Türkiye'de yeni yıl kutlamaları bazı dönemlerde toplumsal ve dini tartışmaların da odağı olmuştur. Özellikle muhafazakâr kesimler, yeni yıl kutlamalarının Batı'dan ithal edilen bir gelenek olduğunu savunarak eleştirilerde bulunmuştur. Bu kesimler, yeni yıl kutlamalarını dini değerlerle bağdaşmadığı gerekçesiyle eleştirirken, diğer yandan yeni yıl kutlamaları seküler bir etkinlik olarak geniş kitlelerce kabul görmeye devam etmektedir.

Sonuç olarak Türkiye'de yeni yıl kutlamaları, Cumhuriyet döneminde Batı kaynaklı etkilerle başlamış, zamanla modernleşme ve şehirleşmenin etkisiyle yaygınlaşmıştır. İlk dönemlerde sınırlı kesimlerce kutlanırken, bugün toplumsal hayatın bir parçası haline gelmiştir. Geleneksel Türk mutfağı, televizyon programları ve hediyeleşme gibi unsurlarla Türkiye'ye özgü bir nitelik kazanmış, ancak zaman zaman tartışmalara da neden olmuştur.

Doğum Günü Kutlamaları

Doğum günü kutlamaları, antik çağlara dayanan bir gelenektir ve birçok farklı kültür ve toplumda farklı şekillerde ortaya çıkmıştır. Doğum gününü özel bir gün olarak kutlama fikri, başlangıçta dini ve ruhsal inanışlarla bağlantılıydı. Ancak modern anlamda doğum günü kutlamaları, Batı kültüründe 19. yüzyılın sonlarına doğru popülerleşmiştir. Almanya'daki "Kinderfeste" adı verilen çocuk doğum günü partileri, günümüzün doğum günü kutlama ritüellerinin temellerini atmıştır. 19. ve 20. yüzyılda ise bu kutlamalar Batı kültüründe iyice yaygınlaşmış ve küreselleşmeyle birlikte tüm dünyaya yayılarak günümüzdeki modern halini almıştır. 20. yüzyılın başlarında modern anlamda doğum günü kutlamaları dünya çapında yaygınlaşmıştır. Doğum günü pastası, mum üfleme ve hediye verme gibi unsurlar, dünya genelinde doğum günü ritüellerinin bir parçası haline gelmiştir. Özellikle çocuk doğum günleri, partilerle ve hediyelerle daha gösterişli hale getirilmiştir.

Türkiye'de doğum günü kutlamaları, Batı kültüründen etkilenecek 20. yüzyılın ortalarından itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu kutlamaların Türkiye'de köklü bir geçmişi yoktur. Geleneksel Türk kültüründe doğum günlerine özel kutlamalar yapılmazdı. Bunun yerine, halk arasında dini bayramlar, evlilik, sünnet düğünleri ve doğum sonrası lohusa ziyaretleri gibi farklı kutlama ve ritüeller bulunurdu. Doğum günü kutlamaları ise modernleşme, küreselleşme ve şehirleşme süreçleriyle birlikte Batı kültüründen etkilenecek Türkiye'ye girmiştir. Günümüzde Türkiye'de çocuklardan yetişkinlere kadar herkes, doğum günlerini partilerle, pastalarla ve hediyelerle kutlamaktadır.

Sivil Toplum Hareketleri ve Protestolar

İşçi haklarını savunmak amacıyla 19. yüzyılda başlayan İşçi Bayramı, 20. yüzyılda dünya genelinde işçi hareketlerinin bir sembolü haline gelmiştir. Pek çok ülkede işçi sınıfı tarafından kutlanan ve protestolarla anılan bir gün olmuştur. 20. yüzyılda kadın hakları için düzenlenen protestolar ve mitingler, toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelelerinin bir parçası olarak yeni ritüeller geliştirmiştir. Kadınlar günü, kadın hakları yürüyüşleri ve protestolar, bu dönemde önemli bir yer tutmaktadır.

1 Mayıs İşçi Bayramı, dünya genelinde işçi sınıfının haklarını kutlamak ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi için farkındalık yaratmak amacıyla düzenlenen bir gündür. Türkiye'de de işçi sınıfı ve sendikalar tarafından uzun yıllardır kutlanmaktadır. Türkiye'de 1 Mayıs İşçi Bayramı ilk kez 1909 yılında Osmanlı İmparatorluğu döneminde İzmir'de kutlanmıştır. Bu dönemde sosyalist hareketler ve işçi örgütlenmeleri güç kazanmaya başlamış, özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti içindeki işçi yanlısı grupların etkisiyle 1 Mayıs, işçilerin haklarını savunma günü olarak kabul edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edilmesinden sonra, 1 Mayıs ilk kez 1923 yılında resmen kutlanmıştır. Ancak bu dönemde 1 Mayıs, genellikle sınırlı katılımı kutlanmış ve işçi hakları konusunda büyük çaplı bir hareketin parçası olmamıştır. Zaman zaman yasaklanmış olsa da Türkiye'de 1 Mayıs, 2009 yılında yeniden "Emek ve Dayanışma Günü" adıyla resmî tatil olarak kabul edilmiştir. O tarihten bu yana, 1 Mayıs hem resmî tatil olarak kutlanmakta hem de işçi hakları ve dayanışma açısından çeşitli etkinliklerle anılmaktadır.

8 Mart Dünya Kadınlar Günü, kadın haklarının geliştirilmesi, toplumsal cinsiyet eşitliği için farkındalık yaratılması ve kadınların toplumsal ve ekonomik hayattaki yerini güçlendirmek amacıyla dünya genelinde kutlanan bir gündür. Türkiye’de de kadın hakları mücadelesinin bir parçası olarak 20. yüzyılın başlarından itibaren kutlanmaya başlanmıştır. Türkiye’de 8 Mart Dünya Kadınlar Günü ilk kez 1921 yılında Türkiye Komünist Partisi (TKP) öncülüğünde kutlanmıştır. Bu dönem, kadın hareketlerinin henüz ilk aşamalarında olduğu, ancak sosyalist ve komünist grupların kadın haklarına özel önem verdiği bir dönemdir. 1980 Askeri Darbesi tarafından bir süreliğine yasaklanmış olmakla birlikte sivil hayata geçişle birlikte yeniden kutlamalar başlamış ve giderek geniş katılımlarla yerleşik bir kültür haline gelmiştir.

Tüketim ve Alışveriş Ritüelleri

Kara Cuma (*Black Friday*) olarak bilinen alışveriş günü ABD’de Şükran Günü’nden sonraki cuma günü, 20. yüzyılın ortalarından itibaren büyük indirimler yapılan bir alışveriş günü olarak başlamıştır. 20. yüzyılın sonlarına doğru dünya çapında yaygınlaşarak küresel bir alışveriş ritüeline dönüşmüştür. Hristiyan dünyasında yılbaşı öncesi yapılan Noel alışverişi ise, 20. yüzyıl boyunca ticarileşerek büyük mağazaların ve perakendecilerin desteklediği bir gelenek haline getirilmiştir. Bu ritüel, Batı dışındaki pek çok ülkede de benimsenmeye başlamıştır.

Kara Cuma (*Black Friday*) ve Noel alışverişi, Türkiye’de son yıllarda popülerleşmiş olan tüketim odaklı alışveriş dönemleridir. Her iki etkinlik de Batı kökenli olmakla birlikte, küreselleşme, internet alışverişinin yaygınlaşması ve dijital platformlar sayesinde Türkiye’ye girmiştir. Kara Cuma’nın Türkiye’de yaygın hale gelmesi, 2010’lu yılların ortalarından itibaren başlamıştır. Özellikle internet üzerinden alışveriş yapan tüketicilerin ve e-ticaret sitelerinin artışı, bu dönemin Türkiye’de de geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştır. Bu süreç, özellikle 2015-2016 yıllarından itibaren hız kazanmıştır.

Türkiye’de Hristiyan nüfusun az olmasına rağmen, yılbaşı alışverişi ve süslemeleri Noel alışverişine benzer bir şekilde yaygınlaşmıştır. Ancak Türkiye’deki kutlamalar, Batı’daki Noel kutlamalarından farklı olarak daha çok yeni yıl kutlamaları çerçevesinde gerçekleşmektedir. Yılbaşı alışverişi, özellikle büyük şehirlerdeki AVM’ler ve mağazaların etkisiyle 1990’lı yıllardan itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır. Türkiye’deki yılbaşı alışverişi, Noel’den ziyade yeni yıl kutlamalarıyla bağlantılıdır. Özellikle yılbaşına yönelik süs eşyaları, hediyeler ve yiyecek-içecek ürünleri, aralık ayı boyunca büyük ilgi görmeye başlamıştır. Türkiye’de Noel Baba figürü, Batı’daki anlamından farklı olarak yeni yıl kutlamaları ile özdeşleştirilmektedir. Yılbaşı döneminde hediye verme geleneği, tıpkı Noel alışverişi gibi, özellikle çocuklar için popüler bir hale gelmiştir.

Olimpiyat Oyunları

20. yüzyılın başlarında modern Olimpiyat Oyunları, küresel bir ritüel haline gelmiştir. Her dört yılda bir yapılan bu etkinlik, uluslararası bir kutlama ve birlik sembolü olarak önem kazanmıştır. 1930’da başlayan FIFA Dünya Kupası, hızla dünya çapında en büyük spor ritüellerinden biri haline gelmiştir. Dünya genelinde milyarlarca insanın izlediği bir etkinlik olarak icra edilmektedir.

Türkiye, Olimpiyat Oyunları’na ilk kez 1908 yılında katılmaya başlamıştır. Ancak, bu katılım Osmanlı Devleti döneminde bireysel düzeyde olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti’nin resmî olarak Olimpiyatlara katılması ise 1924 Paris Olimpiyatları ile başlamıştır. Türkiye, güreş, halter ve son yıllarda boks dallarında Olimpiyatlarda en başarılı ülkelerden biri olmuştur. Özellikle güreş, Türkiye’nin Olimpiyatlardaki en güçlü spor dallarından biri olarak öne çıkmıştır. Güreşçilerimiz, bugüne kadar Olimpiyatlarda birçok altın madalya kazanmıştır.

Türkiye, 1954 ve 2002 yıllarında FIFA Dünya Kupası'na katılmıştır. 2002'deki dünya üçüncülüğü, Türk futbolunun en büyük başarısıdır. 2022 Dünya Kupası elemelerinde Türkiye, turnuvaya katılmaya hak kazanamamıştır, ancak UEFA Avrupa Şampiyonası gibi diğer uluslararası turnuvalarda düzenli olarak yer almaktadır.

Noel Baba ve Yılbaşı Figürleri

Batı dünyasında 20. yüzyılın başlarında ticarileşen Noel Baba figürü, tüm dünyada Noel ve yılbaşı kutlamalarının bir simgesi haline gelmiştir. Bu figür, Hristiyan olmayan toplumlarda da yılbaşı kutlamalarının bir parçası olmuştur. Noel ağacı süsleme ritüeli, Batı dünyasından pek çok ülkeye yayılmış ve 20. yüzyılda küresel bir yılbaşı ritüeli haline gelmiştir.

Noel Baba ve yılbaşı figürleri Türkiye'de Batı kültürünün etkisiyle popüler hale gelmiştir. Türkiye'deki yılbaşı kutlamalarının kökeni, Batı'dan gelen Noel kutlamalarından etkilenmiş olsa da, Türkiye'deki kutlamalar daha çok yeni yıl ile ilişkilendirilmiştir. Noel Baba figürü, Türkiye'de 20. yüzyılın ortalarından itibaren popülerleşmeye başlamış ve zamanla yılbaşı kutlamalarının sembolü haline gelmiştir. Noel Baba figürü, Hristiyan geleneğinden gelen bir karakterdir ve Aziz Nikola'ya dayanır. Aziz Nikola, bugünkü Türkiye topraklarında (Antalya'nın Demre ilçesi) yaşamış bir azizdir. Hristiyan mitolojisinde, Aziz Nikola, çocuklara yardım eden ve hediye dağıtan bir aziz olarak bilinir. Batı'da ise bu figür, zamanla modern Noel Baba'ya (*Santa Claus*) dönüşmüştür.

Türkiye'de Noel Baba figürü, Batı'daki gibi Noel ile değil, yeni yıl ile ilişkilendirilmiştir. Yılbaşı gecesi, çocuklara hediye verme geleneği ve süslemeler, Noel Baba figürünü bir tür "yılbaşı sembolü" olarak öne çıkarır. Noel Baba, Türkiye'de yılbaşı gecesi hediye getiren bir figür olarak kabul görmüştür. Yılbaşı döneminde Noel Baba figürleri, Türkiye'deki alışveriş merkezlerinde ve mağazalarda süsleme amacıyla sıkça kullanılır. Aralık ayının başından itibaren alışveriş merkezleri ve sokaklar Noel Baba figürleri ve yılbaşı ağaçlarıyla süslenir. Televizyon reklamlarında ve sosyal medyada Noel Baba figürü, genellikle yılbaşı alışverişleri ve hediyelerle ilişkilendirilir. Noel Baba, Türkiye'de ticari kampanyaların ve yılbaşı etkinliklerinin önemli bir parçası haline gelmiştir.

Sevgililer Günü (Valentine's Day)

20. yüzyılın başlarında Batı'da yaygınlaşan ve şubat ayında kutlanan Sevgililer Günü, kısa süre içinde dünya genelinde romantik ilişkilerin kutlandığı bir gün haline gelmiştir. Bu kutlama ritüeli, hediye verme ve özel etkinliklerle ticarileşmiş ve küresel çapta kabul görmüştür. Sevgililer Günü (14 Şubat), dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de popüler bir kutlama haline gelmiştir. Türkiye'de Sevgililer Günü'nün yaygınlaşması ise 1980'li yıllardan itibaren başlamıştır. Bu dönem, Türkiye'nin Batı kültürü ile artan etkileşimi ve tüketim kültürünün gelişmeye başladığı bir dönemdir. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren Sevgililer Günü, hem ticari açıdan önemli bir gün haline gelmiş hem de geniş kitlelerce kutlanmaya başlamıştır.

Sonuç olarak 20. yüzyılda dünya çapında genelleşen ritüeller, teknolojik gelişmeler, medya ve küreselleşme sayesinde hızla yayılmış ve dönüşmüştür. Bu ritüeller, geleneksel kültürel pratiklerden bağımsız olarak modern toplumun ve tüketim kültürünün bir parçası haline gelmiştir. Aynı zamanda, savaşlar, toplumsal hareketler ve küresel olaylar, anma ve kutlama ritüellerinin de önemli birer sembolü olmuştur.

SONUÇ

Hızlı bir tarama sonucunda elde ettiğimiz bulgular, ritüellerin sadece geleneksel toplumlara özgü olmadığını; modern toplumların da kendilerine özgü ritüeller geliştirdiği görülmektedir. Ritüeller,

bireyler ve gruplar arasında sosyal bağları güçlendiren ve kimlik inşasında önemli rol oynayan simgesel davranışlardır. Geleneksel toplumlarda ritüeller genellikle dini, törensel veya topluluk odaklı iken, modern toplumlarda, bu işlevleri yerine getiren daha seküler ve güncel ritüeller geliştirilmiştir.

20. yüzyılda ortaya çıkmış ve yaygınlaşmış olan farklı türden ritüeller bu yüzyıla ait önemli olaylarla sıkı sıkıya bağlantılıdır. Ulusal ve seküler törenler, modern toplumlarda, bayrak törenleri, milli bayramlar, mezuniyet törenleri gibi ritüeller aracılığıyla vatandaşlık bilincini ve ulusal kimliği pekiştirmek amacıyla ortaya çıkarılmıştır. *Black Friday*, yılbaşı alışverişleri, doğum günü kutlamaları gibi etkinlikler modern tüketim kültürünün ritüellerine örnektir. Bu ritüeller toplumsal aidiyet ve kültürel normlar oluşturmaktadır.

Spor müsabakalarına katılım, marşlar söyleme veya takım renkleri taşıma gibi aktiviteler, modern toplumlarda kimlik inşası ve topluluk duygusunun oluşmasına hizmet eden ritüellerdendir. Şirket toplantıları, yıllık ödül törenleri veya ekip oluşturma etkinlikleri gibi ritüeller, iş dünyasında aidiyet duygusu ve motivasyon yaratmaktadır. Dijital çağda yeni ritüeller oluşmaya devam etmektedir. Sözcüme sosyal medyada “beğeni” butonuna basma, çevrimiçi etkinliklere katılma veya günlük dijital alışkanlıklar gibi aktiviteler, modern bireyler arasında yeni bir tür ritüeller oluşturmaktadır.

İncelediğimiz on adet ritüel kökenleri göre sınıflandırılırsa, bunlardan sadece evlilik ve düğün törenleri geleneksel dünyaya aittir ama bunlar da geçen yüzyıl boyunca modern gelişmeler doğrultusunda önemli oranda dönüştürülmüş ve eski anlam haritasından koparılmıştır. Çağdaş ritüellerin doğuş yerlerine bakılırsa birçok ritüele modern Amerikan kültürünün kaynaklık ettiği görülmektedir. Anneler ve Babalar Günü ile Tüketim ve Alışveriş ritüelleri (Kara Cuma ve Noel alışverişi) buradan dünyaya yayılmıştır. Diğer ritüeller ise Avrupa kaynaklı olup küresel dünyanın dinamikleriyle yayılma imkânı bulmuştur. Noel Baba ve Yılbaşı ritüelleri, Olimpiyat Oyunları, Doğum Günü kutlamaları, Ulusal Bayramlar ve Anma Günleri ile Sivil Toplum Hareketleri ve Protestolar bu bağlamda anılması gereken ritüellerdir. Bu ritüellerin bir kısmı tamamen yeni ve seküler iken, bir kısmı da özellikle Hristiyan kültürüne aittirler. Noel kutlamaları ve Noel Baba figürü Hristiyan kültüründe kökleri olan ritüellerdir.

Modern toplumlarda ritüeller, geleneksel ritüellerden daha az dini ve daha çok seküler veya bireyseldirler. Ancak bu ritüeller, sosyal uyumu sağlama, bireyler arasında bağ kurma ve kültürel normları pekiştirme işlevlerini sürdürmektedirler. Bu, ritüellerin tarihsel koşullara bağlı olarak dönüşen yanları olsa da her dönemde önemli birer sosyal pratik olduğunu göstermektedir. 20. yüzyılda ortaya çıkan yeni ritüellerle alakalı olarak şu üç şeyin altı çizilmelidir. İlk olarak gerek Amerika gerekse Avrupa kökenli olsunlar modern ritüeller kapitalist ve hristiyanî bir ortamdan türemişlerdir. İkincisi modern-seküler ritüeller kapitalist piyasa kurallarına bağlı kalarak ticarileşmiştir, yani kapitalizm ritüelleri kendi mantığına bağlı olarak metalaştırmıştır. Metalaştırma, bir şeyin ya da hizmetin tüketim için alınıp satılabilen bir ürün veya mal hâline getirilmesi sürecidir. Bu kavram, genellikle kapitalist ekonomik sistem içinde ortaya çıkar ve sosyal, kültürel veya manevi değerlerin ticari birer meta olarak yeniden tanımlanmasını ifade eder. Son olarak kapitalist kültür, küreselleşmenin tüm imkanlarını kullanarak dünyaya yayılmayı başarmıştır. Başlangıçta belirli bir kültür havzasının ürettiği ritüeller zamanla tüm dünyayı kuşatmış ve böylelikle kapitalizm, kendi mantığını kültürel pratikler yoluyla tüm dünya kültürlerine dikte etmiştir.

KAYNAKÇA

- Bell, C. (1997). *Ritual: Perspectives and Dimensions*. Oxford University Press.
- Durkheim, E. (2008). *The elementary forms of religious life* (C. Cosman, Trans.). Oxford University Press. (Original work published 1912).
- Durkheim, E. (1972). Religion and ritual. In A. Giddens (Ed.), *Émile Durkheim: Selected writings* (pp. 219-238). Cambridge University Press.
- Goffman, E. (1967). *Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior*. Pantheon Books.
- Handler, R., & Linnekin, J. (1984). Tradition, Genuine or Spurious. *Journal of American Folklore*, 97(385), 273-290.
- Moore, S. F., & Myerhoff, B. G. (1977). *Secular Ritual*. Van Gorcum.
- Rappaport, R. A. (1999). *Ritual and Religion in the Making of Humanity*. Cambridge University Press.
- Turner, V. (1982). *From Ritual to Theatre: The Human Seriousness of Play*. PAJ Publications.
- Weber, M. (1978). *Economy and society: An outline of interpretive sociology* (G. Roth & C. Wittich, Eds. and Trans.). University of California Press.

TÜRKİYE'NİN ÇIĞ YÖNETİMİNE ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

A Critical Overview of Turkey's Avalanche Management

Gülcan ASLAN¹

Buse KARABAY²

Öz

Çığ, ciddi can ve mal kayıplarına yol açabilen doğal bir afettir. Türkiye'nin büyük bir kısmı dağlık ve engebeli olduğundan, çığ afetleri de sıkça yaşanmakta ve bu durum önemli can ve mal kayıplarına neden olmaktadır. Bu bağlamda yapılan araştırmanın amacı, Türkiye'nin çığ yönetimini incelemek ve çığ yönetimi konusunda öne çıkan ülkelerle karşılaştırma yapmaktır. Araştırma, literatür taraması yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Çığ yönetimi konusunda deneyim sahibi olan ülkeler tercih edilerek, bu ülkelerin çığla ilgili çalışmaları, alınan önlemleri ve hazırladıkları raporlar incelenmiştir. ABD ve Avrupa ülkeleri çığ yönetimi konusunda ön plana çıkmıştır. Avrupa'da çığ yönetimi özellikle İsviçre, Norveç ve Fransa gibi ülkelerde oldukça gelişmiştir. Bu ülkeler, çığ tehlikesiyle mücadele etmek amacıyla ulusal düzeyde yasalar ve düzenlemeler oluşturmuş, çığ izleme ve tahmin sistemleri kurmuşlardır. Çığ olaylarına karşı alınan önlemler, hem yerel hem de ulusal düzeyde toplum bilincinin artırılması, etkili izleme sistemlerinin kurulması ve çığa duyarlı altyapı projelerinin hayata geçirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Türkiye'de ise çığ olaylarının sık yaşanmasına rağmen, bu afete yönelik belirli bir yönetmelik bulunmamaktadır. Çığa karşı alınan önlemler ve stratejiler yetersiz kalmakta, altyapı eksiklikleri ve toplumsal farkındalık gibi sorunlar mevcuttur. Sonuç olarak, Türkiye'nin çığ afeti yönetimi konusunda önemli eksiklikleri olduğu ve araştırmada incelenen ülkelere elde edilen örnek çabaların, Türkiye'nin çığla mücadelede atması gereken adımlar ve düzenlemeler konusunda rehberlik etmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Çığ Yönetimi, Türkiye'de Çığ, Doğal Afet, Afet Yönetimi.

Abstract

Avalanches are natural disasters that can cause serious loss of life and property. Since most of Turkey is mountainous and rugged, avalanche disasters are frequent and cause significant loss of life and property. In this context, the aim of this research is to examine Turkey's avalanche management and to make comparisons with prominent countries in avalanche management. The research was conducted through literature review method. Countries with experience in avalanche management were preferred and their avalanche-related studies, measures taken and reports prepared by these countries were examined. The USA and European countries have come to the forefront in avalanche management. In Europe, avalanche management is highly developed especially in countries such as Switzerland, Norway and France. These countries have established national laws and regulations to combat avalanche hazards and have established avalanche monitoring and forecasting systems. Measures taken against avalanche events are of great importance in terms of raising public awareness at both local and national levels, establishing effective monitoring systems and implementing avalanche-sensitive infrastructure projects. In Turkey, despite the frequency of avalanches, there are no specific regulations for this disaster. Measures and strategies taken against avalanches are insufficient, and there are problems such as infrastructure deficiencies and social awareness. As a result, it was concluded that Turkey has significant shortcomings in avalanche disaster management and that the exemplary efforts from the countries examined in the study should guide Turkey on the steps and regulations that Turkey should take in combating avalanches.

Keywords: Avalanche Management, Avalanche in Türkiye, Natural Disaster, Disaster Management.

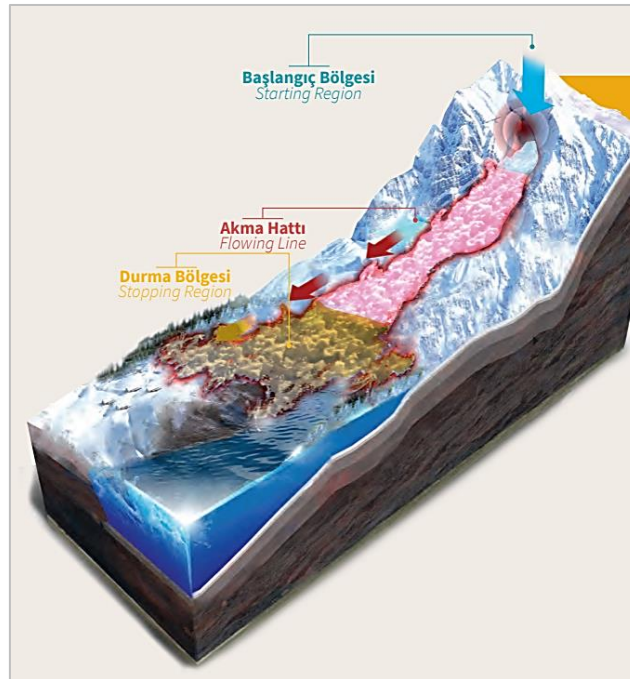
¹ Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Ana Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, gulcanaslan924@gmail.com, ORCID ID: 0009-0007-4160-2082

² Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Ana Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, karabaybuse37@gmail.com, ORCID ID: 0009-0002-8101-4617

GİRİŞ

Dünya, yüzyıllar boyunca insan hayatını tehdit eden çok sayıda doğal ve insan kaynaklı afete tanık olmuştur (EM-DAT, 2017). Bu afetlerden biri de çığdır ve dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de farklı bölgelerde her yıl çığ olayları meydana gelmektedir. Afet, bir toplumun ya da topluluğun işleyişinde can, mal, ekonomik veya çevresel kayıplara yol açan ve etkilenen toplumun kendi kaynaklarını kullanarak olumsuz sonuçlarla başa çıkma yeteneğini aşan durumlar olarak tanımlanır (UNISDR, 2009). Afetler, oluşum şekillerine göre genellikle beşerî ve doğal afetler olarak iki gruba ayrılır. Doğal afetler, doğa kökenli (jeolojik, meteorolojik vb.) olaylardan kaynaklanan büyük can ve mal kayıplarıdır. İnsan müdahalesi dışında gerçekleşen deprem, sel, çığ, fırtına, volkanik patlamalar ve kaya düşmeleri gibi olaylar doğal afetlere örnek olarak verilebilir. Beşerî afetler ise insanların neden olduğu büyük can ve mal kayıplarını içeren; yangınlar, büyük kazalar, patlamalar, nükleer kazalar, teknolojik kökenli afetler, savaşlar ve kontrolsüz sosyal olaylar sonucu meydana gelen afetlerdir (Kadioğlu, 2008).

Dünya genelindeki doğal afetler göz önünde bulundurulduğunda, 31 çeşit doğal afetten 28'inin meteorolojik kökenli olduğu görülmektedir (Kadioğlu, 2008, s. 187). Meteorolojik kökenli doğal afetlerden biri de çığdır. Çığ, genellikle dağlık, engebeli, eğimli ve bitki örtüsünün az ya da hiç olmadığı alanlarda, vadi yamaçlarında tabakalar halinde birikmiş kar kütlelerinin iç veya dış kuvvetler (ya da her ikisinin bir arada) etkisiyle tetiklenen ilk hareketin ardından hızla yamaçtan aşağıya doğru kaymasıdır (Şekil 1). Çığ, kar tabakalarının iç ve dış kuvvetlerin etkisiyle yamaç eğimi doğrultusunda hareket etmesidir. Kar tabakalarının farklı özellikleri nedeniyle çığ, bazen bir tabakanın diğerinin üzerinde kayması, bazen de tüm tabakaların zemin üzerinde topluca kayması sonucunda meydana gelir (Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2024).

Şekil 1: Tipik Bir Çığ Patikasının Bölümleri

Kaynak: Türkiye'de Afet Yönetimi ve Doğa Kaynaklı Afet İstatistikleri- AFAD, 2018

Tipik bir çığ olayı üç ana aşamadan oluşur: başlangıç, akma ve durma bölgeleri. Başlangıç bölgesi, çığ yolunun üst kısmında veya yakınında bulunan alandır. Bu bölgede, dengesiz kar, kar örtüsünden ayrılarak kaymaya başlar. Kayma yolu veya akma hattı, çığın yamaç boyunca izlediği yol

veya kanaldır. Genellikle, büyük ağaç boşlukları veya tünel benzeri açıklıklar, o bölgede sıkça çığ meydana geldiğinin bir göstergesidir. Durma bölgesi veya birikim bölgesi ise kar ve enkazın hızının yavaşladığı ve nihayetinde durduğu alandır (The Utah Avalanche Forecast Center, 2019).

Çığ, genellikle eğimli ve dağlık alanlarda görülür. Türkiye’de en çok Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde çığ olayları yaşanırken, Karadeniz Bölgesi’nde de kısmen çığ görülebilir. 1950 yılından günümüze kadar meydana gelen çığ olaylarının yaklaşık yarısı Bingöl, Bitlis, Tunceli ve Malatya illerinde gerçekleşmiştir (AFAD, 2018). Türkiye’nin iklim özelliklerine bakıldığında, kar yağışlarının yoğun olduğu kış mevsimi, özellikle kış ve ilkbahar aylarında çığların oluşumuna zemin hazırlar. Ülkedeki çığ olaylarının yaklaşık %80’i özellikle ocak ve şubat aylarında meydana gelir (Kadioğlu, 2007, s. 193).

Yukarıda değinildiği gibi Türkiye’de birçok çığ felaketi yaşanmıştır. Bu nokta da ilgili afete yönelik olarak bir yönetim planının varlığının sorgulanması gerekmektedir. Diğer afet türleri için yapılan planlamalar çoğunlukla kriz yönetimi üzerine odaklanmış olup, çığlar için ayrı bir düzenleme yapılmamıştır. Modern afet yönetimi, kriz ve risk yönetiminin ayrımını vurgular ve riskleri değerlendirerek olası afet zararlarını en aza indirmeyi hedefler (Uzun ve Oğlakçı, 2019). Çünkü afetlere hazırlık aşamasında alınan önlemler, afet anında meydana gelecek can ve mal kayıplarını doğrudan etkiler.

Çığ afeti hem yerli hem de yabancı kaynaklarda çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Çoğu çalışma, çığdan kaynaklanan zararlara odaklanmış ve çığ afetine karşı alınması gereken önlemlerin önemini vurgulamıştır. Tavşanoğlu (1974), Türkiye’de çığ oluşma potansiyeli taşıyan bölgelerin tespit edilmesi ve çığa karşı gerekli önlemlerin alınması gerektiğini belirtmiştir. Gürer ve Tunçel (1994) de benzer bir şekilde, Türkiye’de çığ risk alanlarının belirlenmesi, çığ tahmin merkezlerinin kurulması, teknik elemanların eğitilmesi ve kurtarma çalışmalarının sistematik hale getirilmesi gibi önerilerde bulunmuşlardır. Göl (2005), çığ ve ormancılık ilişkisinden hareketle çığ öncesi ve çığ altındaki alanlarda uygulanabilecek ağaçlandırma ve silvikültür tekniklerini incelemiştir. Kadioğlu (2007) ve Yavaş ve Şahin (2007) ise, çığ afetine yönelik sistematik aşamaların, yani hazırlık, tahmin, erken uyarı ve müdahale süreçlerinin uygulanmasının önemine dikkat çekmiş ve bu aşamaların, çığdan kaynaklanan zararın azaltılmasına yardımcı olacağını ortaya koymuşlardır.

Gürer (1998), Türkiye’de çığ sorununun çözülmesi için uluslararası iş birliğinin önemini vurgulamıştır. Aynı yazar, 2002 yılında, Türkiye’deki çığ afetinin yıkıcı etkilerine dair bir çalışma yapmıştır. Volk, Aydın ve Eker (2015) ise çığ afetini azaltmaya yönelik tedbirlere daha dar bir alanda (Karaçam Köyü-Trabzon) odaklanarak çeşitli önerilerde bulunmuşlardır. Koçyiğit (2022) ise daha geniş bir perspektifte, çığ afetiyle mücadeleyle dair Türkiye ve diğer ülkelerdeki örnekler üzerinden değerlendirmeler yapmış ve önerilerde bulunmuştur.

Bu çalışmada, Türkiye’de çığ afetine dair mevcut eksikliklere eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşılması amaçlanmıştır. Ayrıca, dünyadaki çığ yönetim planlarından faydalanarak, Türkiye’deki çığ afeti yönetim sürecine katkı sağlanması ve önerilerde bulunulması hedeflenmektedir.

VERİ VE YÖNTEM

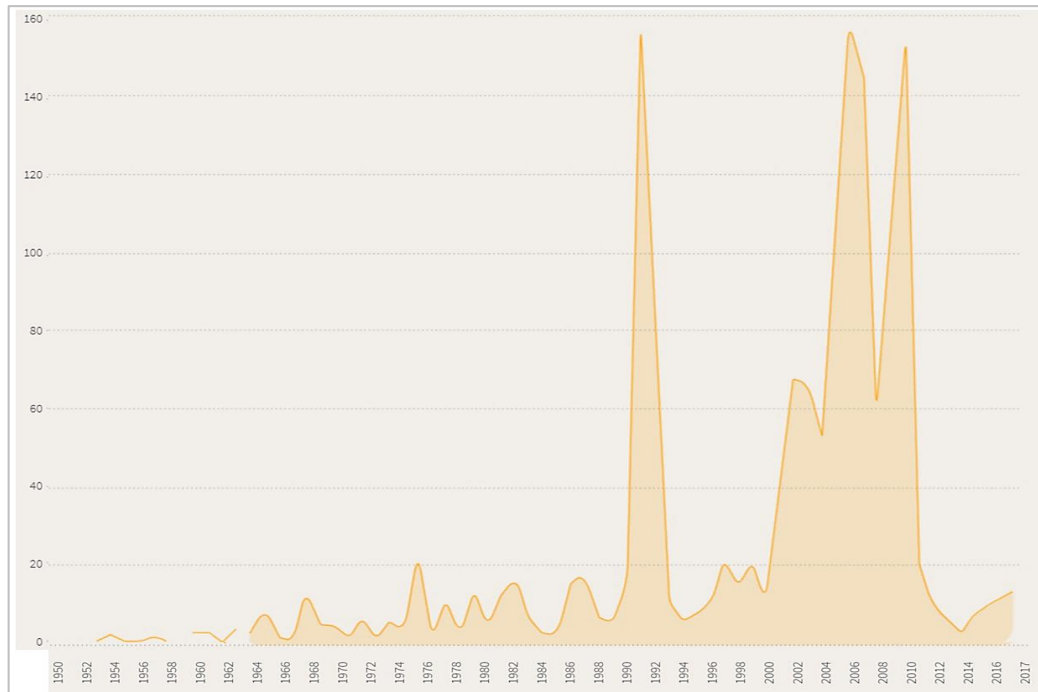
Çalışmanın veri toplama ve değerlendirme aşamasında Türkiye’nin ve seçilen bazı ülkelerin çığ afeti ile ilgili faaliyet, önlem, düzenleme ve yönetim planlarının incelenmesi doğrultusunda,

çalışmanın amacına uygun olarak literatür taraması tercih edilmiştir. Literatür taraması, çalışılan konuyla ilgili önemli düşünceleri ve araştırmaları entegre eden, sentezleyen ve eleştiren teorik bir yazıdır (Merriam, 1998). Bu yöntemde, önceki çalışmaların incelenmesi, analiz yapılması, kuramsal çerçevenin oluşturulması, verilerin toplandıktan sonra konu ile ilişkilendirilmesi ve kategorize edilmesi yer almaktadır (Gurbetoğlu, 2018). Literatür tarama belirli bir konuyu farklı yönleriyle araştırma ve konu hakkında mevcut güncel bilgileri gözden geçirme ve analiz etme sürecine önemli katkılar sağlamaktadır. Yine literatür taraması; daha önce çalışılmamış, özgün bir araştırma konusunun belirlenmesi, konu hakkında daha önce yaşanan tartışma ve gelişmelerin, temel kavram ve fikirlerin hakkında bilgi sahibi olunması, araştırmanın gerekçesinin belirlenmesi, araştırma sorusu ve hipotezlerin oluşturulması ve daha sonrasında araştırma için uygun yöntemlerin belirlenip, sonuçların bilime sağladığı katkıların tartışılması gibi amaçlarla uygulanmaktadır (Demirci, 2014).

BULGULAR

Türkiye’de Yaşanan Çığ Olayları

1950- 2018 yılları arasında Türkiye’de çok fazla çığ olayı yaşanmıştır (Grafik 1). 1992 yılında 158 olay, 2006 yılında 104 olay, 2007 yılında 159 olay, 2008 yılında 144 olay, 2010 yılında 110 olay ve 2011 yılında 155 olay ile öne çıkan yıllar olmuştur (AFAD, 2018). Örneğin, 1992 yılında Şırnak, Siirt ve Van’da bir dizi çığ olayı yaşanmış; 1 Şubat’ta 1992’de Şırnak Görmeç’te gerçekleşen çığda 97 kişi, 3 Şubat tarihinde Siirt’te gerçekleşen olayda 22 kişi, 21 Şubat’ta Siirt Erüh’te oluşan çığda 32 kişi hayatını kaybetmiştir. Yine aynı yıl, Şırnak Boğazören’de 32 ve Van Anaköy’de 26 can kaybı gerçekleşmiştir. 2009 yılında Gümüşhane ilinin Zigana Köyü’nde gerçekleşen çığda ise 11 dağcı hayatını kaybetmiştir (Koçyiğit, 2022).

Grafik 1: 01.01.1950 – 01.06.2018 Türkiye’de Meydana Gelen Çıgların Yıllara Göre Değişimi

Kaynak: Türkiye’de Afet Yönetimi ve Doğa Kaynaklı Afet İstatistikleri- AFAD, 2018’den alınmıştır.

2018’den günümüze doğru geldiğimizde de yine çığ olayları yaşanmaya devam etmiştir. Örneğin Şubat 2020’de Van’ın Bahçesaray ilçesinde meydana gelmiş olan çığ afeti en yıkıcılarından birisidir ve toplam 42 kişinin hayatını kaybetmesine sebep olmuştur (Van Valiliği, 2020; Fotoğraf 1 ve

2). Buradaki çığın ilki 4 Şubat'ta ve ikincisi ise 5 Şubat'ta gerçekleşmiştir. İlk çığın ardından arama-kurtarma faaliyeti için bölgeye giden ekiplerin ve askerlerin üzerine düşen ikinci bir çığ olayı yaşanmıştır (Okur, 2024).

Fotoğraf 1: 04.02.2020 Van Bahçesaray'da Meydana Gelen Çığ Afetinden Arama Kurtarma Çalışmaları

Kaynak: Boyabat Manşet, 2020.

Fotoğraf 2: 04.02.2020 Van Bahçesaray'da Meydana Gelen Çığ Afetinden Sonra Arama Kurtarma Çalışmaları

Kaynak: NTV Haber, 2022.

71 yıllık verilere göre Türkiye'de çığa bağlı yıllık ortalamaya göre her yıl 28 olay, 20 ölü ve 6 yaralı meydana gelmektedir (Koçyiğit, 2022). Bazı yıllar ele alındığında, sadece 1992 ve 1993 yıllarında kış mevsiminde çığ afetinden dolayı hayatını kaybedenlerin sayısı 135'tir. Türkiye'de 1980 ve 2000 yılları arasında gerçekleşen çığ olaylarında toplam 974 can kaybı, 258 yaralanma meydana gelmiştir (Ergünay, 2007). 1970-2012 yılları arasındaki 42 yıllık sürede Türkiye'de 220 çığ hadisesi yaşanmıştır. Bu afet 31 olayla en fazla Bitlis'te gerçekleşmiştir (Özşahin, 2013).

Türkiye’de Çığ Afetine Yönelik Alınan Önlemler

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı’nın altında Çölleşme ve Erozyonla Mücadele Genel Müdürlüğü’nün çığ düşme tehlikesi için ve çığı önlemek veya çığa karşı alınacak zararı azaltmak için birtakım önlemlerin alınmasına yönelik proje düzenleme gibi görevleri vardır. Bilimsel verilere göre 1950 yılından bu yana Türkiye’de, yerleşme yerlerini etkileyen 389 çığ olayı yaşanmıştır ve bu olaylar nedeniyle 1039 kişi hayatını kaybetmiş, 268 kişi yaralanmış ve 5164 konut yıkılmış veya kullanılmaz hale gelmiştir. Bu sebeple Türkiye’de geçmişte yaşanan çığ afetleri göz önünde bulundurularak bazı önlemler alınmıştır (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2024). Fotoğraf 3 ve 4’te alınan bazı önlemler gösterilmektedir.

Fotoğraf 3: Çığın Hızını Yavaşlatmak İçin Yapılan Çığ Kazıkları, 2024

Kaynak: <https://cem.csb.gov.tr/cig-kontrol-projeleri-i-103691>

Fotoğraf 4: Çığ Önleme Setleri, 2024

Kaynak: <https://cem.csb.gov.tr/cig-kontrol-projeleri-i-103691>

AFAD (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı) çığ önlemleri ve müdahale faaliyetleri konusunda 21/01/2021 tarihli bir genelge yayınlamıştır. Genelge incelendiğinde; TAMP (Türkiye Afet Müdahale Planı) kapsamında faaliyetlerin yürütüldüğü görülmektedir. Bu plana göre ulusal düzeyde 28 çalışma grubu ve il düzeylerinde 26 çalışma grubu bulunmakta olup, tüm illerde İl Afet Müdahale Planları hazırlanarak onaylanmıştır.

Bu kapsamda çığ tehlikesine yönelik alınacak tedbirler, önleme ve müdahale hazırlıklarını değerlendirmek üzere kamu kurum ve kuruluş yöneticilerinden oluşan bir komisyon teşkil edilmesi ve komisyonca Çığ Önlemleri ve Müdahale Toplantısı'nın her yıl ocak ayında yapılmasına karar verilmiştir. Bu konuda a) Çığ Tehlikesi Belirleme ve İzleme Ekibi, b) Çığ Hazırlık ve Müdahale Ekibi, c) Çığ Önlemlerini ve Müdahale Hazırlıklarını İnceleme Komisyonu oluşturmuşlardır.

AFAD kurulmadan önce, Afet İşleri Genel Müdürlüğü çığ tehlikesinin belirlenmesi ve zarar azaltma faaliyetlerini yürütmekteydi. Yetkili tek birim olan Çığ Ar-Ge, Etüt ve Önlem Şube Müdürlüğü Afet İşleri Genel Müdürlüğü'nün altında çalışmalar yapmaktaydı.

Çığ Ar-Ge, Etüt ve Önlem Şube Müdürlüğüne yürütülen çalışmalar şu şekildedir:

- Çığ afetine uğramış ya da uğraması muhtemel bulunan yerleşim alanlarının etüt edilmesi,
- Kayak merkezleri, karayolları ve enerji nakil hatlarının bulunduğu alanların çığ etüdünün yapılması,
- Eğitim materyalleri hazırlayarak, çığ afeti ile ilgili bilincin oluşturulmasının sağlanması,
- Danışmanlık hizmeti verilmesi,
- Etüt edilen alanlara ait çığ tehlike ve risk haritalarının hazırlanması,
- Çığ tehlikesi bulunan alanlarda çözüm üretilmesi (çığ önlem yapılarının önerilmesi, projelendirilmesi, uygulanması vb.) ile,
- Ulusal ve uluslararası proje çalışmaları şeklinde özetlenebilir.

Afet İşleri Genel Müdürlüğünde yapılan çığ haritalaması çalışmaları özellikle 1992-1993 kış sezonunda ülke genelinde yaşanan büyük çığ afetleri sonrasında Fransa ve İsviçre çığ enstitüleri ile yürütülen Çığ Tahmin, Haritalama, Zonlama ve Çığ Önlem Teknikleri (Türkiye-Fransa-İsviçre, 1994-1997), Çığ Uyarı ve Risk Önleme (Türkiye-Fransa-İsviçre (1997-1999) projeleri ile başlamış ve gelişerek devam etmiştir (Yavaş ve Şahin, 2007).

Günümüzde bu çalışmalar iki farklı başlıkta ve farklı ölçeklerde yapılmaktadır.

Çığ Tehlike Haritaları: Daha önceden gerçekleşmiş çığ olaylarına bakarak, bitki özelliklerine, sahanın topografik verilerine (eğim, bakı vb.) dayanarak belli alanlar seçilip gerçekleşmesi muhtemel çığ alanları belirlenmektedir. Çığ patikası, kesin çığ patikası, akma hattı ve muhtemel akma hattı olarak sınıflandırılmaktadır (Yavaş ve Şahin 2007).

Çığ Risk Haritaları: Bu haritalar çığın etkilediği durma zonundaki nesnelerin ne derece risk altında olduklarını yüksek risk, orta risk ve düşük risk gibi göstermek için kullanılan haritalardır (Kurt, 2017). Çığın ne kadar büyüklükte olacağını ve ne derecede etkileyeceğini gösterir. Çığ risk haritaları özellikle Avrupa'da yerleşim yerleri, bina yapım özelliklerinin belirlenmesinde, kayak merkezlerinin yapımında kullanılmaktadır ve bazı Avrupa ülkeleri ile ABD'nin bazı eyaletlerinde çığ risk haritalarının dayandığı kanun/yönetmelik yürürlüktedir (Yavaş ve Şahin 2007). Avusturya ve İsviçre'de kullanılan çığ haritalarına göre; tehlike altındaki bölgelerin risk dereceleri, çığın basınç etkisine (yıkım gücü) göre değişmektedir. Kırmızı ve sarı zon olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Holub

ve Fuchs, 2009; Lebensministerium, 2010'dan akt. Kurt, 2017). Kırmızı zon birinci derecede risk altında olan, yapılaşmanın yasak olduğu ve çığ kontrol yapılarının zorunlu olduğu bölge iken sarı zon ise ikinci derece risk altında olan, yapılaşmanın kamu yararına faydalı olacağı durumlarda (otoban, hastane inşaatı vb.) güçlendirme çalışmalarının zorunlu olduğu bölge olarak tanımlanmaktadır (Lebensministerium, 2010'dan akt. Kurt, 2017).

“Çığ Ar-Ge, Etüt ve Önleme Şubesinde hazırlanan risk haritalarında Fransa'da kullanılan yöntem kabul edilerek çığ riski 3 değişik renkle ifade edilmiştir. Kırmızı zon, çok yüksek çığ riski ile yapılaşma ve ikamete uygun olmayan alanı; mavi zon, orta derecede çığ riski ile ancak önlem alınması şartı ile yapılaşma ve ikamete uygun olabilecek alanı; beyaz zon ise herhangi bir çığ riskinin bulunmadığı alanı ifade eder” (Yavaş ve Şahin 2007, s. 398).

Türkiye'de kullanılan çığ yönlendirme yapıtı olarak çığ tünelleri vardır. Özellikle dağlık arazilerdeki karayolu ve tren yollarını, çığ tehlikesi olan yerlerde çığa karşı korumak için yapılmıştır. Örneğin Tunceli-Pülümür, Trabzon-Hamsiköy ve Erzincan-Kelkit tünelleri vardır (Gürer ve Tunçel, 1994).

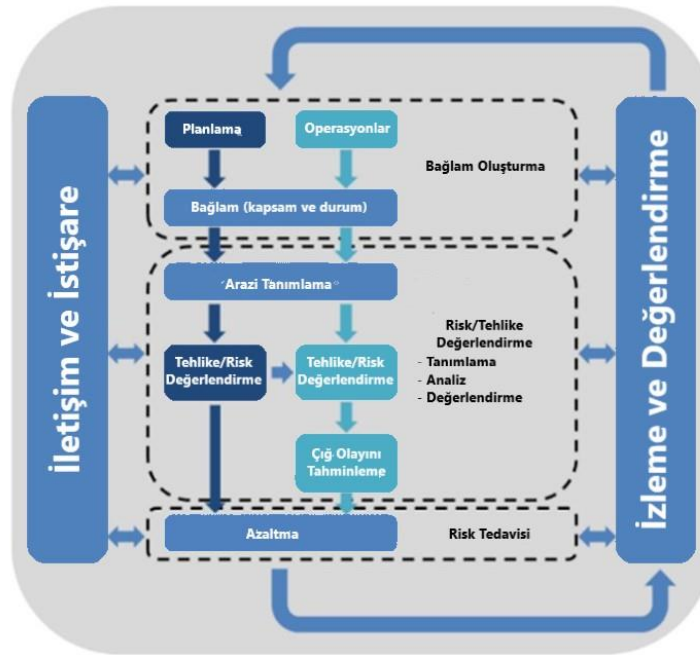
1992 yılının başlarında, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, dünya çapında çığ araştırmaları konusunda deneyime sahip iki büyük enstitü ile iş birliği yapmıştır: Fransa Grenoble'deki CEMAGREF ve İsviçre-Davos'taki SFISAR (Gürer vd., 2015). Bu iş birliği sonucunda 1994 yılında bir proje gerçekleştirilmiş ve pilot bölge olarak Trabzon, Rize ve Bayburt illeri seçilmiştir. 1994 ve 1995 yıllarında, pilot bölgede beş adet kar gözlem istasyonu kurulmuş, sahada ve büroda bir dizi eğitim programları gerçekleştirilmiş ve çığ tehlikesi taşıyan alanlar belirlenmiştir. Bu faaliyet “Doğal Afetlerin Azaltılması İçin Uluslararası On Yıl” çalışmaları çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Projenin ilk yılında, pilot bölgede dört saha çalışması yapılmıştır. Soğanlı Dağı bölgesinde, beş adet kar ve çığ gözlem istasyonu kurulmuştur: Trabzon-Çaykara-Uzungöl, Trabzon-Çaykara-Karaçam, Rize-İkizdere, Bayburt-Merkez-Göloba ve Bayburt-Merkez-Helvaköy gözlem istasyonları. Buna ek olarak 1995 yılında iki afet mühendisi, İsviçre'nin Davos şehrinde “Çığ Tahmini, Modellemesi ve Bilgisayar Uygulamaları” konusunda eğitim almaları için gönderilmiştir (Gürer vd., 2015).

Dünya'da Çığ Afeti Yönetimi

Çığ riskinin bulunduğu birçok ülkede çığ önleme ve zararlarını azaltma konusunda çalışmalar yapılmaktadır. Özellikle gelişmiş ülkeler; çığ tahmin ve erken uyarı sistemleri, çığ tahmin çalışmaları, istatistiksel çığ modellerini ve meteorolojik tahminleri de kullanarak iyi bir çığ tahmini yapmayı hedeflemektedir (Yavaş ve Şahin, 2007). Dünyada çığların etkisini azaltabilmek için pek çok teknikler kullanılmaktadır. Bu teknikler temelde geçici veya kalıcı olarak ikiye ayrılmaktadır. Kalıcı önlem yöntemleri arasında; teraslama, yeniden ağaçlandırma, şaşırtmacalı kazıklar, tripod (üçayak), kar çitleri, kar ağları, kar (rüzgâr) perdeleri, rüzgâr çatıları ve rüzgâr panoları yer almaktadır (Yavaş ve Şahin, 2007). Çığ koruma önlemleri, dağlık bölgelerin daha ileri düzeyde gelişimi için gerekmektedir. Bu doğrultuda Avrupa'da kamu yöneticileri insan hayatını ve mülkü korumak amacıyla savunma yapıları sağlamıştır (Johannesson vd., 2009; IRASMOS, 2008). Bu önlemler IRASMOS (Aşırı Hızlı Kütle Hareketlerinin Bütünsel Risk Yönetimi) tarafından çığ yolu içindeki konumlarına göre üç bölgeye ayrılarak sınıflandırılmıştır: serbest kalma (başlangıç) bölgesi, geçiş bölgesi (çığ yolu) ve akış alanı (IRASMOS, 2008). Konumlarına bağlı olarak farklı türde hafifletme ve azaltma yöntemleri uygulanmaktadır (Volk, Aydın ve Eker, 2015).

Kar Çığ Yönetiminin Teknik Yönleri (TASARM), Kanada Çığ Derneği (CAA, 2016) ve kar çığ risk yönetiminin ISO31000 (Uluslararası Standartlar Teşkilatı Risk Yönetimi Sistemi Belgesi) risk yönetimi temelleri ile nasıl uyumlu olduğuna dair bir açıklamasıdır. TASARM kapsamında, ISO31000

temelleri (Şekil 2), arazi tanımlama, tehlike, tahmin ve riski ayırarak mantıklı bir şekilde genişletilmiş halidir (Conger, 2022).

Şekil 2: Çığ Olayı Yönetim Süreci

Kaynak: Steve Conger, *AIARE Operational Avalanche Risk Management Plan*, 2022'den değiştirilerek alınmıştır.

ATES (Çığ Arazi Maruziyet Ölçeği), eğitim, orman yoğunluğu, çığ sıklığı ve büyüklüğü ve arazi tuzaklarının varlığı gibi değişkenleri analiz ederek araziye çığlara maruz kalma durumuna göre sınıflandıran bir sistemdir (Statham vd., 2006). ATES araziye 3 seviyeye ayırmaktadır. Basit, zorlayıcı ve karmaşık şeklinde gruplandırılır ve bir şema oluşturulur. Arazi resmi olarak ATES tarafından derecelendirilmemişse, çığ tehlikesinin potansiyel yoğunluğu, özellik boyutu, topografya ölçeği ve zorluğuna göre çığ arazisini kategorize etmek için bu plana özgü bir şiddet sınıfı kullanılır. Tablo 1 kullanılan sınıflandırma şemasını açıklamaktadır (Conger, 2022).

Tablo:1 AIARE Arazi Kategorizasyonu Şiddet Sınıfları

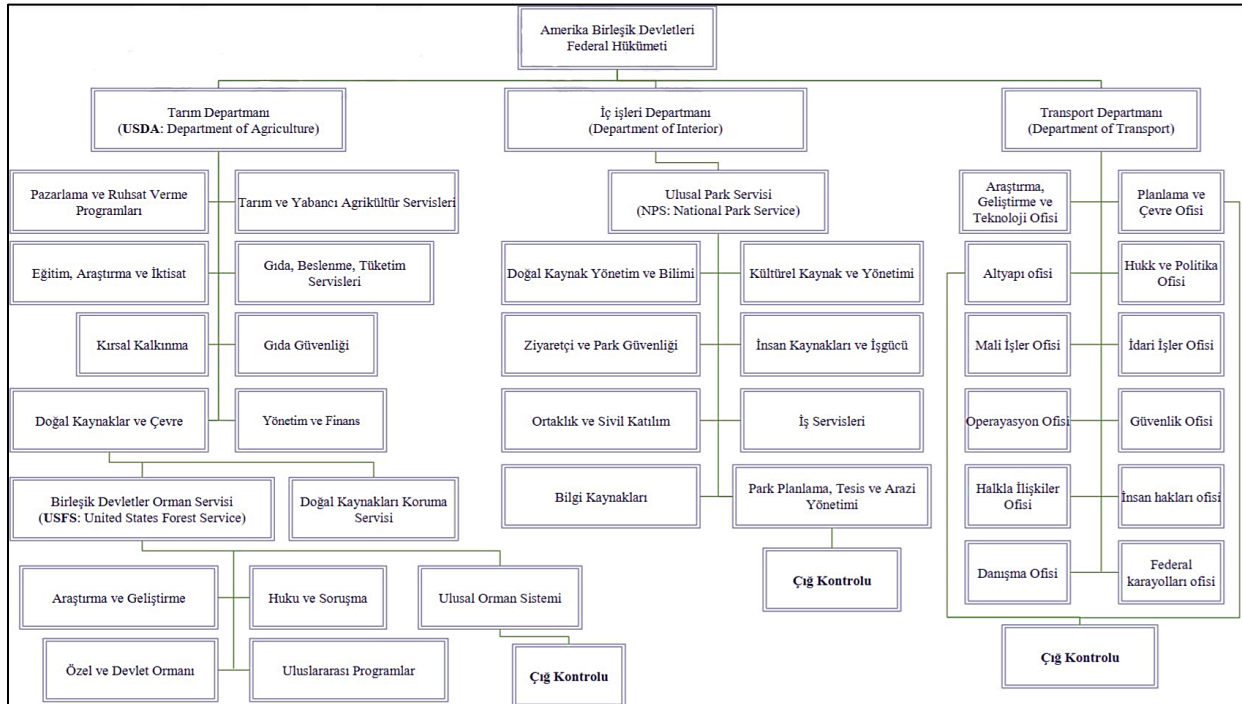
Ciddiyet Sınıfı	Açıklama (Potansiyel Çığ Tehlikesi Konstrasyonu)
O	Çığ olmayan arazi.
A	Önlenbilir tehlikeler, genellikle daha küçük özellikler (iklimsel olarak anormal hava modellerinin olduğu mevsimlerde M sınıfı olabilir).
M	Karışık düzeyde tehlikeler, boyut ölçek ve özelliklerin karmaşıklığı. Bazı baş üstü tehditleri.
U	Önlenemeyen tehlikeler, büyük ölçekli özellikler, kayda değer baş üstü tehdidi

Kaynak: CAA ITP L2 Robert Frost Terrain Exercise versiyon 2015'ten değiştirilerek alınmıştır.

Amerika Birleşik Devletleri'nde Çığ Yönetimi

ABD'nin çığ yönetimi konusunda iyi bir seviyede olduğunu söylemek mümkündür. ABD doğa kaynaklı afetleri öncelikle yerel düzeyde ele almaktadır, yerel kaynakları aşan durumda ise Federal hükümet devreye girmektedir. Yerel yönetim birimlerinin de kendi acil durum yönetimi ve afet müdahale birimleri vardır. Ayrıca ülkede çığ ile ilgilenen birçok kurum kuruluş vardır. Örneğin,

Birleşik Devletler Orman Servisi (USFS)'nin bu konuda önemi büyüktür. USFS 1930'da Utah'ta; ormanlık alanları ve yerleşim yerlerindeki insanların can ve mal güvenliğini sağlamak için çalışmalar başlatarak çığlarla mücadeleye resmiyet kazandırmıştır. USFS, ABD'de çığlarla mücadelenin ilk yıllarında bütün görev ve sorumlulukları üstlenmiştir. Daha sonraki yıllarda bu yükünü çığlarla ilgilenen diğer kurumlara dağıtmış ve iş yükünü azaltmıştır. Ayrıca ülkede çığlarla dolaylı olarak ilgilenen kurum, kuruluş, dernek, araştırma merkezi ve üniversiteler bulunmaktadır. Bu kuruluşlar, hem bilimsel araştırmalar yapmakta hem de çığ ve kayak ile ilgili dersler, eğitimler ve toplantılar organize etmektedir (Kurt, 2017). Grafik 2'de olduğu gibi çığ afetiyle ilgili birçok kurum ve kuruluş örgütlenmiş durumdadır.

Grafik 2: Amerika Birleşik Devletleri'nde Çığ Kontrolünde Sorumlu Olan Kurumların Örgütlenmesi

Kaynak: Tayfun Kurt, 2017'nin doktora tezinden alınmıştır.

ABD'de Çığ Araştırma Enstitüsü çığ konusunda kurslar açarak eğitimler vermektedir. **Amerikan Çığ Araştırma ve Eğitim Enstitüsü (AIARE)** eğitmen, kurs lideri, profesyonel çığ çalışanı ve çığ arama ve kurtarma eğitimi şeklinde yüksek kalitede çığ eğitimi vermektedir (Conger, 2022). Amerika'nın bir eyaleti olan Utah'ta bir çığ tahmin merkezi bulunmaktadır ve çığ konusunda birçok faaliyetler gerçekleştirmektedir. **Utah Çığ Tahmin Merkezi (UAFC)**, Utah'da çok sayıda çığ yaşanmaktadır ve çığ Utah'daki en ölümcül afetlerden birisidir. 1958-2017 yılları arasında eyalette 117 kişinin ölümüne çığ afeti neden olmuştur. Bu sebeple birçok önlem alınmış ve UAFC bu konu ile ilgili çok sayıda çalışmalar yapmıştır. Örneğin Utah Ulaştırma Departmanı (UDOT) kayak merkezleri ve parklardaki küçük çığları tetiklemek ve çığ tehlikesini azaltmak için helikopterler aracılığıyla top ve patlayıcılar kullanmaktadır (Utah Department of Public Safety Division of Emergency Management, 2019). UAFC, Kuzey Amerika için bir çığ tehlikesi ölçeği geliştirmiştir. Tablo 2'de gösterildiği gibi tehlike 5 seviyeye ayrılmış ve o sahaya uygun olan seyahat tavsiyesi belirtilmiştir.

Tablo 2: Kuzey Amerika Kamu Çığ Tehlikesi Ölçeği

Tehlike Seviyesi	Seyahat Tavsiyesi	Çığ Olasılığı	Çığ Büyüklüğü ve Dağılımı
5- Ekstrem	Tüm çığ arazilerinden kaçının.	Doğal ve insan kaynaklı çığlar.	Birçok bölgede büyükçe çok büyük çığlar.
4- Yüksek	Çok tehlikeli çığ koşulları. Çığ arazisinde seyahat edilmesi önerilmez.	Doğal çığlar muhtemel; insan kaynaklı çığlar muhtemel.	Birçok alanda büyük çığlar veya belirli alanlarda çok büyük çığlar.
3- Önemli	Tehlikeli çığ koşulları. Dikkatli kar örtüsü değerlendirmesi, dikkatli rota bulma ve ihtiyatlı karar verme esastır.	Doğal çığlar mümkündür; muhtemelen insan kaynaklı çığlar.	Birçok alanda küçük çığlar veya belirli alanlarda büyük çığlar veya ıssız alanlarda çok büyük çığlar.
2- Orta	Belirli arazi özelliklerinde artan çığ koşulları. Karı ve araziye dikkatle değerlendirin; endişe verici özellikleri belirleyin.	Doğal çığ olasılığı düşüktür; insan kaynaklı çığlar mümkündür.	Belirli bölgelerde küçük çığlar veya تنها bölgelerde büyük çığlar.
1- Düşük	Genellikle güvenli çığ koşulları. İssız arazi özelliklerinde dengesiz karlara dikkat edin.	Doğal ve insan kaynaklı çığların oluşması muhtemel değildir.	Tenha alanlarda veya küçük arazilerde küçük çığlar.

Kaynak: Statham ve Diğerleri 2010'dan değiştirilerek alınmıştır.

Kanada Çığ Yönetimi

Kanada çığ konusunda çok iyi önlemler almıştır. Çığ riski analizi, çığ sahasının araştırılması gibi konularda önde gelen ülkelerdendir. Kanada'da çığ risk yönetiminde zarar azaltma çalışmaları gerçekleştiren çığ kontrolünden sorumlu resmi kurumlar vardır. Bunlar; Kamu Güvenliği Bakanlığı, Ulaştırma Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı'dır. Kanada'da olağanüstü durumlarda, tüm bakanlık ve kuruluşların yerine getirmesi gereken sorumluluklar vardır. Fakat federal devlet düzeyindeki her türlü krizle ilgili planlama ve uygulama Acil Haller Hazırlık Teşkilatı (EPC) tarafından Savunma Bakanı'nın başkanlığında yürütülmektedir (Kurt, 2017). Ayrıca bir sivil toplum örgütü olan Kanada Çığ Derneği, sahada araştırma yaparak çığ risk haritaları hazırlamış ve bununla ilgili kılavuzlar yayınlamıştır (Canadian Avalanche Association, 2024; Tablo 3).

Tablo 3: Çığ Arazilerinin Belirlenmesinde Kullanılan Yöntemler

Metot	Açıklama
Masaüstü	Çeşitli ölçeklerde Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) kullanılarak fotoğrafların, görüntülerin ve topografik haritaların yanı sıra dijital yükseklik modelleri ve diğer verilerin masaüstünde incelenmesi. Çığ aktivitesi kayıtlarının ve iklim verilerinin toplanması ve analizi.
Saha	<p>Yerde dağ seyahati, arazi, bitki örtüsü ve yüzey malzemelerinin özelliklerini ve ayrıca mevcut çığ aktivitesini veya son çığ birikintilerini gözlemlemek ve/veya ölçmek için.</p> <p>Yerden yapılanlara benzer gözlemler, ancak bir uçaktan (helikopter veya uçak) yapıldığından genellikle daha fazla tahmin içerir. Sınırlı keşif, İnsansız Hava Araçları (İHA'lar veya drone) kullanılarak da gerçekleştirilebilir.</p>

Kaynak: Kanada Çığ Derneği, Kanada'daki Çığ Uygulayıcıları için Kaynaklar ve Kılavuzlar 2016'dan değiştirilerek alınmıştır.

Avrupa’da Çığ Çalışmaları

Avrupa Çığ Uyarı Hizmetleri (European Avalanche Warning Services (EAWS))

Avrupa’da ülkelerin tek tek almış olduğu önlemlerin yanında toplu olarak almış olduğu önlemler de vardır. Örneğin Avrupa’daki ülkeler bir araya gelerek EAWS’ı (European Avalanche Warning Services/Avrupa Çığ Uyarı Hizmetleri) kurarak çığ konusunda daha fazla bilgi vermek ve insanları bilinçlendirmek istemişlerdir. EAWS’ın başlıca amacı, topluma yönelik etkin çığ tahmini ve uyarısını sağlamak ve üyelerinin çığdan kaynaklanan hayat kaybı ve hasarlarının önlenmesine destek olmaktır (Koçyiğit, 2022).

Yine EAWS tarafından, çığ tahmininde ortak bir anlayış geliştirmek ve iş akışlarını düzenlemek için EAWS Matrisi ve Tehlike Ölçeği geliştirilmiştir. Bu ölçekle birlikte ulaşılmak istenen hedefler şu şekildedir: 1) Kar örtüsünün kararlılığı, kar örtüsünün kararlılığının mekânsal dağılımı ve çığ büyüklüğü gibi temel terimleri tanımlayıp sınıflandırmak, 2) Bu üç terimi şu anda kullanılan diğer terimlerle ilişkilendirmek ve 3) Yukarıdaki üç terimin her bir kombinasyonuna bir çığ seviyesi atamak (European Avalanche Warning Services, 2024).

Uluslararası Alpin Kurtarma Komisyonu (ICAR), 1948 yılında Avusturya, Fransa, Almanya, İtalya ve İsviçre’deki Alpin kurtarma organizasyonlarının etkili temsilcileri tarafından kurulmuştur. 34 ülkeden 85 üye kuruluşu bulunan ICAR çığla ilgili olarak toplantılar düzenlemekte ve çığ konusunda kararlar almaktadır. ICAR’ın yoğun baskıları sonucunda, 1993 yılında Avrupa Çığ Tehlike Ölçeği yayınlanmıştır ve bu ölçek, yorumlamayla ilgili yazılı yönergelerle birlikte standartlaştırılmıştır. İki yıl sonra, ABD ve Kanada’da bu çığ tehlike derecelendirme ölçeğini benimsemiştir. Buna göre, çığ tehlikeleri beş dereceye ayrılmıştır: 1. Düşük; 2. Orta; 3. Büyük; 4. Yüksek; 5. Çok Yüksek/ Aşırı. Bu dereceler, kar örtüsünün stabilitesine ve çığ tetiklenme olasılığına dayanarak tanımlanır. Bu derecelendirmelere ek olarak, bazı ülkeler, tehlikeye açık yollar ve binalara olası etkiler hakkında tavsiyelerde bulunur ve korumalı kayak alanlarının dışında kış sporları yapanlar için önerilerde bulunur. ICAR, kara kurtarma ve özellikle kış dağ kurtarma alanında öncüdür. Örneğin, 1954 yılında eğitilmiş bir çığ köpeği kullanılarak yapılan ilk kurtarma, ICAR sayesinde gerçekleştirilmiştir (Etter, Meister ve Atkins, 2004).

İsviçre’de Çığ Yönetimi

İsviçre Kar ve Çığ Araştırma Enstitüsü (Swiss Institute for Snow and Avalanche Research-SLF)

İsviçre’de Kar ve Çığ Araştırma Enstitüsü (SLF) alanında dünya çapında tanınan bir araştırma enstitüsüdür. Enstitü, temel araştırmalara ek olarak çığ bülteni gibi uygulamalı araştırmalar da yürütmekte ve İsviçre Alpleri için çığ uyarıları yapmaktadır (Koçyiğit, 2022). Ayrıca çığ koruma önlemleri tasarımı için kılavuzlar yayınlamaktadırlar. Enstitünün Arbaz’daki Vallée de la Sionne’de çığ test sahası vardır ve burası 1997’den beri faaliyet göstermektedir. Bu tesis dünyada türünün tek örneğidir ve kapsamlı teknik donanıma sahiptir (SLF, 2024). Daha önce değinildiği gibi uluslararası bir dağ kurtarma organizasyonu birliği olan ICAR’ın merkezi İsviçre’nin Kloten kentindedir.

Ayrıca yine çığ konusunu ele alan ve çalışmalar yapan İsviçre merkezli Wyssen Avalanche Control (Wyssen Çığ Kontrolü) adında bir şirket vardır. Çığı önlemek için; çığ rüzgâr saptırma sistemleri, çığ kuleleri, uzun menzilli çığ radarları gibi önlemler, yazılımlar ve tespit sistemleri geliştirip üretmektedir (Wyssen Avalanche Control, 2024).

Fransa’da Çığ Yönetimi

Fransa’da çığ risk yönetimi ile ilgili faaliyetler özellikle 1970 ve 1990 yılları arasında gelişme göstermiştir. Ülkedeki yöneticiler, 1970 yılında 39 kişinin ölümüyle sonuçlanan Val d’Isère çığından sonra harekete geçmiş ve ülkenin çığ risk yönetiminin temellerini atmışlardır. Bu amaçla “Sanuer paneli” tertip edilerek çığ haritalarının hazırlanması ve arşivlenmesi kararlaştırılmıştır. Buna göre;

- EPA; çığ olaylarının araştırılması,
- CLPA; çığ duyarlılık haritalama çalışmaları (sonraki yıllarda adında değişikliğe gidilmiştir),
- PZEA; çığ zonlama, çığ tehlike haritalarının hazırlanmasını amaçlayan çalışmaların gerçekleştirilmesi tasarlanmıştır” (Kurt, 2017).

Yine çığ ile ilgili yönetmelik oluşturulmuş ve özel kurumlar açılmıştır. Örneğin 1971 yılında kurulan Ulusal Kar ve Çığ Birliği” (ANENA) halen aktif olarak kayak eğitimleri, çığ kurtarma ve erken uyarı konuları hakkında çalışmalar yapmaktadır (Kurt, 2017).

Norveç’te Çığ Yönetimi

Norveç çığlar ile mücadeleyi ulusal, bölgesel ve yerel olarak uygulamaktadır. Norveç Sivil Koruma Müdürlüğü (DSB) ülkede çeşitli risklere karşı sorumluluklar üstlenmektedir. Bu sorumlulukların başında acil durum planlaması yapmak gelmektedir. Çığ konusunda birçok önlemleri vardır ve bu kuruluş Norveç’te Adalet ve Kamu Güvenliği Bakanlığı’na bağlıdır (Direktoratet for Sosial Trygghet og Beredskap, 2024). İsviçre merkezli olarak kurulan Wyssen Avalanche Control (Wyssen Çığ Kontrolü) şirketi’nin birkaç ülkeyle bağlantıları vardır ve bunlardan birisi de Norveç’tir. Çığ konusunda iş birliği içerisinde çalışmaktadırlar. Norveç, yapay çığ oluşturma, çığ kulesi ve erken uyarı sistemleri gibi önlemler almaktadır.

Norveç’te yapısal çığ kontrol önlemleri (çığ tünelleri, çığ tümsekleri, vb.) sadece karayollarında kullanılmaktadır (Wyssen Avalanche Control). Karayollarını tehdit eden çığlara karşı da Norveç Kamu Yolları İdaresi (Norwegian Public Road Administration) görevler almaktadır (Statens Vegvesen, 2024).

Çığ Yönetiminde Sivil Toplum Örgütü

Hükümet, halk, uluslararası kuruluşlar ve uluslararası STK’lar gibi farklı paydaşların eş güdümlü olarak çalışmaları afetlerde başa çıkmada başarıyı arttıran bir unsurdur. Verimli ve sistematik bir şekilde koordine edilen bir yardım faaliyeti, afetzedelere ulaşma açısından sonuç almayı kolaylaştırır ve bu faaliyetlerin tekrar etme sıklığını azaltır. Afetlerde STK’lar toplumun önceliklerini ve gereksinimlerini hükûmete ileterek halk ve hükûmet arasında önemli bir köprü vazifesi görmektedir (Shaw, 2003). Afet yönetiminde toplumun tüm gruplarına ait istek ve ihtiyaçların sürece dâhil edilmesi oldukça önemlidir. Bu noktada, dezavantajlı gruplarla (engelliler, yaşlılar, yoksullar, etkin azınlıklar vd.) sıkı bağlantılar kurabilen STK’lar, toplumun afet yönetimi sürecine dâhil edilmesinde önemli bir rol üstlenmektedir. (Özkan ve Uzun, 2024).

Birçok afette olduğu gibi çığ afetinin etkilerini ve olumsuz sonuçlarını azaltmak için de STK’lar önemli bir rol oynamaktadır. Dünya’nın farklı bölgelerinde çığlar sonucunda yaşanan kayıpları engellemek, toplumu bu tür doğal afetlere karşı hazırlıklı hale getirme ve bilimsel araştırmalara katkı sağlamak için STK’lar çalışmalar yürütmektedir. Fakat Türkiye’deki sivil toplum kuruluşları genellikle deprem afetine yönelik çalışmalar yapmaktadır. Türkiye’de çığ afetine yönelik

oluşturulmuş bir sivil toplum kuruluşu bulunmamaktadır. Gelişmiş ülkelere bakıldığında ise Çığ Derneği gibi salt çığ olaylarına yönelik organizasyonlar mevcuttur. Örneğin “Avalanche.org” web sitesi Amerikan Çığ Derneği (A3) ve ABD Orman Hizmetleri Ulusal Çığ Merkezi (National Avalanche Center/NAC) arasında bir ortaklıktan oluşmuştur. Ulusal Çığ Merkezi, çığ afetini önleyebilmek amacıyla askeri silahları da kullanmaktadır. Bunun yanında bilim insanları, çığ çalışanları ve halk arasında bilgi alışverişi yapmaktadır. Bu bilgi alışverişi çığı tahmin etme, azaltma, önleme ve insanların güvenliğini sağlamasına ve eğitimler verilmesine yardımcı olmaktadır (National Avalanche Center, 2024). Amerikan Çığ Derneği (A3) temel faaliyet alanı olarak, Amerika Birleşik Devletleri’nde çığ bölgesinde çalışan, eğlenen veya seyahat eden herkesin yararı için olduğunu belirtir. Çığ güvenliği, eğitimi ve araştırmasında profesyonel mükemmelliği, uzmanlığı ve bilgiyi teşvik eden kâr amacı gütmeyen bir kuruluştur. Profesyonel amaçlı çığ eğitimleri düzenler ve denetler. Bir başka faaliyeti ise yayın üretmektir. Avalanche Review (Çığ İncelemesi) 1986’dan beri çığ ile ilgili araştırmaları yayınlamaktadır. Snowy Torrents (Kar Seli) ise geçmiş çığ kazalarından ders çıkarmak için bir kaynak olarak kabul edilmektedir (American Avalanche Association, 2024). Bu kuruluşlar, çığ güvenliği konusunda halkı bilinçlendirmek için eğitimler düzenler, çığların etkilerini azaltmak amacıyla bilimsel araştırmalar yapar, yerel halkı ve dağcıları çığ riski konusunda bilgilendirir ve afet anında kurtarma faaliyetlerine öncülük eder. Ayrıca, çığ uyarı sistemlerinin geliştirilmesi ve çığ güvenliği ekipmanlarının sağlanması gibi konularda da aktif rol oynarlar. Bu nedenle, çığla mücadelede sivil toplum kuruluşlarının katkıları hem güvenlik hem de toplumların dayanıklılığı açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu etkileri göz önüne alırsak Türkiye’de çığla ilgili faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının olmaması, çığ felaketleriyle mücadelede büyük bir eksiklik oluşturmaktadır. Bu eksiklik, sadece bireylerin güvenliğini tehdit etmekle kalmamakta, aynı zamanda afet sonrası iyileşme sürecini de zorlaştırmaktadır. Türkiye’de çığ afeti konusunda bir STK olması halkı daha bilinçli hale getirecektir ve bu tür felaketlerin etkilerini hem çalışmalarıyla hem de yardımlarıyla azaltacaktır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye topraklarının büyük bir kısmı dağlık ve engebeli bir yapıya sahiptir ve bazı bölgelerinin iklim özellikleri de çığ oluşumuna elverişli bir ortam hazırlamaktadır. Geçmiş istatistikler incelendiğinde Türkiye’nin çığ kaynaklı can ve mal kayıpları ortadadır. Ülkenin çığ riski yüksek olan bölgeleri; altyapı eksiklikleri, yerel yönetimlerin koordinasyon eksiklikleri ve toplumsal farkındalık düzeyinin yetersizliği gibi sorunlarla karşı karşıyadır. Avrupa’daki belli ülkeler ve ABD, ilgili afetin önlenmesi ve zararlarının azaltılması hususunda önemli çalışmalar yapmışlardır. Bu ülkeler, ulusal düzeyde geliştirdikleri kapsamlı çığ izleme, tahmin ve uyarı sistemleri veya yapay çığ oluşturma önlemleri sayesinde daha etkili bir afet yönetimi gerçekleştirmektedirler. Türkiye, ilgili ülkelerin çığ yönetim modellerinden faydalanarak kendine özgü bir çığ yönetim planı oluşturmalıdır. Özellikle, Avrupa’daki başarılı uygulamalar göz önüne alındığında, çığ yönetimi konusunda ileri düzeyde düzenlemeler ve uygulamalar bulunmaktadır. Ayrıca Avrupa’daki iş birliği ve bilgi paylaşımı, bölgesel düzeydeki çığ risklerini azaltmada önemli bir rol oynamaktadır.

Gelişmiş ülkelere bakıldığında çığ ve diğer afetlerle ilgili olarak önemli yasal düzenlemeleri mevcuttur ve çığ afeti de dâhil olmak üzere afetler konusunda görevleri bulunan birçok kurumları vardır. Örneğin Fransa’da çığ kontrolünden sorumlu olan; Çevre ve Altyapı Birimi, Dağlık Bölgeleri Geliştirme Birimi, Risk Analizi Birimi ve Akustik Ekosistem ve Küresel Değişim Birimi gibi birimlerin varlığından söz edilirken, Türkiye’de bu şekilde bir yapılanma mevcut değildir. Bu kurum

ve birimlerin benzer bir şekilde örgütlenmesi diğer ülkelerde de (ABD, İsviçre, Avusturya, Kanada ve Norveç gibi) görülmektedir. Türkiye’de ise çığ afetiyle ilgilenen kurum olarak sadece AFAD ve Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı’nın altında Çölleşme ve Erozyonla Mücadele Müdürlüğü vardır. Adı geçen kurumların etkili bir çığ afet yönetim planları yoktur ve sadece çığ afeti için almış oldukları birkaç önlemden söz edilebilir. Bu noktada Türkiye’de çığ yönetimiyle ilgili bir yasal mevzuatın oluşturulması gerekmektedir.

Çığın zararlarının azaltılması hususunda en önemli adımlardan biri de erken uyarı sistemleridir. Özellikle çığ tahmin ve uyarı sistemlerinin güçlendirilmesi, eğitim ve tatbikatların yaygınlaştırılması, çığ tehlikesi bulunan bölgelerde daha etkili bir şekilde uygulanmalıdır. Türkiye’de de çığ öncesi, sırası ve sonrasında daha etkin bir koordinasyon ve planlama yapılması gerekmektedir. Bir yönetim planı gerekliliği açıkça bellidir.

KAYNAKÇA

- AFAD (2018). *Türkiye’de afet yönetimi ve doğa kaynaklı afet istatistikleri kitapçığı* (s. 55-57). https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/35429/xfiles/Turkiye_de_Afetler.pdf (Erişim tarihi: 12.08.2024).
- American Avalanche Association (2024). <https://www.americanavalancheassociation.org/> (Erişim tarihi: 10.08.2024).
- Canadian Avalanche Association (2016). *Technical aspects of snow avalanche risk management, resources and guidelines for avalanche practitioners in Canada*. Revelstoke: Canadian Avalanche Association.
- Conger, S. (2022). *AIARE operational avalanche risk management plan*. https://avtraining.org/wp-content/uploads/2022/07/AIARE-OARMP-Ver1_2022-07-13.pdf (Erişim tarihi: 17.07.2024).
- Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (2024). *Çığ kontrol projeleri* <https://cem.csb.gov.tr/cig-kontrol-projeleri-i-103691>(Erişim tarihi: 22.07.2024).
- Demirci, A. (2014). Literatür taraması. Y. Arı, & İ. Kaya (Ed.), *Coğrafya Araştırma Yöntemleri* içinde (s. 73-109). Balıkesir: Coğrafyacılar Derneği.
- Doğal Afet Arama Kurtarma İlk Yardım Kulübü (2024). *Haritalar*. <https://dakikturkiye.org/cig-tehlike-haritasi> (Erişim tarihi: 29.08.2024).
- Direktoratet for Sosial Trygghet og Beredskap (2024). <https://www.dsb.no/menyartikler/om-dsb/about-dsb/> (Erişim tarihi: 24.11.2024).
- European Avalanche Warning Services (2024). <https://www.avalanches.org/> (Erişim tarihi: 01.09.2024).
- Ergünay, O. (2007). *Türkiye’nin afet profili*. Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Afet Sempozyumu Bildiriler Kitabı. Ankara: Mattek Matbaacılık.
- Etter, H., Meister, R. & Atkins, D. (2004). *ICAR and its importance in avalanche rescue*. in: Proceedings International Snow Science Workshop 2004, Jackson Hole, WY, 360–369, 2004.
- Göl, C. (2005). Çığ Olgusu ve Ormanlık. *Türk Ormanlık Dergisi*, 6(1), 49-63. <https://doi.org/10.18182/tjf.37063>.
- Gurbetoğlu, A. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. <http://agurbetoglu.com/files/3-%20ARA%C5%9ETIRMA%20S%C3%9CREC%C4%B0.pdf> (Erişim tarihi: 18.08.2024).
- Gürer, İ. & Tunçel, H. (1994). Türkiye’de çığ sorunu ve bugünkü durumu. *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi II. Sempozyumu*. Ankara.
- Kadıoğlu, M. (2008). Modern, bütünlük afet yönetimin temel ilkeleri. M. Kadıoğlu ve E. Özdamar (editörler) *Afet Zararlarını Azaltmanın Temel İlkeleri* içinde (s. 1-34). Ankara: JICA Türkiye Ofisi.

- Koçyiğit, Ö. (2022). *Çığ araştırmaları ve mekânsal planlama açısından bir değerlendirme*. <https://webdosya.csb.gov.tr/db/mpgm/haberler/mek-nsal-planlama--8230-63841-20220629152831.pdf> (Erişim tarihi: 22.08.2024).
- Kurt, T. (2017). *Türkiye’de çığ yönetiminde teknik kapasitenin geliştirilmesi* (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/>
- Merriam, S. B. (1998). *Qualitative research and case study applications in education*. San Francisco: Jossey-Bass Publications.
- National Avalanche Center (2024). <https://avalanche.org/national-avalanche-center/> (Erişim tarihi: 24.08.2024).
- Okur, Y. (2024). *Artvin’de çığ düşmesi sonucu 2 kişi öldü, 3 kişi yaralandı*. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/artvinde-cig-dusmesi-sonucu-2-kisi-oldu-3-kisi-yaralandi/2837220> (Erişim tarihi: 24.08.2024).
- Özkan, O., & Uzun, A. (2024). Sivil Toplum Kuruluşlarının Afet Yönetimindeki İkametlerini Sorgulamak Balıkesir İli Örneği. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(46), 267-312.
- Özşahin, E. (2013). Türkiye’de yaşanmış (1970-2012) doğal afetler üzerine bir değerlendirme. *Türkiye Deprem Mühendisliği ve Sismoloji Konferansı*. <https://www.tdmd.org.tr/pdf/TDMSK046.pdf> (Erişim tarihi: 21.08.2024).
- Shaw, R. (2003). Role of Non-Government Organizations in earthquake disaster management: An Asian perspective. *Regional Development Dialogue*, 24(1), 1-15.
- Statens Vegvesen (2024). <https://www.vegvesen.no/vegprosjekter/> (Erişim tarihi: 24.11.2024).
- Tavşanoğlu, F. (1974). Türkiye’de Çığ Problemi. *Journal of the Faculty of Forestry Istanbul University*. <https://doi.org/10.17099/jffiu.43331>
- UNISDR (2009). *Terminology on Disaster Risk Reduction*. Geneva: United Nations International Strategy for Disaster Reduction. https://www.preventionweb.net/files/7817_UNISDRTerminologyEnglish.pdf (Erişim tarihi: 18.08.2024).
- Utah Department of Public Safety Division of Emergency Management (2019). *Avalanche: Risk and mitigation. 2019 Utah State Hazard Mitigation Plan içinde (55-72)*. Utah: Utah Department of Public Safety Division of Emergency Management.
- Uzun, A., & Oğlakçı, B. (2019). Turkey’s earthquake history and institution based earthquake reduction policies and strategies. P. Farabollini, F. R. Luger, S. Mugnano (Eds.). *Earthquake risk perception, communication and mitigation strategies across Europe içinde (64-83)*. Rende: Il Sileno Edizioni.
- Volk, G., Aydın, A., & Eker, R. (2015). Avalanche control with mitigation measures: A case study from Karaçam-Trabzon (Turkey). *European Journal of Forest Engineering*, 1(2), 61-68.
- Yavaş, Ö. M., Şahin, D. (2007). *Türkiye’de Çığ Afeti Zararlarını Azaltma Çalışmaları*. Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Afet Sempozyumu Bildiriler Kitabı. Ankara: Mattek Matbaacılık.
- Wyssen Avalanche Kontrol (2024). <https://www.wyssenavalanche.com/en/preventive-avalanche-release/wyssen-avalanche-tower-ls12-5-and-ls24-5/> (Erisim tarihi: 26.11.2024).

ROMANLARI/ÇİNGENELERİ ANLAMAK: TARİHSEL, KÜLTÜREL, POLİTİK VE SOSYAL BOYUTLARIYLA SOSYOLOJİK BİR ÇERÇEVE¹

Understanding Roma/Gypsies: A Sociological Framework of Historical, Cultural, Political and Social Dimensions

Ali EĞİ^{2,3}

Öz

Bu çalışma, Romanlara/Çingenerlere dair tarihsel, mesleki, politik ve damgalanma bağlamındaki sorunları inceleyerek sosyolojik bir çerçeve çizmeyi amaçlamaktadır. Son yıllarda Romanlara/Çingenerlere yönelik artan ilgiyi de göz önünde bulundurarak, eğitim, barınma, sağlık gibi spesifik konuların ötesinde, genel bir çerçevede literatürün geniş bir yelpazeden tartışılması planlanmıştır. Bu çabanın, alanda çalışma yapacak araştırmacılara kılavuzluk etmesi ve alana katkı sağlaması hedeflenmektedir. Çalışma, olumsuz imajın inşasına dair tarihsel çerçeve, adlandırma meselesi, meslekler, örgütlenme süreçleri ve damgalanma olmak üzere beş ana konuya odaklanmaktadır. Dolayısıyla çalışma, Romanlar/Çingenerler ile ilgili güncel meselelere tarihsel, kültürel, politik ve sosyal bir bakış açısı sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Romanlar/Çingenerler, olumsuz imaj, sivil/siyasi örgütlenme, ayrımcılık, damgalanma.

Abstract

This paper aims to outline a sociological framework by examining the historical, occupational, political and stigmatization issues related to Roma/Gypsies. Considering the growing attention to Roma/Gypsies in recent years, it is planned to discuss a wide range of literature in a broader framework, beyond specific issues such as education, housing and health. This attempt is aimed to guide researchers who will conduct studies in the field and contribute to the field. The paper focuses on five main topics: the historical framework for the construction of the negative stereotype, the issue of naming, occupations, civil/political organizational processes, and stigmatization. Consequently, the paper provides a historical, cultural, political and social perspective on contemporary issues concerning Roma/Gypsies.

Keywords: Roma/Gypsies, negative image, civil/political organization, discrimination, stigmatization.

¹ Bu çalışma “Türkiye’deki Orta ve Üst Sınıf Romanların Yaşam Şansları ve Tarzları Bakımından Gündelik Hayat Deneyimleri” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Sorumlu Yazar/Corresponding Author: aliegi@karatekin.edu.tr

³ Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çankırı/Türkiye, <http://orcid.org/0000-0001-9427-5344>

GİRİŞ

Dünyada ve Türkiye’de göç ettikleri coğrafyaların koşullarına ve icra ettikleri mesleklere göre farklı adlarla çağrılan Romanlara/Çingelere yönelik ilgi gerek akademik gerekse de kamu politikaları düzeyinde devam etmektedir. Bu ilginin hâlâ canlı olmasının arka planında onlar ile ilişkilendirilen meselelerin karmaşık ve döngüsel süreçlere sahip olması yatmaktadır. Özellikle bağlamından koparılarak spesifik bir şekilde ele alınan meseleler, birbirini tekrar eden argümanların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu çalışmada bu tür sorun döngülerinin olabildiğince dışında kalabilmek adına, Romanlara/Çingelere yönelik tarihsel, mesleki, politik ve damgalanma bağlamındaki temel toplumsal sorunlar sosyolojik bir çerçevede tartışılmıştır. Çalışma, bu haliyle Romanlar/Çingenerler üzerine çalışma yapmayı düşünen araştırmacılara gerek temel kaynaklar üzerinden gerekse temel meseleler üzerinden kılavuzluk etmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda öncelikle Romanlar/Çingenerler ilgili basit anlatılarda inşa edilen olumsuz imajın, tarihsel süreçte nasıl dışlayıcı, sistematik ayrımcılık kaynağına dönüştüğüne dair özellikle Avrupa merkezli deneyimler üzerinden bir açıklama yapılmaktadır. 20. yüzyılda, “göçebe” olarak nitelendirilen Romanlara/Çingelere yönelik merkezi yönetimlerin duyduğu endişeler, kayıt altına alma, soykırım ve entegrasyon politikalarını şekillendirmiştir. İkinci kısımda ise uzun bir süredir tartışma konusu olan “Roman mı, Çingene mi” meselesine dair açıklamalar sunulmaktadır. Bu kısımda tanımlamanın mekâna, döneme ve yerel dinamiklere göre değişkenliği vurgulanmakta ve özellikle anlatılarla inşa edilen olumsuz imajdan dolayı araştırmacıların tarihsel gerçekleri dahil ederek (ne zaman Çingene, neden Roman) izlemesi gereken etik yaklaşıma dair öneriler sunulmaktadır. Üçüncü kısımda Romanların/Çingenerlerin etnik kimlikleri ile de özdeşleşen mesleklerine ve meslek gruplarının zaman içindeki değişim ve statülerindeki dönüşümlerine dair açıklamalara yer verilmiştir. Özellikle geçmişte gündelik hayatın ihtiyaçlarını karşılayan ve bu nedenle toplumsal açıdan önemli görülen meslekleri icra eden Romanlar/Çingenerler, bu mesleklerin modern dönemde önemini yitirmesiyle kayıt dışı ve marjinal işlerde çalışmaya mecbur kalmışlardır. Dördüncü kısımda Romanlara/Çingelere yönelik Avrupa’da başlayan kurumsal örgütlenme süreçlerinin nasıl geliştiği ve özellikle Türkiye özelinde 2000’li yıllar sonrasında başlayan ve 2010 yılında Roman Açılımı ile ivme kazanan dernekleşme pratikleri açıklanmıştır. Elbette sivil ve siyasi alanda örgütlenme süreci çok detaylı bir tarihsel arka plana sahiptir. Ancak bu çalışmada ana hatları ile önemli olduğu düşünülen örgütlenme dinamiklerinden bahsedilmiştir. Son kısımda ise etnik Roman kimliği ve mahalle ile ilişkilendirilen (mekânsal) damgalanma meselesi, Romanlara/Çingelere yönelik ayrımcılığın ve dışlamanın kaynağı olarak ele alınmıştır. Mahallenin, eğitim hayatında ve istihdama katılım süreçlerinde bir bariyer olarak nasıl algılandığına dair Türkiye deneyimi üzerinden açıklamalara yer verilmiştir. Sonuç olarak bu çalışma, Romanların/Çingenerlerin günümüzde tartışılan temel meselelerine odaklanarak, bunların özüne ilişkin kategorik tartışmalara sosyolojik bir izlek oluşturmaktadır.

OLUMSUZ İMAJIN TARİHSEL İNŞASI

Dünyanın farklı coğrafyalarında varlık gösteren Romanlar/Çingenerler, köklü tarihleri, kültürel mirasları ve göçebe yaşam tarzları ile her dönem dikkatleri üzerine çekmiş bir etnik topluluktur. Tarihsel süreçte çok farklı toplumlar ile etkileşim halinde olmalarına ve gündelik hayattaki kritik mesleki rollerine rağmen, sahip oldukları etnik kimlikleri ve yaşam tarzları hakkında pek çok yanlış bilgi ve önyargı söz konusudur. Bu durum onlar hakkında bilinenlerin eksik olmasına yol açmakta aynı zamanda söylenenlerin ise yanlış/yalan olduğuna işaret etmektedir (Yoors, 2005, s. 13). Tarihsel olarak üretilmiş ve anlatılar ile de kökleşmiş bu eksik ve yanlış düşünceler olumsuz bir Roman/Çingene imajı oluşturmuştur. Günümüzde dahi süregiden bu olumsuz imajın tarihsel kökleri ve talihsizlikler

Avrupa’da 1500’lerden itibaren görülmeye başlanmıştır (Kenrick, 2006, s. 85). Fransa’dan Belçika’ya, Portekiz’den Almanya’ya neredeyse tüm Avrupa’da Romanlar/Çingenerler, her ne kadar sürekli hareket halinde olsalar ve romantik bir imajları var görünüyorsa da aslında tarihsel süreçte köleleştirilmiş de bir topluluktur (Fraser, 2005, s. 58). Fonseca, Romanların/Çingenerlerin tarihindeki kölelik ile ilgili ‘dehşet verici’ dönemin insanlar tarafından daha geniş bir şekilde bilinmesi halinde, günümüzde ‘başına buyruk halk’ gibi mitlerin bu kadar yaygınlaşamayacağını ifade etmektedir (2020, s. 230). Tarihsel olarak utanç kaynağı olarak görülebilecek bu köleleştirme döneminin ülkelerce örtbas edilmeye ve bastırılmaya çalışıldığı da bilinmektedir (Hancock, 1987, s.1-2) .

Romanlar/Çingenerler yönelik olumsuz imaj, yüzyıllar öncesine dayanan önyargılar ve dışlayıcı iddialarla şekillenmiş, zamanla tarihsel, edebi ve kültürel söylemlerde kökleşerek günümüze kadar taşınmıştır. Bu imaj, yalnızca edebi eserlerde değil, resmi belgelerde, halk hikayelerinde ve toplumsal yargılarda da yer bulmuş ve Romanların dışlanmasını pekiştiren bir araç haline gelmiştir. 19. yüzyılın sonlarında, Romanlar/Çingenerlere yönelik uygulamalar Avrupa’da sistematik bir nitelik kazanmaya başlamıştır. İngiltere’de 1888 yılında *Gypsy Lore Society*⁴ kurulmuş ve aynı dönemde “Taşınabilir Konut Yasası” tartışma konusu olmuştur (Fraser, 2005, s. 218). İsviçre’de Romanların/Çingenerlerin çocukları alıkonulmaya başlanmış ve Almanya’da Bavyera yaptırımları sonrası Weimar hükümeti, kendisinin yerini alacak rejime hazırlık yaparcasına “Çingene Belasıyla Mücadele Merkezi”⁵ kurmuştur (Fraser, 2005, s. 216). Dahası, yaşanan iki dünya savaşı sonrasında Avrupa ve Balkanlar’daki çalkantılı ortamda, Romanların/Çingenerlerin hareketliliği, tarihsel pratiklerindeki göç süreçlerine benzer şekilde ivme kazanmış ve şekillenen yeni sosyo-politik iklimin odağına girmeye de başlamışlardır. Bu dönemde Fransa’da Romanların/Çingenerlerin sayısını belirlemek için kapsamlı nüfus sayımları yapılmış ve şehirlere giriş-çıkış sırasında kullanacakları antropometrik karneler hazırlanmıştır (Martinez, 1992, s. 58). Avrupa’da göçebelikle ilgili düzenlemeleri içeren yasaların sayısının artması, Romanlara/Çingenerlere duyulan toplumsal ve siyasi endişenin formel boyutlarını da göstermesi açısından oldukça önemlidir.

İlerleyen süreçte Birinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda Türkiye’de 24 Temmuz 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması sonucu gerçekleştirilen nüfus mübadelesi ile ise çok sayıda Roman/Çingene (Kolukırık, 2006, s. 2), Türkiye’ye göç et(tiril)miş başta İzmir, İstanbul olmak üzere Balıkesir, Bursa, Edirne, Samsun gibi birçok ile mesleklerine göre yerleştirilmişlerdir. Dönemin Balkanlardaki totaliter siyasi rejimlerine tanıklık eden Romanlar/Çingenerler için Türkiye güvenilir bir coğrafya olarak görülmüştür (Marsh, 2008, s. 15). *Zigeuner* (Çingene) kayıtlarının 1899’dan sonra tutulmaya başlandığı Almanya’da, 1930’larda ırk merkezlerinde Çingene sınıflandırmaları yoğunlaşmış, Nürnberg Yasaları ile Avrupa’da yabancı kanı taşıyan (Crowe, 2007, s. 59) iki ırktan birisi olarak gösterilen Çingenerler (Fonseca, 2020, s. 342), soykırıma giden süreçte bilim-ırk-ulus üçgenindeki ırksal ideolojinin acımasız metotlarıyla karşı karşıya kalmışlardır (Fenton, 2001, s. 123). 1941 sonrası Nazi Almanya’sının İkinci Dünya Savaşı sırasındaki nüfus politikaları ve soykırım uygulamalarından olan “Almanlaştırma” politikası çerçevesinde, ilhak edilen bölgelerde “saf” Almanların yerleştirilmesi

⁴ 1888’de İngiltere’de kurulmuş olmasına rağmen bugün Amerika Birleşik Devletleri merkezli olarak faaliyetlerini sürdüren ve Roman/Çingene araştırmaları üzerine odaklanan dernek, düzenli olarak *Romani Studies* adlı akademik bir dergi çıkarmakta ve her yıl düzenli olarak konferanslar organize etmektedir (Kolukırık, 2004, s. 186).

⁵ “Bu ofisin asıl amacı altı yaşını geçen tüm Çingenerleri kayıt altında tutmaktır. Dolayısıyla detaylı bir fişleme dönemi başlamıştır. Bu dönem daha sonraları *Zigeuner Nacht* (Çingene Gecesi) diye adlandırılacak olan 2 Ağustos 1944 tarihine kadar devam eder gider. O gece, Auswitsch’te, tek seferde dört bin Çingene gaz odalarında öldürülmüş ve krematoryumlarda yakılmıştır”(Şanlier, 2013, s. 27).

hedeflenirken, Polonyalılar, Yahudiler ve Çingenerler gibi “istenmeyen gruplar” Orta Polonya’ya sürülmeye başlanmıştır (Browning, 2017, s. 59). Söz konusu sürgün edilme geniş kapsamlı bir katliam sevkiyatı olmuştur. 1941 yılı Ekim ayının ortalarından 1942 yılı Şubat ayının sonuna kadar, “59 nakliyatla sayıları 53.000’i aşan Yahudi ve 5000’den fazla Çingene *Üçüncü Reich*’tan “doğuya”; Lodz, Riga, Kovno (Kaunas) ve Minsk yönüne taşınmış” (Browning, 2017, s. 62) ve doğal olarak yolculuk sürecinde öldürülmüştür. Sembolik olarak önemli olan *Auschwitz*, Nazilerin Avrupa’daki işgalleri sırasında çeşitli bölgelerden zorla topladıkları Roman/Çingene nüfusunu barındıran en büyük kamplardan biri olmasının yanı sıra, binlerce Romanın/Çingenenin katledilerek, soykırımı (*porajmos*, *porraimos*⁶) uğradığı kamplar arasındadır (Fraser, 2005, s. 225). Kısacası Romanlar/Çingenerler, etnik kimlikleri ve yaşam tarzlarından dolayı dışlayıcı ideolojik-sistemik şiddete maruz kalarak savaşın bedelini en ağır şekilde hissetmiş bir halktır.

Savaş sonrasında azınlıklara nispeten tolerans gösteren ve tüm vatandaşları arasında eşitliği savunan Komünizmi benimsemiş olan Sovyetler Birliği, Romanlar/Çingenerler açısından umut vaat eden, ideal bir siyasal coğrafya olarak görülmüştür. 1921’de *Romani* dilinde eğitimin verilip Rus Çingene Birliği’nin, 1931’de ise Çingene Devlet Tiyatrosu’nun kurulduğu, Komünist Partiye Roman üyelerin alındığı, vatandaşlık görevi olarak “herkesin” kayıtlı bir işte çalışmak durumunda kaldığı (Fraser, 2005, s. 234) sosyo-politik iklim, esasen Romanların/Çingenerlerin asgari yaşam şanslarına erişimlerinin Gaco yani Roman/Çingene olmayanlar ile eşitlendiği bir durumu işaret etmekteydi. Her ne kadar Romanlar/Çingenerler açısından ideal olarak görünse de 1950 sonrası Sovyetler Birliği deneyiminde de olumsuz durumlar yaşanmıştır. Bir yandan Romanları/Çingenerleri eşit bir statüde görüp, entegrasyon politikaları uygulayan Sovyetler, diğer yandan kurumsal ideolojik aygıtlar ile Romanları/Çingenerleri asimile etmeye de çalışmıştır. Uygulamalar arasında Slovakya Komünist Partisinin hastanede doğum yapan kadınları kısırlaştırması insan hakları ihlallerinin örneği niteliğindedir (Fonseca, 2020, s. 320). Kamusal anlamda vatandaşlık idealinin başarılı olması için temel gösterge Roman/Çingene etnik grup kimliğinin yok edilmesi olmuştur (Fraser, 2005, s. 240). 1960’larda her şeye rağmen entegrasyon politikalarının sonucu olarak bir Roman/Çingene orta sınıfı oluştuğu ancak Sovyetlerin dağılmasının ardından yeni ortamın Romanlar/Çingenerler için daha az eşitlik ve fırsat anlamına geldiğine dair argümanlar da dikkat çekicidir (Marx, 2014, s. 110). Ayrıca vurgulanması gereken bir diğer husus da Batı’da Romanların/Çingenerlerin meseleleri geleneksel yaşam biçimi anlamında karavan ve kamplarla romantize edilmesine (özgürlük, bağımsızlık, doğa vb.) karşın, Sovyetlerde (Sosyalist bakış) tersine sorunların çözümü iş, eğitim ve konut hakkı gibi kentsel düzeyde yaşam şanslarının iyileştirilmesinde aranmıştır (Martinez, 1992, s. 77).

Romanların/Çingenerlerin tarihsel süreçte gerçekleştirdikleri göç rotalarına, hangi coğrafyalarda ne kadar süreyle kaldıklarına ve göç ile kullanılan dilsel bağıntılara ilişkin kapsamlı bir literatür yer almaktadır (Hancock, 2002; Hayes & Action, 2007; Okely, 1983; Tong, 2013; Yoors, 1967). Bu çalışmada, göç hareketliliği sürecinde (sürgünler de denilebilir) özellikle Avrupa’da Romanlara/Çingenerlere yönelik uygulanan sistematik ayrımcılığın çerçevesine odaklanılmıştır. Sürgün edildikleri coğrafyalarda yerleşik olanlardan farklı görünmelerinden ve farklı yaşam tarzlarına sahip olmalarından dolayı günümüzde de hâlâ süren ayrımcılığa her alanda maruz kalmaktadırlar. Bu talihsizliklerle dolu tarihsel yolculukta, hangi isimlerle anıldıkları, hangi mesleklere sahip oldukları,

⁶ Nazi Almanya’sında Romanlara/Çingenerlere yönelik gerçekleştirilen soykırımı tanımlamak için kullanılan ve Romanca “parçalanmak, yıkım” anlamlarına karşılık gelen terimdir (Kenrick, 2007, s. 203).

karşılaştıkları temel sorunlar ve ne zaman örgütlü bir topluluk haline geldikleri soruları üzerinde durulmaktadır. Çalışmanın izleyen bölümlerinde, bu sorulara yanıt aranmaya çalışılmaktadır.

ADLANDIRMA: NEDEN ROMAN, NE ZAMAN ÇİNGENE?

Dünyada ve Türkiye’de Romanlar/Çingenerler göç ettikleri coğrafyaların koşullarına ve uğraşlarına göre farklı adlar almışlardır. Çeşitli birçok Roman/Çingene grubunu ifade eden bu adlar aslında dil yönünden farklı lehçelerin konuşulduğunun da işareti. Her ne kadar gündelik konuşmalarda en azından Türkiye için Rom, Dom, Lom, Abdal terimleri kullanılıyorsa da esasen kapsamlı bir adlandırma çeşitliliği söz konusudur. Kökenleri Hindistan olmasına rağmen göç serüvenlerinin en az yedi yüz yılını Avrupalı halklar ile birlikte geçiren ve Avrupalı sayılabilecek olan Romanlar/Çingenerler (Kenrick, 2006, s. 132), karşılaştıkları her kültürden aldıkları etkilenme ile aslında kültürlerarası taşıyıcı bir rolü de yerine getirmişlerdir. Bütün bu etkileşim ve kültürel çeşitlilikler adlandırmanın etimolojik kökenlerinde kendini gösterse de Romanları/Çingenerleri yaşadıkları alanlarda ayırıştırıcı zihinsel kategoriler ve damgalar aynı kalmaktadır. Bu kategoriler sadece modern zamanda değil, kimliklerinin var olduğu tüm alanlarda ve zamanlarda ana akım toplumun sahip olduklarına erişim sağlamalarını ve toplumsal katılımlarını (Akkan vd., 2011, s. 97) engellemiştir. Yabancı olarak kategorize edilen Romanların/Çingenerlerin toplumun genelini değerleri dışındaki tutumları ve sahip oldukları sıfatlar dışlanmalarına, damgalanmalarına ve hatta itibarsızlaştırılmalarına yol açabilmektedir:

“Bir yabancı karşımızdayken onun, dâhil edilmesine müsait kişi kategorisindeki diğerlerinden farklı ve pek de rağbet edilmeyen bir sığara haiz olduğu yönünde kanıtlar ortaya çıkabilir -uç bir durumda bu, kişiyi baştan aşağı kötü, tehlikeli veya zayıf biri kategorisine sokabilir. Böylece karşımızdaki yabancı, zihnimizde sağlıklı ve sıradan bir kişi olmaktan çıkıp lekeli ve sakat, kale alınmayan birine indirgenir. Böyle bir sıfat, özellikle de itibarsızlaştırıcı etkisi çok kapsamlıysa bir damgadır” (Goffman, 2014, s. 31).

Yerleşim yerlerinin periferisine sıkıştırılan Romanlar/Çingenerler, izole edilmiş kimseler olarak bugün bile görünmez kılınmaktadır (İncirlioğlu, 2007, s. 63). Birlikte yaşadıkları toplumların arasında görünmez ötekiler olan Romanlar/Çingenerler için birçok ad kullanılmaktadır. Dünyada ve Türkiye’de farklı bağlamları olan bu adlandırmaların sayısının fazla olması bir yandan etnisitenin bölgesel çeşitliliğine ve yerelliğine diğer yandan ise toplumların farklı olana ilişkin inşa ettiği dışallaştırıcı kategorik ayrımlarına referans vermektedir. Dolayısıyla adlandırma dönemsel, mekânsal ve yerel düzeyde farklılaşmaktadır.

Roman/Çingene olmayanların oluşturduğu ve ayrımcılığı da meşrulaştırıcı “egzonim” veya dışarıdan gelen (Akin, 2022, s. 8) Çingene teriminin farklı dillerdeki karşılığına yönelik iki yönlü bir argüman bulunmaktadır (Hancock, 2002, s. xxi). İlki “*Egyptian*” kökenli Gypsy (İngiltere), Gipsy, Gitan, Gitane (Fransa), Gitano (İspanya), Gupti (Bulgaristan), Medjub (Arnavutluk), agypciano (eski İspanyolca) terimleridir. Diğerleri de “astrologlara, falcılara, akrobatlara, yılan oynatanlara, ayı eğiticilerine ve hayvan hastalıkları cerrahlarına referans veren (Kyuchukov, 2007, s. 72) “*Athinganoi*” (*heathens-kafirler*) kökenli kelimedenden türetilen terimleri içermektedir: Cigano, Ciganos, Cigany, Ciganyok, Cingana, Cygan, Czigan, Çıgan, Çigan, Çingene, Heiden, Tartars/Täter/Tatern, Tigan/Tigani, Tsigane (Tzigana), Tsigani, Zigenare, Zigeuner, Zingaro/Zingari/Zingani, Циган, Zigan. Farklı kaynaklardan derlenen terimlerin daha fazlası olduğu düşünülmektedir. Bu terimlerin Türkçe’deki karşılığı ise “Çingene”dir.

Çingene dışında daha güncel olan kullanımlara bakıldığında burada dilbilim çalışmalarının etnik sonuçlarından hareketle Fraser, Çingenerlerin “kendi erkekleri ve ırkları için seçtiği Avrupa

Romanisi'nde⁷ Rom, Ermeni Romanisi'nde Lom, Süryani ile İran Romanisi'nde ise Dom" (2005, s. 31) şeklindeki kullanımların yaygınlığına dikkati çekmektedir. Rom kelimesi Romanes dilinde olan ve Romanların/Çingenerin kendilerini tanımladıkları bir terimdir. Kenrick (2007, s. 215), Rom kökünü şu şekilde açıklamaktadır: “*Etnik Çingenerin çoğunluğunun kendilerini kendi dillerinde tanımlamak için kullandıkları isim. Etimolojisi belirsizdir ancak terimin orijinal anlamı “insan” olan eski Hintçe bir kelime olan ‘dom’dan gelmiş olabilir*”.

Rom kullanımı literatürde aslında özellikle Roman/Çingene grupları arasında oldukça yaygındır. Romlar, dünya genelinde, Amerika ve diğer kıtalar dâhil olmak üzere, Avrupa'nın birçok ülkesinde yaşayan; lehçeleri, telaffuz ve kelimelerdeki farklılıklarına rağmen birbirine oldukça yakın olan ve bu nedenle, İsveç'te yaşayan bir Romun, Brezilya'da yaşayan bir Romu rahatlıkla anlayabildiği bir topluluktur (Fraser, 2005, s. 198). 1971 yılında Londra'da 14 ülkeden delegenin katılımı ile düzenlenen I. Dünya Çingene Kongresi'nde Çingene (Gypsy) yerine Rom/Roma ifadesi benimsenmiş ve bir bayrak ile *Opré Roma!* “Ayağa kalk, Roman!” şeklinde cesaret ve direncin de çağrısı olan bir slogan da bu kongrenin çıktısı olmuştur (Fraser, 2005, s. 269). Yaygın kullanıma biçimlerinden olan İngilizce *Roma*, Türkçe'ye *Roman* olarak çevrilmektedir. İngilizce konuşulan durumlarda İtalya'nın bir şehri olan Roma ile karıştırılabilmesinden ve ayırt edici olmasından dolayı pek yaygın olmayan *Rroma* şeklinde bir kullanım da önerilmiştir (Hancock, 2002). 1971 yılındaki kongrede, çatı kavram olarak *Roma* teriminin tercih edilmeye başlanması farklı eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Bu eleştirilerden biri, Batı düşüncesinin ihtiyaçları doğrultusunda Çingene adlandırmasının kapsamının daraltılarak yalnızca Roman etnisitesini tanımlayacak bir hale getirilmesi yönündedir (Yıldız, 2014, s.55). Bu yaklaşımın, diğer grupları dışlayıcı ve indirgemeci olduğu gerekçesiyle eleştirildiği görülmektedir.

Tarihsel adlandırmalar arasında Lom, Ermenistan'daki Romanları/Çingeneri ifade etmek için kullanılırken, Dom da Suriye ve İran'daki Romanları/Çingeneri ifade etmek için kullanılmaktadır (Fonseca, 2020, s. 134). Bunun yanı sıra “Romanical” (Mayall, 2004, s. 6) ifadesi Birleşik Devletler'de ve Kanada'da kullanılabilirken, “Travellers” (Gezginler) ifadesi de literatürde (Fraser, 2005, s. 12) kullanılmaktadır. Balkanlarda tanımlama konusunda “Türk” veya “Müslüman” Çingene olarak adlandırılan “Xoraxane” grubu ile karşılaşmak da mümkündür. Hatta Yıldız İstanbul'da Kuştepe'de Romanesin Xoraxane diyalektini konuşanların varlığından bahsetmektedir (2014, s. 120). Tüm bu terminoloji tartışmalarına ek olarak toplulukların sosyo-ekonomik özellikleri ve geçim stratejilerinden hareketle Yıldız, Çingene yerine “peripatetik” teriminin arkaik Çingene kavramını karşılayan bilimsel bir çerçeve olduğunu savunmaktadır (2014, s. 9). Avrupa'da ve dünyada Çingene (Gypsy) ve Roman (Rom/Roma) terimleri dışında Almanya'da *Sinti*, İspanya'da *kalo (cale/caló)*, Arnavutça *Evgit*, Yunanca *Gifti*, İran'da *Luri/Luli gibi* daha birçok adlandırmanın olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle üç büyük Rom grubunun adına sıklıkla rastlamak mümkündür; *Valak* Romları, *Kaldera* (Kalderash, kazancı) Romları ve *Manuşlar* (Sintiler). Roman/Çingene toplulukları kendi içlerinde yaptıkları işten, görünümüne, kullandıkları lehçeye kadar farklılaşabilmektedirler. Türkiye'de ise Roman, Çingene, Rom, Lom, Dom, Poşa, Elekçi, Dom, Abdal, tahtacı, Kıptî, Sepetçi, Kurbat (Gurbet), Karaçi, Mıtrıp, arabacı, bohçacı, Çingane, mango, Romni, Güvende/Güyende, Cano/Cono, Şıhbızınlı, Teber, esmer vatandaş, Pırpor, Lûlû terimleri kullanılmaktadır (Yıldız, 2007). Genel anlamda Roman olmayanlar için ise *gadžo/gadjo* (çoğul *gadže*) (Kenrick, 2007: 94), *Türkçede gaco (erkek)/gaci (kadın)* terimleri kullanılmaktadır.

⁷ Romanların konuştuğu ve *Romanes* olarak da kullanılan dil.

Terminoloji konusunda belirli bir tanımlamanın tercih edilmesi aslında birisini, etkileme imkânının bile bulunmadığı bir kadere tutsak etmektir (Bauman, 2019, s. 42). O nedenle Roman/Çingene çalışmalarında araştırmacı metodolojik tercihini bağlı bulunduğu değerler evreni ve içinde bulunduğu bilimsel dünyanın dili arasında denge kurmak zorunda hissetmektedir. Türkiye’de ve Dünyada Roman/Çingene terminolojisi dönemsel, mekânsal ve yerel dinamikler bakımından farklılaşmaktadır. Araştırmacıların konumuna ve tercihine göre de kullanımı çeşitlenmektedir. Girgin, benzer biçimde görüşme yaptığı kişilerin kimliklendirmesi, ticari pazar dili (müzik piyasası) ve resmî akademik yazın olmak üzere üç farklı bağlamda Roman/Çingene terimini kullandığını açıklamıştır (2015, s. 13). Gezgin de Goffman’ın (2014, s. 11) “*tasnif edici kimsenin tasnif edilenin itirazına rağmen tasnifinde ısrarcı olmasında patolojik bir durum yok mudur?*” sorusundan hareketle Çingene/Roman topluluklarına, bu toplulukların kendi üyeleri tarafından benimsenmeyen ve kabul edilmeyen bir ifade ile yaklaşılmasının, bilimsel anlamda daha anlaşılır olabileceğini ancak etik açıdan bu tutumun uygun olmayabileceğini belirtmektedir (2016, s. 93). Bu çalışmada da terminolojik tercihlerin bağlama uygun olarak kullanılması esas alınmıştır. Geçmişteki kaynaklardan bahsedildiğinde Çingene, geçmişten günümüze uzanan içeriklerden bahsedildiğinde Roman/Çingene ve güncel çalışmalar konu edildiğinde (özellikle katılımcılarla gerçekleştirilen saha çalışmalarında) Roman terimi tercih edilmiştir.

Terimlerin kullanımı konusunda tercihlerin değişkenliği araştırmanın bağlamı ile doğru orantılıdır. Çalışmalarda terminolojik farklılıklara özen gösterilse de, toplumdaki yerleşik algılar ve imajlar, araştırmacıların terim tercihlerini gerekçelendirme sürecini zorlaştırmaktadır. Bu durum, araştırmacıları, terim kullanımında otosansüre neden olabilecek bir zihinsel baskı ile karşı karşıya bırakmaktadır. Tanımlama mekâna, döneme, yerel dinamiklere ve ek olarak araştırmacıların tutumlarına göre çeşitlilik gösteriyor olsa da damgalanmış gruba yönelik olan toplumsal algı noktasında herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Pejoratif⁸ imajın büyük ölçüde ‘Çingene’ terimi üzerinden inşa edildiği görülmektedir. Bu terime atfedilen olumsuz anlamlar arasında “kurnaz”, “neşeli”, “göbek atan” ve “umursamaz” gibi ifadeler yer alsa da, bu çalışma, bu tür genellemeleri yeniden üretmekten kaçınmakta ve bu yaklaşımlara eleştirel bir perspektifle yaklaşmaktadır. Çingene terimi kaynaklı üretilen olumsuz imaj, Roman olmayanların Romanlar ile arasına sosyal sınırlar çekmesine neden olmakta ve birbirleri ile iletişim kurmalarını engellemektedir. Tarihsel olarak birikimli ve bilinçli olarak inşa edilmiş bu olumsuz imaj, Romanların/Çingenelerin anti-sosyal davranışa eğilimli olduğuna ilişkin bir stereotipi güçlendirmekle kalmamış, ayrıca Romanların/Çingenelerin karşı karşıya olduğu gerçek ayrımcılığın da göz ardı edilmesine ve mücadelenin zorlaşmasına yol açmıştır (Hancock, 1987, s. 133).

Pejoratif imajın ürettiği bir sorun da beklenti rolleri⁹ (Goffman, 2014, s. 158) ile ilgilidir. Sözlüklerde, mitlerde, anlatılarda, dizilerde (örneğin Türkiye’de Cennet Mahallesi dizisi), kurgulanan Roman/Çingene imajının sergilediği tutum, davranış ve haller, gündelik hayatta “sıradan Roman bireylerden” de beklenir hale gelmektedir. Bu da Roman bireylerin bazı durumlarda örneğin müziği sevmese de kendisinin ait olduğu etnik topluluğa ilişkin üretilmiş “müziği severler” stereotipinin beklentilerini karşılamaya ve ona göre davranmaya zorlanmasıyla sonuçlanmaktadır. Sonuç olarak araştırmacılar ve sağduyulu bireyler ayrıştırıcı ve dışlayıcı niyetleri olmasa da kavramları neden, ne zaman ve ne amaçla kullandıklarının farkında olsalar dahi yerleşik toplumsal inançların varlığı ve

⁸ “Küçümseyici, aşağılayıcı, kötüyeyici, yerici özelliği olan; yermeli” (TDK, 2023).

⁹ “Beklentiler, hem algılayıcının kendi davranışını hem de davranışsal uyum yoluyla hedef kişi ya da kişilerin davranışını etkilemektedir.” (Madran, 2012, s. 135)

oluşturduğu önyargı setini aşmak için mücadeleyi sürdürmek ve damgalayıcı uygulamalardan kaçınmak durumundadırlar.

MESLEKLER: ETNİK KİMLİK VE STATÜNÜN DÖNÜŞÜMÜ

Romanlara/Çingenelere ilişkin adlandırmalarda genellikle onların yaptıkları mesleğe yönelik bilgiler yer almakta ve etnik Roman kimliği ile bu meslekler ilişkilendirilmektedir. Sepetçilik, elekçilik, bohçacılık, demircilik, kalaycılık, falcılık, müzisyenlik, çiçekçilik kimlikle ilişkilendirilen mesleklerin yaygın olanları arasındadır. Romanların/Çingenelerin meslekleri daha doğrusu zanaatları, göç ettikleri yerlerde *-her ne kadar periferiye itilmiş olsalar da-* temas halinde oldukları toplumlara hizmet etmelerine olanak sağlamıştır. Örneğin Türkiye’de kırsal bölgede yaşayan insanlar, şehir merkezlerine ulaşmanın zor olduğu dönemlerde köylerine gelen bohçacılar sayesinde alışveriş yapabilmişlerdir. Geçmişte özellikle “paha biçilmez” meslekleri icra eden Çingeneler, “köylü” ile “efendi” arasındaki bir boşluğu doldurmuş, demircilik, çilingirlik, kalaycılık gibi alanlarda uzmanlaşmış zanaatkarlar olarak çok değerli bir toplumsal konumda olmuşlardır (Fraser, 2005, s. 58).

Tarihsel olarak bakıldığında dünya genelinde müzisyenlik, demircilik, bakırcılık, kalaycılık, at satıcılığı, falcılık, çizmecilik, dilencilik, akrobatlık, elekçilik, sepetçilik, ayı oynatıcılığı, maşa ve kürekçilik öne çıkan zanaata dayalı Çingene meslekleridir. Osmanlı Devleti ve Türkiye’de de yaygın olarak Çingeneler demircilik, kalaycılık, müzisyenlik, falcılık, elekçilik, bohçacılık, arabacılık, dansözlük, ayı oynatıcılığı, dilencilik, sünnetçilik, kuklacılık, davulculuk, harmancılık, çiçekçilik, atık toplayıcılığı vb. işlerle uğraşmışlardır (Altınöz, 2013, s. 268). Söz konusu mesleklerin bazıları geleneksel zanaatlar iken bir kısmı da modern dönemde ortaya çıkmıştır. Demircilik gibi Osmanlı Devleti’nde (Dingeç, 2004) oldukça işlevsel mesleklerin yanında falcılık, dilencilik gibi sıradan işler de yaygındır. Geleneksel ve modern Roman/Çingene mesleklerinin kayıt-dışı, mevsimlik, güvencesiz, emek-yoğun, toplumda yapılması istenmeyen, geçici ve marjinal olarak karakterize edildiğini söylemek mümkündür. Bu meslekler arasında demircilik ve müzisyenlik statü anlamında diğer Roman/Çingene mesleklerinden farklılaşan prestijli mesleklerdir.

Mesleki statü anlamında müzisyenlik, Romanları/Çingeneleri kendi içlerinde ayırıştıran bir kategoridir. Romanların/Çingenelerin müzisyenliğin kendilerine sağladığı avantajları ve prestiji geç fark ettiklerini belirten Girgin, 19. yüzyıldan beri Gaconun (Roman/Çingene olmayanlar) dikkatini çeken bir sektör olduğunu ve bunun da kartpostal gibi görsellerde, tasvirlerde müzisyenliğe atıflar içerdiğini vurgulamaktadır (Girgin, 2015, s. 50). Müzisyenlik aslında yerleşik yaşamla doğrudan ilişkilidir. Göçer grupların yaşam tarzlarından ziyade müzisyenlerin mahalleleri vardır ve daha yerleşiktirler. Bu yerleşiklik hali müzisyenliğin toplumsal konumunu da etkilemektedir. Öyle ki Romanlar ile Roman olmayan toplumun geneli arasında müzisyenlik sosyal statü anlamında kültürel aracı bir rol üstlenmektedir (Karakuş, 2019, s. 4; Yükselsin, 2000).

Romanların/Çingenelerin falcılık, at satıcılığı, kalaycılık gibi geleneksel ancak marjinal olarak da sınıflandırılan bazı mesleklerini tarihsel kökenleri ile (Hindistan’daki lanetlenmiş kast meslekleri) ilişkilendiren yaklaşıma karşı çıkan Okely (1983, s. 30), aslında bu türden argümanlarla Roman/Çingene mesleklerine dair bir algının oluşturulduğunu, iddia edilenin kökenlerinden çok, bu mesleklerin daha büyük, genellikle yerleşik bir ekonomiyle ilişkili olduğunu, her zaman hâkim ekonomik ve sosyal düzendeki değişikliklere göre gelişmek ve değişmek zorunda kaldıklarını dolayısıyla mesleklerini damgalamak yerine mevcut, buldukları yerlerin sosyo-ekonomik durumuna ve Romanların/Çingenelerin bu koşullara uyum becerisine odaklanmanın daha kabul edilebilir bir yaklaşım olduğunu savunmaktadır. Benzer bir tartışma, Romanların günümüzde de “kayıt-dışı” işleri tercih

ettiklerine dair damgalayıcı söylemlerde gözlenmektedir. Bu söylemin arka planında aslında inşa edilen olumsuz/dezavantajlı imajın etkisi olduğu görülmektedir. Çünkü bazı durumlarda Romanların/Çingenelerin kayıt-dışı işleri seçmelerinin “bilinçli bir tercih” olabileceği olgusu görmezden gelinmektedir. Okely, bu noktada Romanların/Çingenelerin becerilerinin ve geleneklerinin aslında mesleklerinin içeriğinde değil biçiminde yani esnekliği tercih etmekle ilgili olduğunu düşünmektedir (1983, s.33). Bu argüman inşa edilmiş Roman imajını kritize etmede oldukça yararlıdır ancak günümüzde kentsel alanlarda mevcut toplumsal gerçeklik de maalesef göz ardı edilememektedir.

Bir mesleğin bu şekilde yapılıyor olmasını o mesleğin aktörlerinin (icracılarının) bilinçli-bilinçsiz bir tercihten ziyade bağlı buldukları sosyo-ekonomik ve kültürel bağlamla birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Romanların/Çingenelerin geçmişten itibaren yapmayı öğrendikleri, nesillerce aktardıkları ve yeniden-uyarlayarak uyguladıkları mesleklerin kültürel kodları günümüzde onları marjinal bir algıya sıkıştırılmaktadır. Kendi oluşturmadıkları koşullarda tercih etmek zorunda kaldıkları meslekleri icra ederek, aktararak yeniden üreterek ve onaylayarak aslında bu algının sürdürülmesine de yol açtıklarını tartışmak mümkündür. Dolayısıyla, Romanların/Çingenelerin mesleki pratikleri sınıf kültürüne sıkışmak konusunda Willis’in iddiaları ile benzerlik göstermektedir:

“[...] Benim iddiama göre, işçi sınıfı gençlerinin emek güçlerini bedensel işlere vakfetmelerinin sağlanmasında kendi kültürleri bu anlamda en etkin rolü oynamaktadır. Diyebiliriz ki bu gençlerin Batı kapitalizminde alt roller üstlenmeleri kendilerine dönük bu lanetleme haliyle ilişkilidir. Ancak paradoksal bir biçimde bu lanetleme, gerçekten öğrenme, onaylama, benimseme ve bir direniş biçimi olarak deneyimlenir” (Willis, 2020, s. 17).

Günümüzde artan teknolojik gelişmeler, kentleşme ve sanayileşme süreci ile geleneksel Roman/Çingene mesleklerinin ortadan kalkmaya başlaması ve yoksulluğun Romanlar için görünür olmaya başlaması arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Sahip oldukları becerileri icra edememe durumunda eğer işler yolunda gitmezse ve modern işgücü piyasasına bir şekilde dâhil olamazlar ise kayıt-dışı işlerin alanına sürüklenmektedirler. Sonuçta kent yoksulluğuna mahkûm edilmiş etnik mahalleler kümesi ile karşı karşıya kalınmaktadır. Damgalanmış mahallenin kendisi bu kısır-döngünün kaynağıdır (Egi, 2020). Mesleklerin değerini yitirdiği ve onu icra edenlerin toplumsal statüleri sarsan bir dönemde İŞKUR ve KOSGEB gibi kurum ve kuruluşların uygulamaları ve entegre yürütülen projeler aracılığı ile Romanların istihdama katılımlarını güçlendirecek çalışmalar da son yıllarda artış göstermektedir (IKG, 2017).

ÖRGÜTLENME: SİVİLLEŞ(E)MEDEN SİYASETE GEÇİŞ

Avrupa, Romanların/Çingenelerin tarihsel deneyiminde hem sistematik ayrımcılığın başlangıç noktası hem de sivil ve siyasal örgütlenmeye yönelik ilk girişimlerin başladığı kıta olarak karşımıza çıkmaktadır (Hancock, 1987; McGarry, 2010). Bu durum, Avrupa'nın Romanlarla/Çingenelerle olan karmaşık ilişkisini ve bu ilişkinin tarihsel bağlamını anlamak bakımından önemli bir göstergedir. Romanların/Çingenelerin tarihsel köken ve göçlerine dair tartışmalar, Macaristanlı bir rahip olan *Istvan Vali*'nin (Fonseca, 2020, s. 117) dil çalışmasından beri Avrupa'nın alanda hâkim olduğu bir literatür oluşturmuştur. Bu minvalde Roman/Çingene topluluklarına dair ilk örgütlenme girişimlerinin de Avrupa kaynakları olması oldukça doğaldır. 1872 yılında Almanya'da bir Çingene parlamentosunun kurulması ve 1879 yılında Macaristan'da Çingeneleri bir araya getiren bir kongreye dair şüpheli görüşler varsa da 1905 yılında Bulgaristan'ın Sofya kentinde bir Çingene konferansın yapıldığı bilinmektedir (Akgül, 2012, s. 214). Günümüzde *Romani Studies* adıyla yayın hayatını sürdüren ve 1888 yılında İngiltere'de

kurulan *Journal of the Gypsy Lore Society* dergisi de akademik alanda kurumsal örgütlenme sürecinin önemli aşamaları arasında yer almaktadır (Fraser, 2005, s. 219).

Avrupa’da 1930’lara gelindiğinde Çingene Protestan Kilisesi gerçek anlamda kurulmuş ilk Çingene birliği olarak dikkati çekmektedir (Fraser, 2005, s. 219). Ayrıca İkinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya’da Çingene halkının haklarını iyileştirme taleplerini iletmeye çalışan çeşitli heyetler kurulmuş, Alman Sinti Derneği faaliyetleri ile girişimler artmaya başlamış, 1955 yılında Fransa’da *Çingene Araştırmaları Dergisi* kurulmuş ve 1965 yılında Paris’te Uluslararası Çingene Komitesi¹⁰ toplanmıştır. 1971 yılına gelindiğinde ise Roman/Çingene örgütlenmesinin en görünür formu olan I. Dünya Çingene Kongresi 14 ülkenin katılımıyla Londra’da düzenlenmiştir. Bu kongre ile o güne kadarki tartışmalardan hareketle ve sonradan kabul görmesi konusunda tartışmaların da yaşanacağı Çingene ifadesi yerine Roman (Roma) sözcüğünün kullanımına, Roman hareketini ifade eden bir bayrağın kullanımına ve yine bu hareketi ifade eden bir marşın (Gelem Gelem) kabulüne “Opré Roma!” (Ayağa kalk, Roman!) denilerek karar verilmiştir (Asséo, 2004; Fraser, 2005, s. 269). Kongre farklı yıllarda Roman/Çingene çalışmalarını farklı boyutları ile ele alarak düzenlenmeye devam etmektedir.

1980’lerde ise Roman milliyetçiliği artmaya başlamış ve 1990 sonrası Avrupa’da örgütlenmenin kurumsal alt yapısının üzerine sivil toplum alanında derneklerin kurulması süreci başlamıştır (Akgül, 2012, s. 214). Roman/Çingene çalışmalarının popüler hale geldiği 2000’lere kadar Roman hareketinin özellikle Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından Doğu Bloğu ülkelerinde ivme kazandığı söylenebilir. 1996 yılında Avrupa Roman Hakları Merkezi (European Roma Rights Center-ERRC) Çingene karşıtı ve Romanların haklara erişimine dair çalışmalar yapmak üzere kurulmuştur. Türkiye’de Romanlar arasında sivil toplum örgütlenmesinin geç başlamasının nedenleri arasında, diğer azınlıklar gibi örgütlü bir eylem repertuarına sahip olmamaları, sosyo-ekonomik durumlarının ve topluluk içi destek ağlarının zayıflığı, ayrıca kimlik konumları itibarıyla “öteki”nin ötekisi olarak görülmeleri yer almaktadır (Akın, 2022, s. 37). 12 Eylül sonrası başlayan toplumsal hareketler süreci, 1983 yılında yayınlanan Türkiye’nin üniter yapısına yönelik her türlü ifadeyi yok sayan Dernekler Yasasına takılmıştır. Dolayısıyla o yıllarda Roman veya Çingene adıyla dernek kurmak bu yasaya göre imkânsızdı. Bir diğer engel de Romanların bir kısmının haklar konusunda yapılacak mücadeleyi devlete ihanet olarak algılamasından dolayı ideolojik tutum kaynaklıdır (Uzpeder vd., 2008).

1993 yılında Demokratik Sol Parti Edirne Milletvekili Erdal Kesebir, Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne İskân Kanununun 4. Maddesinin değişmesi için önerge vermiş ancak bu önerge reddedilmiştir (Alpman, 2014, s. 152; Karlıdağ & Marsh, 2008, s. 16). 1996 yılında ise İzmir’de dernek başkanı Yakup Çardak, her ne kadar etnik ayrımcılık yapıldığı gerekçesiyle İçişleri Bakanlığınca kapatılacak olsa da önce “Roman Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği” ardından “Çingeneler Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği” olarak başvurmuştur (Akgül, 2012, s. 216). Roman ve Çingene ifadesi kabul olmayan Çardak, durumu eleştirmek için “Hindistan’dan Gelenlerle Dayanışma Derneği” adıyla yeniden başvurmaya karar vermiştir (Alpman, 2014, s. 15). Bu olumsuz girişimlerden sonra 2000 yılında “Türkiye’de Çingene Olmak” kitabı ile Mustafa Aksu (2006) Türkiye literatürüne giriş yapmış ve içinde “Çingene” adı geçen bir dernek kurmak istemiş ama maalesef bu isteği gerçekleştirmemiştir. Bu süreçte Aksu (2006), Romanlara/Çingenelere yönelik ayrımcılıkla ilgili ciddi bir mücadele vermiştir. Etnik tanımlamaya

¹⁰ “Comité International Tzigane (CIT). Bu komitenin Türkiye’deki ilk temsilcisi “Tophaneli demirci ustası Ali Çelikkilek’tir (Alpman, 2014, s. 193).

takılan derneklerin ismi konusunda, yasayı aşmak için meslek ve bölge adları dahi tercih edilmiştir (Akgül, 2012, s. 216).

2000'ler aynı zamanda Avrupa Birliği'ne adaylık süreci ile uyum süreci çalışmalarının yoğunlaştığı, etnik meselelerin rahatlıkla tartışılabildiği, dernekler yasasının değişmesiyle genel anlamda derneklerin kurulmaya başlandığı (Akın, 2022) ve bu haliyle Roman çalışmalarının görünür olmaya başladığı bir dönemdir (Uzpeder vd., 2008, s. 16). Siyasi olarak 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) kurulması Roman sivil ve siyasal hayatı açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. 2002'de Dernekler Yasası konusunda ikinci bir itiraz TBMM'de yapılmış ve reddedilmiştir (Marsh, 2008, s. 16), ancak 2003 yılına gelindiğinde Dernekler Yasası değişmiş, AB fonları ile sivil topluma yapılacak katkılar belirlenmiş ve Roman dernekleri için dinamik bir sivil damar yolu açılmıştır. Bu akımın ilk nüvesi, bir dans grubu oluşturma düşüncesiyle açılan ilk Roman derneği olma özelliği gösteren, "Edirne Çingene Kültürünü Araştırma, Geliştirme, Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği"nin (EDÇİNKAY) 2004 yılında kurulmasıdır. Çingene adını kullanan dernek Edirne'de 2005 yılında Çingene Halkları Sempozyumu'nu düzenledikten sonra 2006 yılında üyelerinin aldığı kararla adını Roman Kültürünü Araştırma Geliştirme Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (EDROM) olarak değiştirmiştir (Uzpeder vd., 2008, s. 113).

2006 yılına gelindiğinde Romanların/Çingenelerin yaşam alanlarına ilişkin kentsel dönüşüm uygulamalarının dönüm noktası olarak kabul edilen Sulukule, Roman kimliğinin dönüşümü ve örgütlenmesine (Balcı, 2009) ilişkin sosyo-politik farkındalık sürecinin de başlangıcı olmuştur. Aynı zamanda ilk Roman federasyonu olan Roman Dernekleri Federasyonu (ROMDEF) 2006 yılında kurulmuştur. Bu dönemde günümüzde de hâlâ aktif olan sivil toplum kuruluşu liderleri bölgelerinde Roman Federasyonları kurmuşlardır (Akgül, 2012, s. 218). Ayrıca 2006 yılında 1934 tarihli İskân Kanununun 4. Maddesi "*Türk kültürüne bağlı olmayanlar, anarşistler, göçebe çingeneler, casuslar ve memleket dışına çıkarılmış olanlar Türkiye'ye muhacir olarak kabul alınmazlar*" (Resmi Gazete, 1934) AK Parti döneminde değiştirilmiş ve söz konusu ifade kaldırılmıştır.

2007 yılında Ankara'da beş üniversite öğrencisi, örgütsüz Romanları bir araya getirmek ve Roman gençleri insan hakları konusunda desteklemek amacıyla Ankara Romanlar Derneği'ni (ROMANKARA) kurmuştur. 2009 yılında bu derneğin adı Roman Gençlik Derneği olarak değiştirilmiştir (Akgül, 2012, s. 218). 2010 yılında Türkiye'deki Roman hareketinin kırılma noktalarından biri gerçekleşmiştir. AK Parti Genel Başkanı ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan "*Sizler benim Roman kardeşlerimsiniz*" diyerek Roman Açılımını yapmış ve Romanlar ilk defa devlet düzeyinde resmî bir tanınma fırsatı bulmuşlardır (Hürriyet, 2010). Bu tarihten sonra Roman sivil toplum hareketi için en azından niceliksel olarak hiçbir şey eskisi gibi olmamıştır. Açılım sürecinde anlatılanlar ile Sulukule örneğinden hareketle ortaya çıkan olumsuz uygulamalardan dolayı açılımın samimi olmadığı da düşünülmüştür (Girgin Tohumcu, 2012, s. 233).

2012 yılında 4 federasyon ve 60 derneğin iş birliği ile Romanların meclisteki siyasi katılımını güçlendirmek amacıyla Roman Hakları Formu (ROMFO) kurulmuştur (Akın, 2022, s. 50). 2015 yılında bu amaç doğrultusunda sivil toplum deneyimine sahip olan Özcan Purçu, Haziran 2015 Genel seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 1. Bölge 5. sıradan aday gösterilerek milletvekili seçilmiştir. Purçu'nun etnik Roman kimliğini açıklayarak meclise girmesi, Romanların görünürlüğünün farklı kanallardan artmasını sağlamıştır (Yılıgür, 2016, s. 312).

Sivil toplum deneyiminden gelip siyaset merdiveninin bu şekilde çıkılması birçok Roman derneğinin bu alana yönelmesine yol açmış ve "çanta derneklerin" (Akın, 2022, s. 51) sayısında Açılım

sonrasında yaşandığı şekliyle tekrar bir artış gözlemlenmiştir. 2018 yılında bu kez AK Parti'den Cemal Bekle İzmir'den 27. Dönem Milletvekili seçilerek Romanların siyasetteki temsiliyetinin güçlenmesini sağlamıştır. TBMM'de iki Roman milletvekilinin olması Roman sivil toplum örgütlenmesinin olumlu ve motive edici sonuçlarındandır. 2023 yılı Türkiye Genel Seçimlerinde (28. Dönem) her iki aday da tekrar seçilmemiştir. Özcan Purçu, milletvekili listelerinde Roman adaylara yer verilmediği gerekçesiyle partisinden istifa ederken (Hürriyet, 2023), Cemal Bekle bölgesindeki sıralamadan dolayı seçilememiştir. 2023 Haziran seçimleri sonucunda Roman kimliğini deklare eden bir milletvekili bulunmamaktadır. Her iki milletvekili Romanlar arasında popüler figürler olmalarının yanı sıra, ağır bir toplumsal yükü de mücadele etmek durumunda kalmışlardır. Rol model oldukları topluluk içerisinde birçok dernek başkanı siyasetin bir hedef olduğuna yoğunlaşmış ve dernekleri (STK'ları) birer basamak olarak kullanmaya odaklanmışlardır. Doğal olarak bu tür girişimler 'bir mahallede dört dernek' gibi absürt oluşumlara yol açmış ve neticede niceliksel anlamda sayılar artmaya devam etmiştir. 2010 yılı sonrası başlayan dernekleşme süreci milletvekillerinin seçilmesi ile zirveye ulaşırken, Şanlıer'in ifadesiyle "sivilleşmeden siyasallaşan"¹¹ bir Roman hareketi resmi gittikçe belirgin olmaya başlamıştır. Bu noktada birinin diğerini kritize ederek beslemesi gereken yerde sivil alanın siyasete bağımlı hale geldiği söylenebilmektedir. Öyle ki artık sosyal medya tartışmalarında her dernek bir siyasi parti gibi hareket etmeye başlamıştır. Bu durum siyasi partiler için sorun teşkil etmemektedir. Aksine partiler Roman derneklerini "oy deposu" (Uzpeder, 2008, s. 124) olarak görmektedirler. Ancak bu bağımlılık ilişkisi dernekler (STK'lar) için kuruluş felsefesine aykırı pratikleri işaret etmektedir. Sivil toplum-siyaset ilişkisinin orantısızlığı bir temsiliyet krizini de doğurmuştur.

Sivilleşmeden siyasallaşma probleminin görünür formu "aşırı-dernekleşme" sendromudur. Bu sendromun yarattığı sorunları şu şekilde sıralamak mümkündür (Uzpeder, 2008, ss. 125-127): Dernek sayısının orantısız bir şekilde artması ile kurumsallaşmadan örgütlenmeye çalışılması, derneklerin plansız, programsız bir şekilde bir kişinin isteği ile kurulması, rekabete dayalı niteliksiz artış ve başkan olma hevesi, ekonomik ve siyasi beklentilerin (merdiven) olması, aidat sorunları, fiziksel kapasitelerin (internet, donanım vb.) yetersiz olması, hedeflerin uygun çizilememesi, projelerin finansal destek verdiği miti, mevzuat konusunda bilgi eksikliği, insan hakları örgütleri ile temasın zayıf olması, Türk milliyetçiliğinin baskısı, kısır tartışmalar. Son yıllarda merkezileşememe ve siyasi kutuplaşma kaynaklı bölünmüşlük de sendromun yarattığı önemli sorunlar arasındadır.

Roman derneklerinin örgütlenme sürecine dair çeşitli yapısal sorunlarının olduğu bariz bir şekilde görünmektedir. Ancak bu derneklerin (STK'ların) varlığı Roman hareketine yavaş ve problemlili de olsa bir ivme kazandırmaktadır. Dolayısıyla önemleri, işlevsellikleri ile ilişkilidir. Derneklerin Roman topluluğu ile toplumun geneli (Roman olmayanlar) arasında aracı bir işlev gördüğünü söylemek mümkündür. Mahalle bazlı örgütlenmelerde mahalle ve kamu kurumları arasındaki mesafeli ve genelde damgalanmış ilişkiyi bu dernekler dengeli bir biçimde örneğin bir toplu sünnet töreni, nikah merasimi, eğitim faaliyeti (kurslar) ya da kültürel bir faaliyet organize ederek yürütmektedirler. Kuruluş amaçlarından bağımsız olarak dernekler ya da geniş anlamıyla sivil toplum kuruluşları eğer mahalle bazlı yapılanılmışlar ise öncelikle buldukları çevrenin sorunlarını tespit etme ve çözüm noktasında yerel otoritelerle temas kurma sorumluluğuna sahiptir. 2006 yılında İstanbul'da Sulukule'deki kentsel dönüşüm sürecinde kurulan başkanı Şükrü Pündük olan Sulukule Romanlar Derneği (Uzpeder, 2008, s. 117), evleri yıkılan kişilerin haklarının aranması noktasında aktif bir rol üstlenmiştir. Dolayısıyla

¹¹ 20 Ağustos 2019 tarihli Sinan Şanlıer'e ait Facebook gönderisi.

dernekler eğitimden sağlığa, barınmadan istihdama kadar birçok alanda faaliyet göstererek Roman topluluğuna fayda sağlayabilecek çalışmaları organize etme potansiyeline ve yetkisine sahip aracı mekanizmalardır. Kurumlardan gelecek sert politika hamlelerinin sönümlenmesinde aktif rol alabilen dernekler, topluluğun, toplumun geneline yönelik izolasyon tutumunu azaltmakta ve entegrasyon olanaklarını da güçlendirmektedir (Zhou, 2005, s. 149). Dernekler aslında Romanlar açısından “Roman” kimliğinin kamusal görünürlük kazandığı, topluma hazırlık sürecinin de bir parçası olarak görülebilmektedirler¹².

DAMGALANMA, DIŞLANMA VE AYRIMCILIK SARMALI

Romanlar/Çingenerler geçmişten günümüze farklı sorunlarla mücadele etmek durumunda kalan bir etnik topluluktur. İlk göç ettikleri andan itibaren karşılaştıkları her toplumda yaşam tarzları, görünüşleri, dilleri ve adı konulmayan birçok faktörden hatta “ten renklerinden” dolayı “farklı” olarak görülmüşler ve farklı olmanın bedelini de damgalanma, dışlanma ve ayrımcılıkla ödemiş ve ödemeye devam etmektedirler. Romanlara yönelik ayrımcılığın kaynağında olumsuz imajla örülmüş bir yapı bulunmaktadır ve bu imaj tarihsel süreçte egzotiklik ve marjinalite arasında bir Roman/Çingene tipolojisi üretmiştir. Duyulan bir hikâyeden, görülen tekil bir olaydan, okunan bir haberden, deneyimlenen sıradan bir ilişkiden hareketle bir gruba ait kalıpyargılar¹³ çerçevesi çizilmiş ve normalin prosedürlerinin dışında, “toplumsal olarak standartlaştırılmış bir dizi kapsamlı beklentiye” (Goffman, 2014, s. 92) göre “öteki” olarak konumlandırılmışlardır. Goffman’a göre “damgalı, ‘ötekiyle’ girilen ilişkilerinde onu itibarsızlaştıran (veya itibarsızlaştırabilecek) bir vasfa sahip olandır” (Goffman, 2014, s. 17). Roman olmayan toplumda bu vasıf bizatihi Roman/Çingene etnik kimliğinin kendisidir. Romanlar/Çingenerler damgalanmadan ötürü Goffman’ın tabiriyle aslında bir nevi gri alandadırlar (2014, s. 20); ne tam olarak ana akım toplum içindedirler ne de büsbütün dışındadırlar.

Damgalanmış Roman/Çingene kimliği, toplumsal yaşamın her alanında dışlanmalarının gerekçesi durumundadır. Dışlanma süreci bir mahrumiyet ve eşitsizlik üretmektedir. Roman bireylerin, emek piyasasından kopmasına, eğitimden sağlığa birçok hizmete erişememesine, sosyal, kültürel ve siyasi yaşama katılamamaya kadar çok boyutlu bir erişim ve katılım meselesidir (Akkan vd., 2011, s. 20). Toplumsal sistemdeki eşitsizliklerden ve yoksulluktan beslenen dışlanma, başta eğitim ve istihdam olmak üzere Romanların yaşamlarını doğrudan etkilemektedir. Söz konusu Romanlar olunca sosyal dışlanmayı mekândan bağımsız bir olgu olarak görmek mümkün değildir. Çünkü sosyal dışlanmanın neden olduğu erişim ve katılım sorunlarının bağlamı etnik olarak damgalanmış mekân olan “mahalle”dir. Mahalle, etnik Roman kimliğinden dolayı hem damgalanmıştır hem de damganın bizatihi kendisidir. İlk haliyle “tehlikeli”¹⁴, “girilmez”, “yasaların geçmediği mıntıka”dır (Wacquant, 2011, s. 11) ve bu imaj medyanın çıkarları doğrultusunda pitoresk bir egzotizmin pragmatik dışsallaştırmasıdır. İkinci haliyle bir bariyerdir, yani Romanların mahalle (mekân) dışındaki tüm sosyal ilişkilerini biçimlendiren cam bir tavandır. Roman mahalleri genellikle kentlerin çeperinde ya da merkezindedirler.

¹² Mahallelerde kurulan dernek binalarında topluluk-temelli bir yaklaşımın benimsenmesi ile farklı eğitimler ya da kültürel faaliyetler ile mahallede yaşayanların topluma katılım süreçleri güçlendirilebilir. Bu tür alanlarda anne-babanın ve okulun yokluğunu bu aracı mekanizmalar giderebilir (Zhou, 2005, s. 145).

¹³ “Kalıpyargılar: Ötekiler ve ötekilerin ait olduğu gruba ilişkin olumlu-olumsuz yargılar, inançlar ve düşüncelerken; önyargılar, ötekilere ilişkin genelde olumsuz önyargılar, inançlar ve düşüncelerdir [...] Kalıpyargılar, toplumun hâkim söylemi ve kültürü tarafından bazen de normlar aracılığıyla beklentiler oluşturur” (Taylan & Barış, 2015, s. 12)

¹⁴ Bir YouTuber olan Mert Özbek (2023) yılında Türkiye’de “tehlikeli” olarak damgalanmış Roman mahalleri ile ilgili 2023 yılında bir video içerik serisi hazırlamıştır. Başlıktaki tehlike sıfatını kendisinin koymadığını, gelen taleplerden, o şekilde damgalanmalarından dolayı kendisinin de “tehlikeli” ifadesini yazdığını sürekli vurgulamaktadır. Hatta “mahallelerin anlatıldıkları gibi olmadıklarını” göstermek için aslında video çektiğini de her videosunda vurgulamıştır.

Merkezde olma durumu kent ile bütünleşme gibi düşünülmemelidir. Tersine damgalanmış mekân kategorik bir ayırmadır ve yan yana biri varsıl diğeri yoksul mekânlar arasına herkesin bildiği ama görmek istemediği sert sosyal çizgiler çekmektedir.

Roman mahallelerinin etnik kümelenmiş karakteri mekânsal ayrışmanın olumsuz sonuçlarını gözler önüne sermektedir. Sosyo-ekonomik olarak durumu zayıf olan bir ailenin, çocuğunu “Roman mahallesindeki” okula göndermesi aslında pedagojik başarı beklenti düzeyinin de farkında olduğunu işaret etmektedir. Okullar arasındaki ayrımcılığın, fırsat eşitsizliğinin sistematik boyutu metrekareye düşen temizlik görevlisi sayısı, bilgisayar sayısı, fen bilimleri, spor, müzik vb. ekipman sayıları ile kolaylıkla anlaşılabilir. Ayrışmada bahsedilen sınırın diğer tarafındaki okulda bu sayıların tam tersi, ideal sayıda olması dışlanmanın, sistematik ayrımcılığın bir göstergesidir¹⁵. Bu haliyle Roman mahallesindeki okulun dışlanma durumu, Roman çocukların aleyhine bariz bir fırsat eşitsizliği yaratmaktadır. Sınav sistemine bağımlı bir eğitim sürecinde, okulların teknik açıdan zayıf bırakılması ya da kapasitelerinin güçlendirilmemesi maalesef okula ve genel anlamda eğitime inancın da sorgulanmasına yol açmaktadır. Mekânsal damgalanmadan dolayı yaşanan durum, yapısal bir ayrımcılık yaklaşımı iken, mahalle dışında bir okula gidilmesi halinde bu kez karşılaşılabilecek dışlanma daha bireysel düzeyde olmaktadır. Sonuçta etnik kimliğinden dolayı okul ortamında dışlanmaya maruz kalan çocukların okul terki oranları yükselmekte, devamsızlıkları artmakta, akademik başarıları (Tekin Yılmaz, 2023) ve okuma yazma oranları düşmektedir (Akkan vd., 2011, s. 62). Bu sürecin yıllara yayılması sonucunda, bir yandan eğitim düzeyi düşük olan etnik Roman mahalle kümeleri oluşmakta, diğer yandan Roman bireylerin eğitimin sosyal hareketlilikteki rolüne olan inançları zayıflamaktadır.

Sosyal dışlanmanın etkisini gösterdiği alanlarından biri de istihdam ile ilgilidir. Geleneksel Roman mesleklerinin popülerliğini yitirmesi ya da ekonomik gelir hacimlerinin daralması sonucu, özellikle kentlerde Romanların yaşamış olduğu yoksulluk artmaya başlamıştır. Eş zamanlı olarak, dezavantajlı gruplar özelinde Romanlar, modernleşen ekonomide işgücü piyasasının değişen taleplerini (temel okur-yazarlık düzeyi, mesleki eğitim vb.) karşılamakta zorlandıkları için iş bulma şansları azalmaktadır (IKG, 2017, s. 17). Geçici, güvencesiz, kayıt-dışı, marjinal işlerde kümelenen Romanlar, mahalle dışındaki iş başvurularında, yaygın olarak etnik kimliklerinden dolayı dışlanmaya maruz kalmaktadırlar (Egi, 2020). Son yıllarda Romanların yaptığı kayıt-dışı işleri göçmenlerin de talep etmesi ile yoksulluğu bölüşme sorunu da ortaya çıkmıştır. Vasıfsız işlere duyulan ihtiyacın azalmasıyla da gittikçe artan bir yoksullaşma süreci söz konusudur. İşgücü piyasasının yapısal nedenlerinin dışında Romanların etnik kimliklerinden dolayı piyasaya dâhil olamamaları da kritik bir konudur. Bu noktada mekânsal damgalanma Roman bireylerin iş ve çalışma yaşamını etkilemektedir. İş başvurularında mahallenin adının başvuru sürecini başlamadan bitiren bir değişken olduğu bilinmektedir (Egi, 2020, s. 110; Fırat & Açıkgoz, 2020, s. 243). Roman bireylerin herhangi bir yerde çalışma sürecinde mahallenin ifşası, Roman olmayan diğer kişilerle ilişkilerini olumsuz etkilemekte, ayrımcılığa maruz kalmalarına neden olmaktadır. Her iki durumda da kayıtlı istihdama yönelik işlerde karşılaşılan kimlik sorunları sonucu dışlanma söz konusudur. Bu da bir döngünün başlangıcıdır aslında; düzenli ve kayıtlı bir işe dâhil olamayan Roman bireyler, geçici, kayıt-dışı, mevsimlik işlere yönelmektedirler. Bu kez de yaptıkları işlerin marjinal karakteristiği gereği dışlanma ve damgalanmaya maruz kalmaktadırlar. Bu da kimsenin yapmayacağı işleri yapan Romanların toplumsal statülerini doğrudan etkilemektedir.

¹⁵ 2017-2018 yılları arasında SİROMA Projesi kapsamında saha çalışması verilerinden (okul müdürleri ve projedeki uzman personel ile yapılan görüşmeler) elde etmiş olduğum bulgular.

Dolayısıyla Romanların damgalanma ve ayrımcılıkla karşılaşmaları, işgücü piyasasına katılımlarını kayıt dışı, geçici, güvencesiz ve hatta marjinal işlere yönelmeleriyle sonuçlandırmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Romanlar günümüzde dahi gündelik hayatta ayrımcılığın her türlüsüne maruz kalmakta ve buna karşı mücadele etmektedirler. Etnik kimlikleri üzerine inşa edilen pejoratif imajın tarihsel yükünün ağırlığı, toplumsal yaşamda bir çok sorunla karşı karşıya kalmalarına ve özellikle kentsel ortamda başta eğitim olmak üzere bir çok hizmete erişimlerinin kısıtlanmasına neden olmaktadır. Gündelik konuşma diline pelesenk olmuş ayrıştırıcı ifadelerin ürettiği dışlanma durumuna karşın bireysel anlamda verilebilecek mücadelelerden biri öncelikle düşünce ve eylem biçimlerimizin kontrolü ile ilişkilidir. İki kişi arasındaki sıradan bir diyalogda ses yükseltme davranışının “Çingenelik yapma” şeklindeki bir ifade ile ilişkilendirilmesi, meselenin ne düzeyde kökleştğine dair açıklayıcı bir örnek sunmaktadır. Roman olmayan bireylerin zihin dünyasında stereotipler öbeğinden oluşan “Çingenelik” kategorisi bazı anlatılar, efsaneler, hikâyeler ve özellikle görsel medya araçlarıyla “olumsuz, yapılmaması gereken bir davranış tipi” olarak inşa edilmiştir. Burada dikkati çeken husus esasen “arzu edilmeyen” davranışla ilişkilendirilen tiplendirmenin etnik Roman kimliği ile özdeşleştirilmesidir. Dolayısıyla sosyal ilişkilerde bireysel anlamda bu tür gündelik ifadelerle müdahale edilmesi ile en azından anlayışın değişmesi ve ayrımcılık üreten sosyal mekanizmaların kritize edilmesi mümkün olabilecektir.

Kurumsal düzeyde verilen mücadelede son yıllarda her ne kadar eksiklikleri olsa da olumlu yönde gelişmeler yaşanmaktadır. Özellikle Avrupa’da 2005-2015 yılları arasında Romanların yaşadığı ayrımcılık, yoksulluk ve dışlanmayı ele alan “Roman On Yılı” ilan edilirken, Türkiye’de de Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi (Resmi Gazete, 2023) hazırlıkları başlamış ve 2017 yılında da Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın yürüttüğü SİROMA Projesi¹⁶ gerçekleştirilmiştir. Bu tür kurumsal düzeydeki projelerde Romanların karşılaştığı sorunlar eğitim, barınma, sağlık, istihdam ve sosyal hizmet kategorilerinde ele alınmaktadır. Ancak bu tür proje çalışmaları, her ne kadar topluluk açısından geçici çözümleri uygulasa da sürdürülebilirlik konusunda ciddi sıkıntıların yaşandığı da gözlenmektedir. Bu noktada Romanlarla ilgili önerilerin sosyal politika yaklaşımına entegrasyonun yapılması topluluk açısından uzun vadede olumlu çıktılarının alınabilmesinin önünü açabilecektir. Geçici ve lokal çözümlerden ziyade kamu kurumları arasında koordinasyonun sağlandığı, kapsamlı ve sürekliliği olan iyi uygulamalara ağırlık verilmesi Romanların karşılaştığı sorun döngüsünün kırılmasında kilit bir rol üstlenebilecektir. Ayrıca geniş kapsamlı sosyal politika uygulamalarında sorunların hâlihazırda literatürden hareketle ayrıntılı bir şekilde analiz edilmesi noktasında samimi bir yaklaşımın benimsenmesi oldukça önemli görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgül, B. (2012). Türkiye Çingenelerinin politikleşmesi ve örgütlenme deneyimleri. *Öneri Dergisi*, 9(34), 213-222. <https://doi.org/10.14783/od.v9i34.1012000243>
- Akın, T. (2022). *Romani organization practice in Turkey: Between social movements and civil society* [Yüksek Lisans]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Akkan, B. E., Deniz, M. B., & Ertan, M. (2011). *Sosyal dışlanmanın Roman halleri*. Punto Baskı Çözümleri.
- Aksu, M. (2006). *Türkiye’de Çingene olmak*. Kesit Yayınları.
- Alpman, N. (2014). *Başka dünyanın insanları: Çingeneler* (3. bs). Ozan Yayıncılık.
- Altınöz, İ. (2013). *Osmanlı toplumunda Çingeneler*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

¹⁶ Romanların Yoğun Olarak Yaşadığı Alanlarda Sosyal İçermenin Desteklenmesi Projesi”dir (İKG, 2017).

- Asséo, H. (2004). *Çingenerler: Bir Avrupa yazgısı* (O. Türkay, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Balcı, H. (2009). *Kentsel dönüşüm projesi bağlamında Sulukuleyi anlamak: Roman kimliğinin analizi* [Yüksek Lisans]. Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Bauman, Z. (2019). *Kimlik* (M. Hazır, Çev.). Heretik Yayınları.
- Browning, C. R. (2017). *Sıradan adamlar: 101. Yedek Polis Taburu ve Polonya'da nihai çözüm* (H. Kara & A. Açıkgöz, Çev.). Heretik Yayınları.
- Crowe, D. M. (2007). You are not alone: A comparative look at the history of East European Roma and African-Americans in the United States. İçinde V. Nicolae & H. Slavik (Ed.), *Roma diplomacy* (ss. 57-69). Idebate Press.
- Dingeç, E. (2004). *Rumeli`de geri hizmet teşkilatı içinde Çingenerler (XVI. yüzyıl)* [Doktora]. Anadolu Üniversitesi.
- Egi, A. (2020). Social exclusion in the process of employment: The experiences of Roma Youth. *Open Journal for Sociological Studies*, 4(2), 103-114. <https://doi.org/10.32591/coas.ojss.0402.05103e>
- Fenton, S. (2001). *Etnisite: Irkçılık, sınıf ve kültür* (S. N. Şad, Çev.). Phoenix.
- Fırat, M., & Açıkgöz, R. (2020). Elazığ'da yaşayan Çingenerlerin değişen/ dönüşen meslekleri üzerine nitel bir araştırma. *Journal of Economy Culture and Society*, 229-248. <https://doi.org/10.26650/JECS2019-0058>
- Fonseca, I. (2020). *Beni ayakta gömün: Çingenerler ve yolculukları* (Ö. İlyas, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Fraser, A. M. (2005). *Çingenerler* (İ. İnanç, Çev.). Homer Kitabevi.
- Gezgin, E. (2016). *Damgalanan mekânda yaşam: Bir kentin 'öteki'si olmak*. Phoenix Yayınevi.
- Girgin, G. (2015). *9/8 Roman dansı: Kültür, kimlik, dönüşüm ve yeniden inşa*. Kolektif Kitap.
- Girgin Tohumcu, Z. G. (2012). *Kültürel Üretim, Bedensel Değişim, Kimliksel Dönüşüm: Türkiye'nin "9/8lik" Roman Dansı* [Doktora]. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Goffman, E. (2014). *Damga: Örselenmiş kimliğin idare edilişi üzerine notlar* (L. Ünsaldı, Ş. Geniş, & S. N. Ağırnaslı, Çev.). Heretik Yayıncılık.
- Hancock, I. (1987). *The pariah syndrome*. Karoma Publishers, Inc.
- Hancock, I. (2002). *We are the Romani people*. Centre de recherches tsiganes-University of Hertfordshire Press.
- Hayes, M., & Action, T. (2007). *Travellers, Gypsies, Roma: The demonisation of difference*. Cambridge Scholars Publishing.
- Hürriyet. (2010, Mart 14). *Başbakan Erdoğan'dan "Roman" açılımı*. Hürriyet. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-erdogandan-roman-acilimi-14104307>
- Hürriyet. (2023, Nisan 19). *CHP İzmir Milletvekili Özcan Purçu partisinden istifa etti*. Hürriyet. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/chp-izmir-milletvekili-ozcan-purcu-partisinden-istifa-etti-42254329>
- İKG. (2017). *Siroma Projesi*. İKG. <https://www.ikg.gov.tr/romanlarin-yogun-olarak-yasadigi-alanlarda-sosyal-icermenin-desteklenmesi/>
- İncirlioğlu, E. O. (2007). Genişleyen Avrupa'da "Çingenerler": Orta ve Doğu Avrupa'daki Roman yoksulluğunun Türkiye Romanları İçin düşündürdükleri. İçinde *Yeryüzünün yabancıları: Çingenerler* (ss. 55-68). Simurg Kitapçılık.
- Karakuş, N. (2019). *Kültürel aracılık bağlamında Sivas Poşalarında profesyonel müzisyenlik* [Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Karlıdağ, M., & Marsh, A. (2008). Türkiye'deki Çingene toplumu ve Çingene kimliği üzerine bir yazın taraması. İçinde E. Uzpeder, S. Danova/Roussinova, S. Özçelik, & S. Gökçen (Ed.), *Biz buradayız! Türkiye'de Romanlar, ayrımcı uygulamalar ve hak mücadelesi* (ss. 137-156). Mart Matbaacılık.
- Kenrick, D. (2006). *Çingenerler: Ganj'dan Thames'e* (B. Tırnakçı, Çev.). Homer Kitabevi.
- Kenrick, D. (2007). *Historical dictionary of the Gypsies (Romanies)* (2. bs). The Scarecrow Press, Inc.
- Kolukırcık, S. (2004). *Aramızdaki yabancı: Çingenerler* [Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Kolukırcık, S. (2006). Tarlabaşı Çingenerlerinde dilin sosyal işlevi: Dil, kültür ve kimlik. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 31, 197-209.
- Kyuchukov, H. (2007). Bulgar ve Türk Müslüman Romanlar'ın tarihi, kültürü ve dili (S. Arslan, Çev.). İçinde *Yeryüzünün yabancıları: Çingenerler* (ss. 71-84). Simurg Kitapçılık.
- Madran, H. A. D. (2012). Temel beklenti etkisi: Kendini gerçekleştiren kehanet. İçinde K. Çayır & M. A. Ceyhan (Ed.), *Ayrımcılık: Çok boyutlu yaklaşımlar* (ss. 29-40). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Marsh, A. (2008). Türkiye Çingenerinin tarihi hakkında. İçinde E. Uzpeder, S. Danova/Roussinova, S. Özçelik, & S. Gökçen (Ed.), *Biz buradayız! Türkiye’de Romanlar, ayrımcı uygulamalar ve hak mücadelesi* (ss. 5-18). Mart Matbaacılık.
- Martinez, N. (1992). *Çingenerler* (Ş. Aktaş, Çev.). İletişim Yayınları.
- Marx, T. (2014). *Zigeunkulturen im Wandel: Über Roma-/Zigeunereliten in Bulgarien und Mazedonien*. transcript.
- Mayall, D. (2004). *Gypsy Identities 1500-2000: From Egipcians and Moon-men to the Ethnic Romany*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203490051>
- McGarry, A. (2010). *Who Speaks for Roma? Political Representation of a Transnational Minority Community*. Continuum.
- Okely, J. (1983). *The Traveller-Gypsies*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511621789>
- Öztürk, M. (2023). [YouTube]. Türkiye’de En Büyük Tehlike Burada Diyorlar - Kore mahallesi. <https://www.youtube.com/watch?v=DwRgpauOUm8&list=PLKRUfe6KcuTIXfLCwyQuOPJMcFCNFXZ3z&index=12>
- Resmi Gazete. (1934). *İskan Kanunu*. Resmi Gazete. <https://resmigazete.gov.tr/arsiv/2733.pdf>
- Resmi Gazete. (2023). *Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi (2023-2030) ve I. Aşama Eylem Planı (2023-2025)*. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/01/20230121-11.pdf>
- Şanlier, S. (2013). *Hukuki düzenlemeler ışığında Osmanlı Çingeneri*. Ofis Yayın Matbaacılık.
- Taylan, H. H., & Barış, İ. (2015). *Romanlar ve sosyal dışlanma*. Çizgi Kitabevi.
- TDK. (2023). *Pejoratif tanımı*. Türk Dil Kurumu Sözlükleri. <https://sozluk.gov.tr>
- Tekin Yılmaz, T. (2023). *Edirne’de Roman çocukların okul başarı durumlarının öğrenilmiş çaresizlik teorisi bağlamında değerlendirilmesi* [Doktora Tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tong, D. (Ed.). (2013). *Gypsies: An interdisciplinary reader*. Routledge.
- Uzpeder, E. (2008). Türkiye’de Roman Hakları hareketinin gelişimi. İçinde E. Uzpeder, S. Danova/Roussinova, S. Özçelik, & S. Gökçen (Ed.), *Biz buradayız! Türkiye’de Romanlar, ayrımcı uygulamalar ve hak mücadelesi* (ss. 109-127). Mart Matbaacılık.
- Uzpeder, E., Danova/Roussinova, S., Özçelik, S., & Gökçen, S. (Ed.). (2008). *Biz buradayız! Türkiye’de Romanlar, ayrımcı uygulamalar ve hak mücadelesi*. Mart Matbaacılık.
- Wacquant, L. (2011). *Kent paryaları: İleri marjinalliğin karşılaştırmalı sosyolojisi* (M. Doğan, Çev.). Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Willis, P. E. (2020). *İşçiliği öğrenmek, sınıf, işçilik ve eğitim: İşçi çocukları nasıl işçi oluyor?* (D. Elhüseyni, Çev.). Hererik Yayınları.
- Yıldız, H. (2007). Türkçede Çingenerler için kullanılan kelimeler ve bunların etimolojileri. *Dil Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 61-82. <http://www.dilarastirmalari.com/2007-1.html>
- Yılıgür, E. (2014). *Geç-peripatetik Roman Tütün İşçilerinde ücretli istihdam ve politizasyon deneyimleri* [Doktora Tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılıgür, E. (2016). *Roman Tütün İşçileri*. Ayrıntı Yayınları.
- Yoors, J. (1967). *The Gypsies*. George Allen and Unwin Ltd.
- Yoors, J. (2005). *Çingenerler* (H. Alpman, Çev.). Chiviyazıları Yayınevi.
- Yükselsin, İ. Y. (2000). *Batı Türkiye Romanlarında kültürel kimlik, profesyonel müzisyenlik ve müziksel yaratıcılık* [Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. <http://acikerisim.deu.edu.tr:8080/xmlui/handle/20.500.12397/12459>
- Zhou, M. (2005). Ethnicity as social capital: Community-based institutions and embedded networks of social relations. İçinde G. C. Loury, T. Modood, & S. M. Teles (Ed.), *Ethnicity, social mobility, and public policy: Comparing the USA and UK* (ss. 131-159). Cambridge University Press.

TÜRKİYE’DE SOKAK ÇOCUKLARI SORUNUNUN SOSYOLOJİK ANALİZİ

Sociological Analysis of the Problem of Street Children in Turkey

Ali ER¹

Öz

Günümüzde dünya genelinde ve Türkiye’de sokak çocukları sorunu en önemli toplumsal olgulardan biridir. Toplumun temel yapısını oluşturan ailenin ve dolayısıyla çocuk haklarının korunması toplumsal refahın ve ülkenin gelişimi için büyük önem taşımaktadır. Bunun için ise sosyal politikaya yönelik çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye’de sokak çocukları sorunu ile ilgili kitap, tez, makale ve hukuki metinler incelenerek sokak çocukları sorununun sebep ve sonuçları tespit edilmiş, bu sorunun çözümüne yönelik hâlihazırda uygulanan en güncel sosyal politikaların ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu çerçevede, öncelikle sokak çocukları kavramı açıklanarak ilgili koruyucu ve destekleyici yasal düzenlemelere yer verilmiştir. Sokak çocukları ile ilgili Türkiye’de yapılan araştırmalar incelenerek çocuğu sokağa iten sebepler belirlenmiş, çocuğun sokakta yaşadığı sorun ve risk faktörleri tespit edilmiştir. Sokak çocuklarına yönelik sosyal politika faaliyetleri açıklanmıştır. 2019 yılında faaliyete geçen “Çocuklar Güvende Programı” çerçevesinde yapılan sosyal hizmet çalışmaları neticesinde elde edilen verilerin yakın zamanda olması ve yeni bir uygulama olması nedeniyle programın dikkate değer olduğu görülmüştür. Sokak çocukları sorunu hakkında kavramsal bir değerlendirme niteliğinde olan bu çalışma derleme yöntemi ile hazırlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Sokak çocukları, sosyal politika, çocuklar güvende programı.

Abstract

Today, in Turkey and around the world the problem of street children is one of the most important social phenomena. The protection of the family and, therefore, children’s rights, which constitute the basic structure of society, is of great importance for the development of social well-being and the country. For this reason, social policy-oriented studies are needed. In this study, the causes and consequences of the street children problem were determined by examining books, theses, articles and legal texts related to the problem of street children in Turkey and it is aimed to reveal the most up-to-date social policies currently implemented to solve this problem. In this framework, the concept of street children is primarily explained, and protective and supportive legal regulations for street children are included. The reasons that pushed the child to the street, the problems that were identified in the street and risk factors for street children were identified. Social policy activities for street children are described. It has been observed that the program is noteworthy because the data obtained as a result of the social service studies carried out within the framework of the "Children Are Safe Program", which started operating in 2019, is recent and it is a new application. This study, which is a conceptual evaluation about the problem of street children, was prepared by the compilation method.

Keywords: Street children, social policy, safe program for children.

¹ Sorumlu Yazar/Corresponding Author: alier.av32@gmail.com, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, <https://orcid.org/0009-0005-3717-3487>

GİRİŞ

Sokak çocukları sorunu günümüzün en önemli toplumsal olgularından birisidir. Türkiye’de de özellikle 1950’li yıllardan itibaren kırdan kente doğru yaşanan göç ile paralel olarak sokak çocukları sorunu aynı zamanda ortaya çıkmıştır (Uluğtekin, 1997, s.113; Yılmaz, 1998, s.33). Dengesiz ve plansız kentleşme ile birlikte kent hayatında yaşanan yoksulluğun yansımaları ise kırdaki yoksulluktan çok daha derin problemlere neden olmuştur. Kent yoksulluğu çok boyutlu sorunları beraberinde getirmekle bu sorunlardan biri de sokak çocukları sorunudur (Şenses, 2017, s.71).

Toplumun temel yapısını oluşturan ailenin ve dolayısıyla çocuk haklarının korunması toplumsal refahın ve ülkenin gelişimi için büyük bir önem taşımaktadır. Aile kurumunun varlığını sürdürebilmesi ekonomik olarak temel gereksinimlerini karşılayabilmesine bağlıdır. Ailenin sosyal ve kültürel konumuna göre değişmekle birlikte, yoksulluk ailenin devamlılığını etkilemektedir. Özellikle geleneksel aile yapısından uzaklaşmasıyla evliliklerin sürdürülmesi her geçen gün daha da güçleşmekte, kaçınılmaz olarak da boşanma ile sonuçlanabilmektedir. Ortaya çıkan parçalanmış aileler sorunu ise en başta çocukları etkilemektedir (Sevinç, Davran & Sevinç, 2018, s.75). Parçalanmış aile sorunu, sokak çocukları sorununun ortaya çıkmasında kuşkusuz oldukça büyük bir etkiye sahiptir. Ancak sokak çocukları sorununun tek sebebi bu olmayıp kentsel yoksulluğa bağlı diğer etmenler de çocukların sokağa itilmesine neden olmuştur. Bu nedenlerin arasında güvenlik, sağlık, eğitim, sosyo-psikolojik sorunlar, beslenme ve barınma sorunu ile işsizlik sorunu gibi çok sayıda neden bulunmaktadır (Dedeoğlu, 2004). Belirtilen bu sorunlar, sokak çocukları sorununu etkileyen faktörlerden olsa da, çocukların sosyolojik sorunlarına kaynaklık eden en önemli faktör genellikle aile kurumu olmaktadır. Bu nedenle sokak çocukları ile ilgili yasal düzenlemeler anlatılırken aile hukuku ile ilgili düzenlemelere ayrıca vurgu yapılarak özellikle velayetin kaldırılması ilgili hükümlere çalışmada detaylı olarak yer verilmiştir.

Çocukların evden uzaklaşma ve sokağa itilme sebepleri arasında parçalanmış aile yapısı, aile tarafından zorla çalıştırılma, anne babanın eğitimsiz oluşu, ailenin yoksulluğu, aile içi huzursuzluk, aile içi şiddet, okul hayatındaki başarısızlık, üvey anne baba ve üvey kardeş problemleri bulunmaktadır (Özçevik & Ocakçı, 2021, s. 28; Barış, 2008). Aile kaynaklı özel sebeplerin yanı sıra ekonomik yoksulluk, eğitimsizlik, gecekondulaşma, medya, kültürel yozlaşma sonucu yaşanan toplumsal değişme ve göç ile kent yaşamına ayak uyduramama ve okula adapte olamama gibi genel sebepler de çocukların sokağa itilmesinde başlıca nedenlerdir (Şener & Serdar, 2015). Çocukların sokakta karşılaştığı çok çeşitli riskler bulunmaktadır. Bu riskler arasında fiziksel ve cinsel şiddete maruz kalma, gasp çetesi, fuhuş mafyası gibi yasadışı örgütlere katılma gibi riskler bulunduğu gibi sokakta olmanın doğal sonucu olarak gelişiminin tehlikede olması, eğitim hakkından mahrum kalma gibi riskler de bulunmaktadır.

Günümüzde sokak çocukları sorunu ile birlikte anılan yeni riskler de bulunmaktadır. Tüm dünyada ve ülkemizde çocukları bekleyen en önemli risklerin başında madde kullanımı ve madde bağımlılığı gelmektedir (Akgül & Kaptı, 2010, s. 94). Özellikle son yıllarda kullanılan maddelerin çeşitlerinin arttığı, sentetik ve amfetamin türevi madde kullanımının yaygınlaştığı düşünüldüğünde çocukları bekleyen tehlikenin oldukça ciddi olduğu görülmektedir. Toplum için tehlikeli görüldüklerinden sosyal dışlanma yaşayan sokak çocukları ve özelde madde bağımlısı sokak çocukları hakkında daha fazla çalışma yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Bu nedenle sokak çocukları sorununun çözümüne yönelik olarak hâlihazırda uygulanan sosyal politikaların saptanması amacını da taşıyan bu çalışmada, güncel olarak uygulanan sosyal politika faaliyetlerine yer verilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de sokak çocukları sorunu ile ilgili kitap, tez, makale ve hukuki metinlerin incelenmesiyle sokak çocukları sorununun sebep ve sonuçlarının tespit edilmesi ve bu

sorunun çözümüne yönelik hâlihazırda uygulanan en güncel sosyal politikaların ortaya konulmasıdır. Bu amaçla, hazırlanan çalışmada sokak çocukları sorunu hakkında literatüre katkıda bulunularak sokak çocuklarına yönelik sosyal politika niteliğinde olan koruyucu ve destekleyici yasal düzenlemelere ve sivil toplum faaliyetlerine dikkat çekilmiştir. Öte yandan sokak çocukları sorununun çözümüne yönelik olarak uygulanan sosyal politikaların değerlendirilmesine ilişkin olarak “Çocuklar Güvende Programı” çerçevesinde “Çocuklar Güvende Ekipleri” tarafından yapılan sosyal hizmet faaliyetleri ile ilgili yapılacak saha araştırmalarına da ışık tutarak bu alanda yapılacak bilimsel çalışmalara katkı sağlanması amaçlanmıştır. Derleme niteliğindeki bu çalışmada sokak çocukları sorunu hakkında kavramsal bir inceleme yapılmıştır.

Sokak Çocukları Kavramı

Sokak çocukları (street children) kavramı, ilk kez 1851 yılında Henry Mayhew tarafından kullanılmış ve Birleşmiş Milletler nezdinde yer verilmiştir. Sokak çocuklarını genel olarak açıklamak gerekirse; ailesiyle ilişkisi belirli bir düzeyde olan veya hiç olmayan, yaşamının belirli bir bölümünü veya tamamını sokakta geçiren çocuklar olarak tanımlamak mümkündür. Sokak çocukları kavramı ile ilişkili ancak daha dar kapsamlı olan çocuk işçiliği, sokakta çalışsın veya çalışmasın, 18 yaşından küçük çalışan çocukları ifade etmektedir (Şenses, 2017, s.68).

Çocukların korunması amacıyla faaliyetlerde bulunan Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu'nun (UNICEF) ayırımına göre sokakta çalışan çocuk ve sokak çocuğu bakımından konunun iki alt başlık halinde incelenmesi gerekmektedir. Bu ayırımın sebebi ise çocukların tamamen sokakta yaşadığı ve ailesi ile bağlarının koptuğu ya da sokakta çalışmasına karşın aile bağları hala devam eden vaktini bir süre sokakta çalışarak geçirdikten sonra ailesinin yanına dönen çocukların bulunmasıdır.

Konu ile ilgili genel olarak yapılan çalışmalarda ve literatürde sokak çocuklarının dört gruba ayrılarak ifade edildikleri görülmektedir. İlk gruptaki çocukların tamamen ailesinin yanında kaldığı ve barınma ihtiyacını aile konutunda karşıladığı, ancak gündüz sokakta part-time olarak çalışan çocuğun akşam olduğunda veya daha erken bir saatte ailesinin yanına dönen çocuklar olduğu belirtilmektedir (Kasatura, 2002, s.211).

İkinci grupta ise, yine ailesiyle bağları devam eden ancak ailesi ile bağını ilki kadar güçlü olmadığı, ailesiyle kısmi bir ilişki içerisinde olan ve sokakta çalıştığı bazı akşam ya da bazı günlerde ailesinin yanına giden, ancak vaktinin çoğunu yine sokakta geçiren, anne babasıyla zaman zaman görüşse de uzunca bir süre ailesiyle görüşmeden yaşamını sokakta sürdürebilen çocuklar yer almaktadır. Bu çocuklar bir süre sonra ailesinden tamamen uzaklaşma riski taşıdığından, aşağıda izah edeceğimiz tam manasıyla sokak çocuklarına dönüşmeleri kuvvetle muhtemeldir (Kasatura, 2002, s.211).

Üçüncü grupta yer alan sokak çocukları, ailesiyle bağlarını tamamen koparmış ve gündüz sokakta çalışan, akşam olduğunda ise yine sokakta yaşamaya devam eden, artık sokakla ilişkisi işin görüldüğü yer olmaktan çıkan ve iş hayatı ile barınma gereksiniminin karşılandığı yerin iç içe geçtiği bir duruma itilmiş çocuklar olarak tanımlanabilir. Bu grubu, ailesinin yanına hiç gitmeyen tam zamanlı olarak sokakta bulunan çocuk grubunun oluşturduğu görülmektedir. Bu çocuklar genel itibarıyla toplumla da barışık değildir. Bu çocuklar arasında, geçimini madde ticareti, hırsızlık, yağma, dilencilik yankesicilik gibi yasa dışı yollarla sağlayan, toplumla bağını yitirmiş ve sokak çeteleri içerisinde yer alan, herkes için risk teşkil eden madde kullanan çocuklar da bulunmaktadır (Kasatura, 2002, s.211). Öyle ki zaman ve mekân ayrımı gözetmeksizin tüm bireylerin bulunabileceği toplu yaşam alanlarında dahi bulunmaları

herkes için tehdit oluşturmaktadır. Halk dilinde 1950’li yıllarda köprüaltı çocukları denilen sokak çocuğu denilince asıl vurgulanmak istenen hep bu gruptur. Bu çocuklar madde de kullandıklarından hukuken ayırt etme gücüne sahip olup olmadıkları da tetkike muhtaçtır. Cebir ve tehditle para kazanmanın hazzını yaşayan sokak çocukları sorumluluk bilincinden ve kimi zaman temyiz kudretinden yoksundur. Bundan dolayı çok cüzi paralar için dahi masum insanların yaşamına son verebilmektedirler. Son olarak bir diğer sokak çocuğu grubunu ise ailesiyle ortak hareket eden hem sokakta çalışan hem de ailesiyle birlikte sokakta kalan çocuklar oluşturmaktadır (Okumuş, 2009, s.12).

Ayrıca belirtmek gerekir ki, bu çalışmanın ana unsuru olan çocukların sokak çocukları sorunu başlığında ele alınması literatür anlamında bir zorunluluktan kaynaklanmakta olup çocuk kavramının sosyolojik olarak ele alınırken tüm çocuklara eşit mesafede olunması gerektiğini özellikle sokak çocuklarının bu isimle dahi anılıyor olmasının bu çocukları örseleyici bir ifade taşıdığını belirtmek gerekmektedir.

Türkiye’de Sokak Çocukları

Türkiye’de mevcut sosyal sorunlardan biri olan sokak çocukları sorunu esasında tarihsel bakımdan yakın bir zamanda ortaya çıkmış olup geleneksel Türk aile yapısında gerek dini ve ahlaki gerekse örfi nedenlerle Türk medeniyetinin hüküm sürdüğü tüm coğrafyalarda birlik ve beraberlik duygusunun getirdiği dayanışmacı yaşam tarzı sokak çocukları sorununun meydana gelmesini önlemiş ya da çok aza indirerek görünmez kılmıştır. Bunun örnekleri kimsesiz çocuklarla ilgili olarak Gazan Mahmut Han tarafından 1271 yılında kurulan yetimhane ile Fatih Sultan Mehmet döneminde öksüz çocukların eğitimi ve barınması için kurulan sıbyan mektepleri ile görülmektedir. Yine 1863 yılına gelindiğinde Tuna Valisi Midhat Paşa tarafından Müslüman ya da gayrimüslim ayrımı gözetmeksizin yardıma muhtaç ailelerin çocuklarına, öksüz ve yetim çocuklara eğitim ve barınma imkânı sağlayan ıslahhaneler kurulmuştur (Okumuş, 2009, s.107). 20. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren ise tüm dünya ile birlikte ülkemizde de hızla değişen toplum yapısı giderek Türk toplumunu da etkilemiş ve geleneksel yapısından uzaklaşmasına neden olmuştur. Geleneksel Türk aile yapısında görülen çocuklar üzerindeki denetim ve kontrolün giderek zayıflaması esnek bir aile yapısını ortaya çıkarmıştır. Böylece çocuklar, ailenin gözetiminden uzaklaşarak özgür bir yaşam alanına sahip olmuştur. Aile kurumunun geçirdiği değişim ve dönüşüm gerek demografik gerek sosyo kültürel gerekse ekonomik çok sayıda sorunu ortaya çıkarmıştır. Bu sorunların en başında da parçalanmış aile yapısından kaynaklanan sokak çocukları sorunu gelmektedir (Şenses, 2017, s.71; Konuk Şener & Ocakçı, 2014, s.63).

Türkiye’de sokak çocukları sorununun temel sebepleri incelendiğinde ilk sırada sosyal ve demografik nedenlerden biri olan kentleşmenin geldiği görülür. Türkiye’de kır yaşamında yaşanan işsizlik nedeniyle 1950’li yıllardan sonra kırdan kente yoğun bir göç hareketliliği başlamıştır. Özellikle Güneydoğu Anadolu bölgesinde yoksulluk ve terör olaylarının yaşanması nedeniyle İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya, Adana, Mersin, Diyarbakır gibi kentlere yoğun bir göç hareketliliği yaşanmıştır (Yenigün, 2006). Söz konusu sosyal hareketliliğin en temel sebeplerinden biri de kırdan ekilebilir tarım arazilerinin azalması nedeniyle yaşanan tarıma bağlı yoksulluk olmuştur (Sevinç, Davran & Sevinç, 2018, s.4). Böyle bir tabloda işsizlik hali içerisinde olan kişilerin ise kente göç etmekten başka çareleri kalmadığı gibi kentlerin cazibe merkezi olduğu yönünde yaratılan imaj da bu kişilerin kente göç etmesinde hızlandırıcı bir etkiye neden olmuştur (Bahar & Bingöl, 2010, s.46).

Kırdan kente yoğun göçün sonuçlarından biri de kentte hızla meydana gelen nüfus artışına oranla kentteki mevcut konut sayısının buna cevap verememesidir. Nüfusun ani yükselişi, göçmenlerin sosyo ekonomik durumlarının da konut satın almaya elverişli olmaması, kentte yoğun bir şekilde gecekondulaşma anlayışının hâkim olmasına neden olmuştur. Öyle ki artık yoksul kesimin bir şekilde mülk edinerek gecekondularda yaşadığı, daha yoksul kesimin ise gecekondularda kiracı olarak yaşar hale geldiği, bundan daha da yoksul halde bulunan kesimin ise gecekondu niteliğine dahi sahip olmayan barakalarda ya da sokakta yaşamak zorunda kaldığı görülmektedir (Fırat & Tan, 2022, s.101; Davis, 2006).

Kır hayatında yoksul olan kesim kente göç sürecinde ilk başta sanayinin gereksinim duyduğu işgücü ihtiyacı nedeniyle ekonomik refaha erişmiştir. Ancak plansız göç ve kaynakların adaletsiz dağılımı neticesinde bir süre sonra kentteki nüfus ve işgücü ihtiyacı doyuma ulaşmıştır. Sanayileşmenin etkisi ve makineleşme ile birlikte işgücüne olan talep giderek azalmıştır. Bunun sonucunda göçmenlerin ilk başta kavuştukları ekonomik refahı korumaları oldukça zor hale gelmiştir. Kırdaki yoksulluklarının yerini bu kez kentteki işsizler ve dolayısıyla da kent yoksulluğu almıştır (Bilgili, 2022, s.102). Ülke ekonomik anlamda bütünsel olarak büyüye de kentteki bireysel yoksulluk da bir o kadar çoğalmıştır (Bauman, 1999, s.75).

Kentte yaşanan yoksulluğun topluma etkisi doğrudan doğruya aile kurumu üzerinden başlamıştır. İşsiz kalan ve temel gereksinimlerini karşılamak ve geçimini sürdürmek zorunda olan aileler, geliri iyi olan ya da ortalama asgari bir gelir getiren makul standart bir işe sahip olamadıkça, düşük ücretli ve kayıt dışı işlere yönelmek zorunda kalmışlardır (Akkan, 2022, s.54). Aile bireylerinden yalnızca erkek eşin çalışması ile kent hayatında yaşam koşullarına yeterince sahip olunamayacağını anlayan aileler, çareyi çocuklarını çalıştırmakta bulmuşlardır. Sokakta çalışan bu çocuklar arasında küçük ölçekli işletmelerde kayıt dışı çalışarak ailesine destek olan çocuklar bulunduğu gibi sokakta seyyar satıcılık yaparak veya çöpten eşya ya da yiyecek toplayarak çalışan çocuklar da bulunmaktadır (Kasatura, 2002, s.217).

2019 yılı itibariyle Türkiye'deki toplam nüfusun %27,5'ini çocuklar oluşturmaktadır. 2030 yılı itibariyle ise çocuk nüfusunu toplam nüfusun %25,6'sını oluşturması beklenmektedir (TÜİK, 2019; Cumhurbaşkanlığı 2025 Yılı Programı) Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın tespitine göre 2017-2020 yılları arasında toplam 20.176 çocuğun sokakta çalıştığı belirtilmektedir. 2023 yılı için 171.213 çocuğun velayet altına alındığı, boşanma sayılarındaki artışla beraber tek ebeveynli ailelerin de giderek çoğaldığı ve bu ailelerin sosyo ekonomik sorunlarının ortaya çıktığı görülmektedir.

Türkiye'de rakamsal olarak ne kadar sokak çocuğu bulunduğu ile ilgili net bir veri bulunmamaktadır. 2006 yılında UNICEF'in Türkiye'de yaptığı çalışmaya göre yaklaşık olarak 40 ila 80 bin kadar sokak çocuğu olduğu tespit edilmiştir. Ülkemizin yoğun göç alan bir ülke olması, bu konuda sağlıklı bir araştırma yapılmasını ve hâlihazırda güncel net bir veriye sahip olmamızı engellemektedir (Çolak & Kahrıman, 2022, s.82).

Öte yandan Türkiye, bünyesinde en çok mülteci çocuk barındıran ülkeler arasında ilk sırada yer almaktadır. Yaklaşık olarak 1 milyon 700 bin mülteci çocuk olduğu tahmin edilmektedir (UNICEF Türkiye, 2024). Bu çocukların önemli bir kısmının zorla sokaklarda dilendirildiği, mendil satmaya zorlandığı, atölyelerde çalıştırıldığı, hatta yetişkinlerin dahi çalışmakta zorlanacağı iş kollarında çalıştırıldığı ve bir kısmının çete gruplarına satıldığı görülmektedir. Ailelerin ise kimi zaman bu yasa dışı ticarete ses çıkarmadığı görülmektedir. Bu çocuklar sokaktaki tehlikeli çete grupları tarafından istismara açık halde bulunmaktadır (Çolak & Kahrıman, 2022, s.87).

2006 ila 2007 yılları arasında İstanbul ve Ankara’da yaşayan 1526 çocukla ilgili yapılan başka bir araştırmaya göre, sokakta çalışan çocukların ailelerinin %67’sinin çocuğun çalışmasına onay verdiği; bu sokak çocuklarının %52’sinin geceyi dışarda geçirdiği, bunun en büyük nedeninin ise yine aynı araştırmaya göre eve gitmek istememe nedenine dayandığı görülmektedir. Buna yakın bir oran da gezmek ve eğlenmek için eve gitmek istemediğini ifade etmektedir. Bu çocuklar arasında uyuşturucu madde kullanım oranının %25 olduğu ve uyuşturucu kullanan çocukların yarısının günde birden fazla kez madde kullandığını belirttiği bu çocukların %35’inin daha önce cinsel ilişki yaşadığını belirttiği bunların neredeyse %10’unun zorla cinsel ilişki yaşadığını ifade ettiği, çocuğun ilk kez suç işleme eylemini nerede gerçekleştirdiği sorulduğunda %71’inin sokakta cevabını verdiği ve %27’sinin bunu para için yaptığı, şimdiye kadar hastaneye, doktora müracaat edecek düzeyde şiddete maruz kalıp kalmadığı sorulduğunda %31’inin evet cevabı verdiği, en çok şiddet gördüğü kişinin ise %36 ile tanımadığı birisinden şiddet gördüğünü belirttiği, çocuğun arkadaşları arasında sokakta yaşayan arkadaşı olanların grubun %36’sını oluşturduğu, ilk kez evden ayrıldığında çoğunluğunun 15-17 yaşında olduğu ve evden ayrılma sebebi olarak ekonomik sebepler ile aile içi şiddet kaynaklı sebepler bildirildiği, bu çocukların %76’sının ailesi ile ilişkisinin bir şekilde devam ettiği, evden kaçan çocukların %48’inin ise başka bir kente kaçtığı saptanmıştır (İçli, 2009).

Ülkemizde yapılan bir diğer araştırmaya göre parçalanmış ailelerden gelen çocukların oranı %57, anne babasıyla birlikte yaşayanların oranı ise %43 olarak saptanmıştır. Parçalanmış aileden gelen çocukların üvey kardeşi olanların oranı %74’tür. Yine 2002 yılında yapılan başka bir araştırmaya göre koruma altındaki çocukların annelerinin %95’inin, babalarının %54’ünün okuryazar olmadığı görülmüştür (İstanbul Planlama Ajansı İstatistik Ofisi, 2020).

Türkiye’de yapılan araştırmalar göstermiştir ki, sokak çocuklarının pek çok açıdan benzer yaşam öykülerine sahip oldukları, çoğunluğun aynı demografik, sosyo-ekonomik özellikler taşıdıkları, birçoğunun parçalanmış aileden geldikleri, baba faktörünün ortak biçimde işsiz ya da mesleksiz olduğu, sosyal güvencelerinin olmadığı annelerinin ise hiçbir işte çalışmadığı, ev hanımı olduğu, dolayısıyla sokağa itilme nedenleri ile aile yapıları ve sosyal durumlarının benzer olduğu görülmektedir. Modernitenin etkisiyle yaşanan toplumsal değişim neticesi ailenin geleneksel işlevini yitirmesi ve toplumsal değerlerin yozlaşması, toplumsal normların tanınmaması sokak çocukları sorununun tüm dünyada ve ülkemizde yaygınlaşmasına neden olmuştur.

Türkiye’de Sokak Çocuklarını Koruyucu Yasal Düzenlemeler

4721 sayılı Türk Medeni Kanunu’nda (TMK) çocuk kavramı tanımlanmıştır. Buna göre, çocukluk kişiliğin kazanılmasıyla başlamakta ve on sekiz yaşın doldurulmasıyla son bulmaktadır (TMK, m.11/I). Sokak çocukları ile ilgili ise mer’i mevzuatımızda özel bir yasal düzenleme bulunmamaktadır. Çocukları korumaya yönelik hükümlerin tek bir çatı altında toplanmadığı, dağınık olarak yer aldığı görülmektedir. Bu nedenle genel nitelikteki yasal düzenlemeler önemini korumaktadır. Türk pozitif hukukuna göre çocuk haklarının korunması için çok sayıda hukuki yol öngörülmektedir. Bunların başında, TMK ve 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu (ÇKK) gelmektedir. Genel kurallara göre tanınan çocuk haklarının gelişen ve değişen insan yaşamı ile toplumsal hayat karşısında çerçeve olarak belirlenmesi oldukça yerindedir. Böylece, her somut olaya göre hâkim tarafından yapılacak inceleme ile çocuğa yönelik bir hak ihlali olup olmadığı belirlenerek, güncel gelişmelere göre yasanın yorumlanması imkânı doğacaktır.

Anayasaya göre, “*Kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar ile bedenî ve ruhî yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar*” (T.C. 1982 Anayasası m. 50). Bu hüküm, güçsüzlerin ve zayıfın korunması ilkesine istinaden çocukları da ekonomik anlamda istismardan korumaktadır (Senemoğlu, 2001). Zira, belirli bir yaşın altında olan çocukların çalıştırılması, ekonomik istismar anlamına gelmektedir. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi’nde (BMÇHS) çocuğun her türlü istismara karşı, taraf devletler başta olmak üzere ilgili kurumlar ve anne baba tarafından korunması ilkesi düzenlenmiştir (BMÇHS, m.19). Çocuğun yasanın öngörmediği yaşta çalışması başta Anayasa’da düzenlenen zorla çalıştırma yasağı olmak üzere 2003 tarihli ve 4857 sayılı İş Kanunu’na (2003, m.71) da aykırılık teşkil edecektir. Buna göre, 15 yaşın altında olan çocukların çalıştırılması yasaklanmıştır. O halde çalıştırılması yasak olan bu çocukların çalışması için baskı yapan ebeveynlerin bu eylemleri ulusal ve uluslararası hukuku ihlal etmektedir. 4857 sayılı İş Kanunu’nda çocuk istihdamına ilişkin hususlar da bulunmaktadır. Yasada, 15 yaşın altında bulunan çocukların çalıştırılmasının yasaklandığı, istisna ile belirtilmiştir. İstisnai hükme göre ilköğretimi tamamlayan 14 yaşını doldurmuş çocukların fiziksel ve zihinsel gelişimlerine engel teşkil etmeyecek hafif işlerde çalıştırılabileceği bildirilmiştir. Çocuk işçilerin çalıştırılabileceği işlerde çocukların gelişimlerinin, kişisel özelliklerinin ve kabiliyetlerinin dikkate alınmasını ve çalışmasının eğitime engel teşkil etmeyecek şekilde olması gerektiği de ayrıca düzenlenmektedir (İş Kanunu, m.71; Günöz, 2007).

TMK’nın çocuğun korunması başlıklı düzenlemesinde şu hükümlere yer verilmektedir: “*Çocuğun menfaati ve gelişmesi tehlikeye düştüğü takdirde, ana ve baba duruma çare bulamaz veya buna güçleri yetmezse hâkim, çocuğun korunması için uygun önlemleri alır*” (TMK, m.346). Bu hükmün uygulanabilmesi için iki şartın bir arada gerçekleşmesi gerekmektedir. Bunlardan biri, çocuğun menfaati ve gelişimi tehlikeye düşmüş olmalıdır. Diğer şart ise ana baba tehlikeye çare bulamamış olmalıdır. Bu şartların meydana gelmesi halinde hâkim uygun tedbirleri alabilecektir. Çocuğun menfaati ve gelişimi kavramını çocuğun maddi (bedensel) ve manevi (zihinsel) olarak geniş biçimde ele almak gerekmektedir. Çocuğun maddi ve manevi menfaatlerinin zarar görme tehlikesinin varlığı, henüz zarar doğmasa dahi yeterli görülmüştür. Burada öncelikli yükümlülük ana ve babaya yüklenmiş olup ana ve babanın çocuğun içinde bulunduğu tehlikeyi bertaraf etmeye güçleri yetmediği takdirde hâkim devreye girmektedir. Çocuğun menfaatlerinin ihlal edici davranışlar ise aile dışından gelebileceği gibi ebeveynler tarafından da kaynaklanması mümkündür. Çocuğun menfaatini ihlal edenin anne baba olduğu durumlarda ise artık ana babanın duruma çare bulmasını beklenmeden çocuğun korunması için gerekli önlemler doğrudan hâkim tarafından alınmalıdır. Örneğin zihinsel ve ahlaki gelişimi için olumsuz bir işte çalışmasının ya da madde kullanımının ana baba tarafından teşvik edilmesi veya ana baba tarafından çocuğun zorla çalıştırılması durumlarında somut olayın özelliklerine göre anne babanın uyarılması, rehberlik ve danışmanlık aldırılması, ailenin denetime tabi tutulması, çocuğa eğitim kayyımı atanması, bu kararların uygulanıp uygulanmadığının kontrol edilmesi için bir kişi veya merciinin görevlendirilmesi gibi önlemlere hâkim tarafından başvurulabilir (Baygın, 2010, s.326).

TMK’nın çocukların yerleştirilmesi başlıklı düzenlemesinde ise, çocuğun anne ve babadan alınarak başka bir aile yanına veya kuruma yerleştirilebilmesi için bazı şartlar öngörülmüştür. Buna göre hâkim tarafından bu tedbire hükmedilebilmesi için çocuğun bedensel ve zihinsel gelişiminin tehlikede olması ya da çocuğun manen terk edilmiş olması gerekmektedir. Söz konusu tedbire başvurulabilecek bir diğer durum ise, çocuğun aile içinde bulunmasının, ailenin huzurunu katlanılmayacak derecede bozması halidir. Bu durumda da çocuğun yerleştirilmesi tedbirine karar verilebilecektir. Diğer yandan

nafakaya ilişkin hükümler saklı olmak üzere çocuğun ve ailesinin anılan tedbir nedeniyle doğacak masrafları karşılama gücü olmayabilir. Bu durumda yapılan giderlerin devlet tarafından karşılanacağı belirtilmiştir (TMK, m.347).

Bu düzenleme ile çocukların maruz kaldıkları ihmal ve istismar eylemlerinin ebeveynlerinden kaynaklı olması halinde söz konusu ihmal ve istismardan korunması amaçlanmaktadır. İhmal ve istismarın yaşanması durumunda yapılması gerekenler belirtilerek, çocukların karşılaşılabilecekleri zararlarının minimize edilmesi ya da ileride karşılaşılabilecek olumsuz durum ve davranışların önlenmesi amaçlanmıştır; çocuğun velayetinin gerekli hallerde anne babadan alınarak, koruyucu ebeveyn ya da Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü bünyesine yerleştirilmesi ile sonuca bağlanmıştır (Özdemir & Ruhi, 2018, s.89).

Çocuğun psikolojik ve sosyolojik gelişimine katkı sağlamak amacıyla veli tarafından, aile ortamı içinde yetiştirilmesi öncelik olduğundan hâkimin, çocuğu anne babadan ayırması bazı şartlara bağlanmıştır. TMK m. 347'ye göre çocuğun, anne babadan alınarak bir aile yanına verilmesi veya bir kuruma yerleştirilmesi için zihinsel ve bedensel gelişimi tehlikede bulunmalı veya manen terkedilmiş olmalıdır. Çocuğun menfaatinin, kural olarak, ebeveynleri ile birlikte yaşamak olduğu kabul edildiğinden bu yaptırımlara, diğer yaptırımların sonuçsuz kalması halinde son aşamada başvurulacaktır. Zaten kanun sistematığının kademeli yaptırımlar öngörmesinin arkasında yatan neden de budur. Buna rağmen durumun ciddiyetine göre hâkim, m. 347'ye dayanarak çocuğun başka bir ailenin yanına veya bir kuruma yerleştirilmesine karar verebileceği gibi m. 348'e göre velayetin kaldırılmasına da hükmedebilecektir (Baygın, 2010, s.336).

TMK'nın velayetin kaldırılması başlıklı düzenlemesinde ise, anne ve babada olan velayet hakkının hangi hallerde kaldırılacağı düzenlenmiştir. Buna göre velayetin kaldırılmasına karar verilebilmesi için öncelikle çocuğun korunmasına ilişkin diğer önlemlerin yeterli olmayacağını önceden anlaşılması veya bu önlemlerden netice alınamaması gerekmektedir. Bununla birlikte, velayetin kaldırılmasına karar verilebilmesi için anne babanın deneyimsiz olması, hasta olması, başka bir yerde ikamet etmesi ya da bu sayılan nedenlere benzer bir başka bir nedenle velayet görevinin yerine getirilememiş olması gerekmektedir. Yine anne ve babanın çocuğa karşı sahip olduğu yükümlülükleri ağır biçimde savsaklaması ya da çocuğuyla yeterince ilgilenmemesi hali de velayetin kaldırılması sebepleri arasında düzenlenmiştir (TMK, m.348).

Bu düzenleme incelendiğinde, velayetin kaldırılmasına ilişkin asıl amacın çocuğun korunması olduğu ilk fıkradan anlaşılmaktadır. Bu hükme başvurabilmek için diğer önlemlerden bir sonuç alınamaması ya da yetersiz kalacağına anlaşılması gerekmektedir. Çocuğun yüksek menfaatleri göz önünde bulundurularak gelişimi ve yetiştirilmesi güçse, velayet hakkının kaldırılması gündeme gelebilir. Ancak bunun için, velayet hakkının amacı doğrultusunda kullanılmadığının, diğer deyişle, velayet hakkının çocuğun yararına hizmet etmediğinin ispatlanması gerekmektedir. Bu durumun ispatı halinde öncelikle kanunun hâkime tanıdığı önlemlere kademeli olarak başvurulabilecektir. Kanunda belirtilen önlemlerin sırasıyla hiçbirinden olumlu sonuç alınmadığı takdirde ise son çare olarak velayetin kaldırılması yoluna başvurulabilecektir (Akıntürk & Ateş, 2016, s.406; Özdemir & Ruhi, 2018, s.93).

Çocuğun korunmasına ilişkin temel düzenlemelerden bir diğeri olan ÇKK'nın giriş kısmında da belirtildiği üzere korunma ihtiyacı olan veya suça sürüklenen çocuklar bu kanun kapsamındadır. Korunmaya ihtiyacı olan çocukların hak ve esenliklerinin güvence altına alınmasına ilişkin usul ve esasların bu kanunda düzenlendiği belirtilmektedir (ÇKK, 2005, m.1). Bu çerçevede, yasada çocuğun

zihinsel ve sosyal gelişimine destek olmak ve tehlikeleri önlemek amacıyla bir takım tedbirler öngörülmüştür. Kanunda korunmaya ihtiyacı olan çocuk; bedensel, zihinsel, ahlaki, sosyal ve duygusal gelişimi ile kişisel güvenliği tehlikede olan, ihmal veya istismar edilen ya da suç mağduru çocuk olarak tanımlanmıştır (ÇKK, m.3). Sokak çocukları da koruma ihtiyacı olan çocuk kapsamına girmektedir. Bu noktada, toplumun kolektif ödev bilinci ve kamusal makamların resen harekete geçme zorunluluğunun devreye girmesi gerekmektedir. Bunun için özellikle kamusal makamları ihbarda bulunmaya zorlayıcı yasal düzenlemelere ihtiyaç vardır (Balo, 2009).

Mevcut yasal düzenlemelere göre bir çocuğun hukuka aykırı olarak çalıştığını veya ihmal ya da istismar edildiğini (fiziksel, ruhsal, psikolojik, ekonomik, cinsel) ve madde bağımlılığı içinde olduğunu, öğrenen her ilgili, çocuğun korunması için mahkemeye başvurabilir. O halde, durumdan haberdar olan komşu, akraba, aile hekimi, hâkim, Cumhuriyet Savcısı, sosyal çalışmacı, psikolog, öğretmen, muhtar, aza, vs. ilgili kabul edilebilecektir. Bunlar dışında çocuğun korunmasını gerektiren durumdan herhangi bir şekilde haberdar olan sivil toplum kuruluşları, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nda çalışmakta olan Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü personeli de hâkime başvurabilecektir (Özdemir & Ruhi, 2018). Bununla beraber bakanlık bünyesinde gerekli çalışmalar yürütülmekte ise de genelde ihlal ortaya çıktıktan sonra harekete geçildiği görülmektedir. Uygulama ve yapılan çalışmalar yerinde ise de yeterli değildir. Aynı zamanda her aileye özgü önleyici danışmanlık ve izleme faaliyetleri artırılmalıdır.

ÇKK'ya göre, korunma ihtiyacı olan sokak çocuğunun tespiti halinde, adlî ve idarî merciler, kolluk görevlileri, sağlık ve eğitim kuruluşları, sivil toplum örgütleri, bu durumu Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na haber vermekle yükümlüdür (ÇKK, m.6). Uygulanması talep edilen yaptırımların ve çocuğu koruyucu önlemlerin belirtildiği kanunda, koruyucu ve destekleyici tedbirler; danışmanlık, eğitim, bakım, sağlık ve barınma konularında alınacak tedbirler olarak düzenlenmiştir (ÇKK, m.5).

6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu'nda (KDK, 2012, m.7) çocuk ombudsmanlığı; denetçilerden birinin çocuk ve kadın hakları konusunda görevlendirilmesini içeren bir madde ile düzenlenmiştir. UNICEF-Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK) işbirliğiyle "KDK Çocuk" web sitesi hizmete sunulmuştur. Site ile çocuklara; haklarının ihlal edildiğini hissettikleri durumlarda bu site üzerinden şikâyet etme imkânı tanınmaktadır. 2014 yılından bu yana konu ile ilgili, Kamu Denetçiliği Kurumuna, www.kdkcocuk.gov.tr web sitesi üzerinden başvurulabilmektedir.

Bu konuda hukuksal düzenlemelerin görev ve sorumlulukların tayini ile caydırıcı nitelikteki cezai hükümlerin bulunduğu normların varlığı ve uygulanır olması sokak çocuklarını korumaya yönelik olarak hukuki mücadelenin olmazsa olmazlarıdır. T.C. Anayasası'nın "*Gençliğin Korunması*" başlıklı 58/2 maddesinde "*Devlet gençleri alkol düşkünlüğünden uyuşturucu maddelerden, suçluluk, kumar ve benzeri kötü alışkanlıklardan ve cehaletten korumak için gerekli tedbirleri alır*" (Anayasa m.58/2) düzenlemesi bulunmaktadır.

1983 tarihli 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu, korunmaya muhtaç olan çocuklara yönelik sosyal hizmet faaliyetlerinin yürütülmesine esas olmak üzere hazırlanmıştır. Sokak çocuklarına yönelik olarak bu kanun kapsamında koruma, bakım sağlık, eğitim gibi sosyal hizmetlerin sunulması hedeflenmektedir. Sokakta yaşayan ya da ailesi yanında güvende olmayan ve gelişimleri tehlikede olan çocukların korunması ve bakımına yönelik tedbirlerin alınabilmesi kanun kapsamında mümkün olup sokak çocuklarının kuruma yerleştirilmesine olanak tanınmaktadır.

Çocukları Sokağa İten Sebepler

Toplumda genel olarak sokak çocuklarına bakış açısı hoş değildir. Adeta amiyane tabirle öcü gibi görülmektedirler. Dışardan birinin gözünde çoğu zaman serseri, terk edilmiş, dışlanmış, evsiz, hırsız ve potansiyel suçlu gözüyle bakılmaktadır. Bununla birlikte bir kesim de acıma duygusu ile yaklaşmaktadır. Bu şekilde bir yaklaşım da sokak çocuklarını ötekileştirmekte ve çocukların içsel dünyasında kendilerini hakir görmelerine neden olabilmektedir. Bu da çocukların topluma olan kinini artırmakta, güven duygularını azaltmaktadır. İçinde buldukları kırılmalı ruh hali nedeniyle yalnızca kendileri ile aynı şartlara sahip olan sokak çocukları ile birlikte grup olarak hareket etmekte ve içinde buldukları koşullar nedeniyle birtakım suçları işleyebilmeyi kendilerine hak olarak görmektedirler (Arabacı, Taş & Dikeç, 2017, s.139).

Ailesinde beklediği karşılığı bulamayan çocuk, sokakta ise bambaşka bir rol üstlenmektedir. Suç işlemenin kendisine sokakta bir üstünlük kazandırdığı algısıyla hareket eden sokak çocukları, sokakta her türlü olumsuzluğu yaşamasına, ruhsal fiziksel şiddete ve istismara maruz kalmasına, hatta ölümle yüz yüze gelmesine karşın varlığının sokak ortamında kabul görülüyor oluşu, çocuğu sokağa daha da bağlamaktadır. Böylece aile korumasından uzak olan çocuk, çete liderlerinin, alkolik ya da sokakta yaşayan madde bağımlılarının korumasına muhtaç kalmakta ve bu kişiler tarafından istismar edilmektedirler (Çolak & Kahrimen, 2022, s.86; Şener & Serdar, 2015).

Sokak çocukları ile ilgili araştırmalarda çocuğun sokağa itilmesinin başlıca nedenlerinin yoksulluk, nüfus artışı, göç, gecekondulaşma, çarpık kentleşme gibi sosyo ekonomik nedenlere dayandığı görülmektedir. Güneş ve Kalaycı (2004) tarafından yapılan araştırmada, çocukları sokağa iten nedenlerin göç ve kente uyum sorunları, çocuğun aile ekonomisine destek sağlama isteği, arkadaş gruplarının yönlendirmesi, aile içi şiddet, cinsel istismar, parçalanmış aile sorunu, sokağı cazip kılan özgürlük hissiyatı ve her türlü denetimden uzak oyun salonlarına yönelik ilgi olduğu tespit edilmiştir. Dünya Sağlık Örgütü (2003) nezdinde yapılan araştırma sonuçlarına göre çocukları sokağa iten nedenlerin aile ve ekonomik nedenlere dayandığı, para kazanarak ailelerine katkıda bulunmak, aile içi şiddetten kurtulmak, barınma ihtiyacını karşılamak ve çocuğun koruma altına alındığı kurumlardan ayrılmak isteme nedenlerine dayandığı görülmektedir. Ekonomik nedenler bağlamında Çocuk İş Gücü Anketi üzerinden yapılan araştırma sonucunda 6-17 yaş aralığındaki 15 milyon 247 bin çocuğun % 5,9'unun çalışma hayatında yer aldığı görülmektedir (TÜİK, 2013).

İstanbul'da yaşayan çocuklar üzerinde yapılan araştırmada, sokakta yaşayan 114 çocuğun %25'inin sokakta yaşamaya başlamadan önce evinde şiddet gördüğü saptanmıştır. Bu çocukların sokağa itilmesinin başlıca sosyo ekonomik nedenlerinin göç, dengesiz kentleşme, yoksulluk olduğu belirtilmektedir. Öte yandan bu çocukların annelerinin %59,6'sının babalarının ise %35'inin okuryazar olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Sokak çocuklarının ailelerinin %47'sinin parçalanmış ailelerden olduğu, çocuk yuvasında kalan çocukların %93,10'unun da yine parçalanmış ailelerden geldiği görülmektedir. (Barış, 2008, s.102). Mersin'deki sokak çocukları üzerinde yapılan çalışmada, yoksulluk içinde olduğu ve çocuklarını sokakta çalıştırdığı tespit edilen ailelerden her 5 kişiden 2'sinin çocuğunun sokakta çalışmasını olumlu bir şekilde karşıladığı ya da bu duruma itiraz etmediği görülmektedir (Yetim & Çağlayandere, 2007). Diyarbakır ilinde yapılan araştırmada, Çocuk Şube Müdürlüğüne gelen 30 çocuğun % 73,4 ünün 10 yaşından önce sokakta yaşamaya başladığı ve aynı zamanda sokakta çalıştıkları ve bu çocukların % 40'ının çöp toplamak gibi hijyen koşullarından uzak işlerde çalıştığı tespit edilmiştir (Kızmaz & Bilgin, 2010).

UNICEF'in 1998 yılındaki raporunda Türkiye'de çocukların sokağa itilmesinin başlıca sebeplerinin varlıklı ve yoksul aileler arasındaki gelir farkının büyümesi, boşanmış ve tek ebeveynli ailelere yönelik yetersiz hizmet sunan kurumların varlığı olduğu belirtilmektedir (Tuncel, 2003; Şener & Serdar, 2015). Ayrıca çocukların sokakta çalışmasının sebepleri arasında iç göç bulunduğu, doğu illerinden batı illerine göç eden ailelerin yaşadıkları kente uyum ve işsizlik sorunlarından dolayı çocuklarını sokakta çalıştırdıkları belirtilmektedir (Erbay, 2013). Böylece hem kentleşme hem de işsizlik sorunları bir araya gelerek bunun sonucunda çocukların sokakta çalışmak zorunda kaldığı görülmektedir (Alacahan, 2010). Bununla birlikte Suriye'de yaşanan savaş dolayısıyla ülkemize gerçekleşen dış göçte sokak çocukları sorununun daha da büyümesine neden olmuştur (Kelebek, 2017).

Ülkemizde evden kaçma yaş yoğunluğunun genellikle 12-18 yaş aralığında olduğu, erkek çocuklarının kız çocuklarına göre daha fazla evden uzaklaştığı (%16 kız, %84 erkek), kız çocuklarının çoğunlukla cinsel istismara uğrayarak sokağa itildikleri ve fuhuşa zorlandıkları, erkek çocuklarının ise daha çok şiddet eğilimli oldukları ve bu çocukların genellikle yoksul ailelerin çocukları oldukları yapılan araştırmada ortaya konulmuştur (Aksoy & Ögel, 2005, s.165).

Çocukların evden uzaklaşma ve sokağa itilme sebeplerine genel olarak bakıldığında; anne babanın ayrılması ve parçalanmış aile yapısı, aile tarafından zorla çalıştırılma, anne babanın eğitimsiz oluşu, ailenin yoksulluğu, aile içi huzursuzluk, babanın geçimsiz ve alkolik olması, ailedeki iletişim eksikliği, sevgisizlik, aile içi şiddet, cinsel istismar, çocuğun ilgisiz bırakılması, evin fiziksel koşullarının yetersiz olması, şehir hayatına uyum sağlayamama, okul hayatındaki başarısızlık, aile baskısı, arkadaş ortamından etkilenme, boşanma sonrası anne ya da babanın sonraki evliliğiyle ortaya çıkan üvey anne baba ve üvey kardeş problemleri karşımıza çıkmaktadır. Çoğunlukla aile kaynaklı özel sebepler öne çıkmakla birlikte, ekonomik yoksulluk, eğitimsizlik, gecekondulaşma, medya, kültürel yozlaşma sonucu yaşanan toplumsal değişim ve göç ile kent yaşamına ayak uyduramama ve okula adapte olamama gibi diğer sebepler de çocukların sokağa itilmesinde etkili olmaktadır (Şener & Serdar, 2015).

Sokak Çocuklarının Karşılaştıkları Riskler

Sokak çocukları sorunu geçtiğimiz yüzyıldan bu yana artarak devam etmektedir. Bu sorun kadim bir sorun ise de hiçbir zaman günümüzdeki olduğu gibi tehlikeli boyutlara ulaşmamıştır. Sokakta bulunmak birçok riskleri taşımaktadır. Hırsızlık, trafik kazası gibi kriminal ve hayati tehlikeler yanı sıra oyundan uzak kalma, eğitim ihtiyacını karşılayamama gibi çocuğun gelişimini engelleyen nedenler de bulunmaktadır (Nalkur, 2009; Karataş, 2016). Bilgin (2012) sokak çocuklarının hırsızlık, kapkaç yasadışı madde ticareti gibi suçları işlemek amacıyla kurulan suç örgütlerinde yer aldıklarını ve bu çocukların bir kısmının zaman zaman terör örgütlerinin sokak eylemlerine de katıldıklarını ifade etmektedir. Ayrıca sokak çocuklarının yol kenarlarında trafik ışıklarında dilencilik ve satıcılık yaparken trafik kazası riski altında olduğunu, ancak daha önce çok kez kaza geçirdiklerinden bu durumu normalleştirdiklerini belirtmektedir.

Yapılan bir araştırmada sokakta çalışan çocukların %34,98'inin sokakta çalışmaktan güven duymadıkları, bunun nedeninin %22,34 ile kötü davranan yetişkinlerden, %21,28'inin sarhoşların davranışlarından, %10,64'ünün kaçırılma riski yaşamasından, % 9,57'sinin trafik kazası ihtimalinden, %3,19'unun cinsel taciz riskinden kaynaklandığı belirtilmiştir (Çırak & Çivitci, 2004; Karataş, 2016). Bu çocukların sokakta en sık karşılaştıkları riskler arasında gasp çetesi, fuhuş mafyası gibi yasadışı örgütlere girme, sokakta başkası tarafından işlenen suçtan sorumlu tutulma, yaralanma, can kaybı, zihinsel gelişimin engellenmesi, psikolojik baskı, suça bulaşma, faili meçhul suçların üstüne kalması

riski gibi çok çeşitli riskler bulunmaktadır. Sokaktaki risklerden biri de bulaşıcı hastalıklardır. Her türlü hijyenden yoksun olan sokak koşullarında yaşayan çocuklar, sokaklarda banyo yapma, diş fırçalama gibi temel kişisel temizlik ihtiyaçlarını karşılama imkânından da yoksundurlar.

Sokak çocukları sorunu tüm insanlığın sorunu olmakta ve her geçen zaman yeni sorunlar da bununla birlikte anılmakta, yeni rizikolar meydana gelmektedir. Tüm dünyada ve ülkemizde çocukları bekleyen en önemli tehlikelerin başında sokağa itilme ve madde kullanımı gelmekte, madde ile tanıştıktan sonraki süreçte ise çocuklar madde bağımlılığı riski altına girmektedir (Aksoy & Ögel, 2005). Madde kullanan sokak çocuklarının %51'inin maddeyle sokakta tanıştıkları görülmektedir (Barış, 2008, s.117). Çocuğun sokakla tanışması demek madde ile tanışması anlamına da gelebileceğinden çocuğun sokaktaki risk düzeyi oldukça yüksektir. Özellikle uyuşturucu uyarıcı madde kullanımının yaygınlaşması ve maddeye erişimdeki kolaylığın artması, sokak çocukları sorununu bu yönüyle daha da önem verilmesi gereken bir konu haline getirmiştir (Öztürk, 2012, s.188). Bu nedenle madde bağımlılığının hem madde bağımlısı sokak çocuğu için hem de tüm toplum için hayati riskler taşıyan bir olgu olduğunu belirtmeliyiz (Arabacı, Dikeç & Taş, 2017, s.138). Uyuşturucu maddeler, kimyasal özellikleri nedeniyle merkezi sinir sistemini etkileyerek zihinsel işlevlerde değişikliklere neden olmakta ve kişide bağımlılık oluşturabilmektedir (Sayım, 2000, s.9). Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi tarafından 2021 yılında yayınlanan raporda 2010 ila 2019 yıllarında madde kullanımının %22 oranında arttığı, yine 2022 yılında yayınlanan raporda 2010 yılından 2020 yılına kadar dünya genelinde uyuşturucu kullanımının %26 oranında artış gösterdiği belirtilmektedir.

Sokak çocuklarının madde kullanım sebeplerine bakıldığında, madde kullanımının genellikle acıya karşı duyarsız hale gelmek, dayanıklı olmak, zorluklara göğüs germek için var olan bu dezavantajlı durumdan kendilerini kurtaracağına dair inançla madde kullanımına başladıkları ve aynı nedenlerle kullanmaya devam ettikleri görülmektedir. Bunun yanında mutlu olmak, hayal kurmak ya da temel gereksinimlerini karşılayabilmek için insanlardan bir talepte bulunurken utanmamak ya da kendini koruma içgüdüğü ile uyanık kalma süresini olabildiğince uzatarak istismar ve zarar görmekten korunmak için de maddeye başvurulduğu görülmektedir (Aksoy & Ögel, 2005). Maddeye ulaşım kolaylığı da maddeye başlanmasında etkilidir. Gençlerin zaman geçirdiği eğlence mekânlarında yeterli denetimin bulunmaması halinde kolaylıkla maddeye erişim sağlanabilmektedir (Ögel, Tamar, Evren, Çakmak, 2003, s.242-245). Genç yaşta olmak, ergenlik çağına olmak ve çocuk olmak madde bağımlısı olmak için risk taşıyan faktörlerdir (Demirel & Balcıoğlu, 2015, s.8).

Öte yandan Aksoy ve Ögelin (2005, s.163) yaptığı çalışmada sokakta yaşayan çocuklar arasında yapılan araştırmaya katılan çocukların %20,6'sının kendine zarar verme öyküsünün olduğu ve kendine zarar veren çocukların %76,4'ünün madde kullananlar olduğu saptanmıştır. Bununla birlikte madde kullananların kullanmayan çocuklara göre kendine zarar verme eğiliminin 6 kat daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Sokakta yaşayan 103 çocuk hakkında yapılan araştırmada, bu çocukların %83,5'inin eğitim düzeyinin ilköğretim düzeyinde olduğu, araştırmaya katılan bu çocukların % 59,2'sinin aile yapısının çekirdek aile şeklinde olduğu, %34'ünün ailesinde bir göç olgusunun mevcut olduğu, annelerin %42,7'sinin okuma yazma bildiği, babaların ise 72,8'inin ilköğretim düzeyinde eğitim seviyesine sahip oldukları, sokakta bulunma nedenlerinin %67'sinin aile ile olan uyumsuzlıklardan kaynaklandığının belirtildiği, madde ile tanışma ve madde kullanımına başlama sebeplerinin %38,8'inin arkadaş etkisiyle olduğu, %63,1'inin daha önce madde kullanımını sonlandırdığı ancak 50,8'inin yoksunluk sebebiyle tekrar başlamak zorunda kaldığı, kendine zarar verme oranının da yine madde kullananlarda %70,9

olduğu saptamış ve madde kullanım oranı arttıkça saldırganlık düzeyinin de arttığı tespit edilmiştir (Kaplan, 2015, s.81).

Ebeveynlerden öğretmenlere, sağlık personelinde emniyet ve adliye çalışanlarına, sivil toplum kuruluşlarına varıncaya kadar toplumun tüm kesimine bu konuda görevler düşmektedir (Arslan & Akbulut, 2017, s.162). Özellikle sivil toplum kuruluşlarının ve yerel yönetimlerin yapacakları sosyal faaliyetlerle madde kullanan çocukların tedavisinde öncül olmasının yanında madde kullanım riski taşıyan sokakta yaşayan çocukların toplum ile bütünleştirilmesine yönelik rehabilitasyon çalışmalarına da aracılık edilebilecektir. Böylece toplumun kırılğan gruplara karşı duyarlılığının artırılmasına da katkı sunulacaktır. Sivil toplum kuruluşlarının birey ve toplum arasında ve toplum ile devlet arasında bağ kurma konusunda esnek yapısı ile sürece yapacağı katkı tahminlerin üzerinde olmaktadır (Karaman, 2017, ss.15-20). Türkiye'nin sivil toplum kuruluşları bakımından insani yardım anlamında ön sıralarda bulunduğu, ancak sokak çocuklarına yönelik faaliyette bulunan sivil toplum kuruluşları bakımından Avrupa ülkelerine nazaran oldukça gerilerde olduğu belirtilmektedir (Yeter, 2019).

BMÇHS'nin 33. maddesinde çocukların yasadışı madde kullanımının önüne geçilmesi için açıkça devletlere ödevler yüklenmiştir. Buna göre sözleşmeye taraf devletlerin çocuklarının yasadışı maddelerden korunması amacıyla gerekli yasal düzenlemeleri yapmaları ve bu düzenlemelerde eğitime ve sosyal faaliyetlere dair devletin önleyici girişimlerde bulunmasına yönelik hükümlere yer vermesi gerektiği vurgulanmıştır.

Sokak çocuklarının madde bağımlılığından kurtarılması için öncelikle risk taşıyan gruplar mercek altına alınmalı ve bu kişilere yönelik farkındalık oluşturmak amacıyla toplumun tüm kesimlerine çeşitli bilgilendirme faaliyetleri düzenlenmelidir. Çünkü çocuklar sokakta yaşamaya başlamadan evvel de madde ile tanışmakta ve süreç bu çocuğun sokakta kalmasına ve sokak çocuğu olmasına doğru gitmektedir. Bununla mücadelede öncelikle koruyucu ve önleyici faaliyetler ile risk gruplarının madde ile tanışması engellenmelidir.

Sokak çocuklarına yönelik sosyal hizmet faaliyetinde bulunan mobil ekipler ve sokak ofisleri aracılığıyla ilk adım istasyonunda ilk müdahaleleri yapılan çocuklar, eğer madde kullanmakta iseler ilk müdahalenin ardından sosyal rehabilitasyon merkezine veya sağlık merkezine yönlendirilmektedirler. Uyuşturucu madde kullanımının yaygınlaşmasıyla artık sokak çocukları ile ilgili tespit ve müdahalede bulunurken madde kullanıp kullanmadığının belirlenmesi önem taşımaktadır. Zira madde kullanan çocukların öncelikle sağlık kuruluşuna yönlendirilmeleri gerekmektedir (Barış, 2008, s.64).

Sokak Çocuklarına Yönelik Sosyal Politika

Türkiye'de sokak çocuklarına yönelik olarak sosyal politikalar 2828 sayılı kanun çerçevesinde Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Sosyal devlet anlayışı çerçevesinde sokak çocuklarının sorunlarının tespiti ve çözümü noktasında çeşitli sosyal hizmet faaliyetlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Toplumun ihtiyaçlarına uygun olarak sosyal dışlanmayı ve eşitsizliği ortadan kaldırmak amacıyla alınan tedbirler ile ancak dezavantajlı durumun ortadan kaldırılması mümkün olmaktadır. Bu anlayış çerçevesinde sunulan sosyal hizmetlerin bütününe de sosyal politika denilmektedir. Toplumun refahı için sokak çocuklarına yönelik barınma, eğitim, sağlık, bakım ve güvenlik konularında sosyal politikalar önem taşımaktadır. Sosyal yardım amacıyla sokak çocuklarına geçici ya da sürekli olmak üzere kurumda bakım hizmeti verilmektedir. 18 yaşına geldiğinde kurumdan ayrılan çocuklara yönelik olarak ise yeni yaşam sürecine uyum sağlamak amacıyla kurulan vakıf evleri aracılığıyla sosyal hizmet desteğinin sağlandığı görülmektedir. Sosyal hizmetler bizzat kurum tarafından yerine getirildiği gibi

kimi durumlarda koruyucu aile bakımı ile veya gönüllü olarak sokak çocukları için hizmet sunan özel kuruluşlar ile de sosyal hizmet faaliyetleri yerine getirilmektedir (Kucur, 2016).

Sokak çocuklarını da kapsayan sosyal politikalara son yıllarda ayrı bir önem verildiği görülmektedir. Günümüzde sosyal politikalarda kamunun ödev anlayışının sivil toplum kuruluşlarıyla paylaşılması düşüncesi önem kazanmaktadır. Bu anlayış ile korunmaya ihtiyacı olan çocukların tespiti için her türlü teknolojik gelişmeden de faydalanılmaktadır. Bunun yanı sıra korunma ihtiyacı olan tüm çocukların doğrudan devlet koruması altına alınması her zaman mümkün olmamaktadır. Bu imkânın yanında çocuğun güven duygusu ile toplumla bir bütün içinde yaşaması gerektiği düşüncesiyle çocuğun yurt ortamından mümkün olduğunca uzak tutulması amaçlanmıştır. Tıpkı bir aile ortamı gibi oluşturulan birimlerle çocuğun ev ortamında kaldığı projeler hayata geçirilmiştir. 2010 yılında faaliyete geçen ve çocukların gelişimine destek olmayı amaçlayan çocuk evlerinde 2020 yılı itibariyle 5956 çocuk kalmaktadır (TÜİK, 2020). Sosyal hizmet uzmanları tarafından korunmaya ihtiyacı olan çocukların tespit edilerek gerekli önlemlerin alındığı 65 adet Çocuk Destek Merkezinde, 1347 çocuk hizmet almaktadır (Buran, 2019). 2015 yılı itibariyle faaliyete başlayan ÇOKİM, çocukların barınma ve bakım ihtiyaçlarını karşılamaktadır. 2016 yılında ülke genelinde 41 ilde 49 adet ÇOKİM olduğu görülmektedir. Bu birimlerde sokak çocuklarına ilk tespit ve müdahale yapıldıktan sonra ailelerine ya da ilgili kuruma yönlendirme hizmeti verilmektedir (Erdoğan, 2022, s.67).

2019 yılında faaliyete başlayan ÇODEP (Çocuk Destek Programı) ile çocukların eğitim hayatında destek olunması amaçlanmış olup 2019-2023 yılları arasında 11. kalkınma planı kapsamında Milli Eğitim Bakanlığı ile koordineli biçimde sokak çocuklarının eğitimini destekleyen projeler oluşturulmuştur. Ancak anılan uygulamalar bakanlık nezdinde kayıtlı olan çocukları kapsamı bakımından sınırlı bir etkiye sahip olup daha geniş projelere ihtiyaç bulunmaktadır (Erdoğan, 2022, s.60).

Almanya ve Türkiye'nin sokak çocuklarına yönelik eğitim politikaları üzerine yapılan bir araştırmada, Türkiye'de eğitimle ilgili genel amaçların yeterli olmadığı ifade edilmiştir (Tuncel & Senemoğlu, 2018). Kimsesiz çocukların eğitim hayatında dışlandığı ve damgalandığı, zorunlu temel eğitim sistemi mevcut olmasına karşın sokak çocuklarının eğitimden uzak bırakıldığı belirtilmektedir (İnce, Kasapoğlu & Sezek, 2014). Sosyal politikaların analizinde sokak çocuklarının bakımı ve barınmasına yönelik alınan tedbirlerde bazı eksiklikler olduğu görülmekte ise de özellikle eğitim, sağlık ve güvenlik konularında önemli derecede eksiklikler olduğu belirtilmektedir (Erdoğan, 2022).

2012 yılında sokak çocuklarını korumaya yönelik olarak ALO 183 hattı kurulmuştur. Ancak zamanla bu hat diğer sosyal hizmet faaliyetleri için de kullanılmaya başlanmış ve kullanım amacı dışına çıkmıştır. 2018 yılında ise faaliyete geçirilen mobil çocuk sosyal hizmet uygulaması ile ihbar hattı sistemi yeniden düzenlenmiştir. Yine sokak çocuklarının tespiti ve korunması için sokak ofisleri ile ilk yardım istasyonları faaliyette bulunmaktadır. Ancak çocukla ilgili alınan tedbirlerin ardından devam eden süreçte yeterli kontrol yapılmadığından bu çocukların yeniden sokaktaki yaşamına kaldığı yerden devam ettiği görülmektedir (Erdoğan, 2022, s. 62).

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından bakanlık olurlarına sunulan ve 16/03/2023 tarihli bakan oluru ile yürürlüğe konulan “Çocuklar Güvende Ekiplerinin Çalışma Usul ve Esaslarına İlişkin Yönerge” başlıklı düzenlemeye göre sokak çocuklarının gelişimi için her türlü riskten korunmaları ve refah içerisinde yaşamlarını sürdürmeleri amaçlanmaktadır. Çocuklar Güvende Programı için her ilde kurulması planlanan ekipler tarafından korumaya ihtiyacı olan çocuklara yönelik tespit, yönlendirme ve izleme faaliyetlerinde bulunulması öngörülmüştür. Sokakta ve okullarda

risk altındaki çocukların tespiti ve yönlendirme faaliyetini yapan ekipler tarafından sorunun tespiti ile ilgili çocuğa uygun olan hangi sosyal hizmet faaliyetinde bulunulması gerektiği rapor edilecektir. Bu program kapsamında, izleme faaliyetlerini sürdüren diğer bir ekip tarafından ise hakkında tedbir kararı bulunmayan ve herhangi bir sosyal hizmetten faydalanmayan çocuklara yönelik olarak faaliyetlerde bulunulacağı hüküm altına alınmıştır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023).

Çocuklar Güvende Programı ile birbirinden farklı risk gruplarında yer alan çocukların ve ailelerin izlenmesi ve tespit edilen riskli çocuklara ve ailelere müdahale edilmesi amaçlanmıştır. Çocuklar Güvende Programı, Sosyal Hizmet Merkezleri (SHM) tarafından yürütülmektedir. Bu program çerçevesinde çocuklara ve ailelere yönelik olarak faaliyetlere bulunulmakta olup çocukların durumları muhtar, okul müdürü, din görevlisi belediye çalışanı gibi görevlilerle izlenmektedir. 2024 yılına ait verilere bakıldığında altı aylık ilk dönemde 51 ilde olmak üzere 7563 köyde ziyaretlerde bulunularak 34868 çocukla görüşüldüğü görülmektedir. Bu inceleme çerçevesinde toplamda 16022 aileye rehberlik hizmetinde bulunulmuştur. Çocuklar Güvende Ekiplerinin yaptığı incelemeler neticesinde risk grubunda olduğu görülen çocukları tespit ederek hem müdahale çalışmasında hem de izleme faaliyetlerinde bulunulduğu görülmektedir. Yapılan izleme faaliyetleri, hane ziyaretleri ve bu çocukların ailelerine yönelik rehberlik faaliyeti yanı sıra eğitim gördükleri kurumların ziyaretleri ile de gerçekleştirildiği ve bugüne kadar sosyal hizmet müdahalesi yapılan 337.018 çocuk olduğu görülmekle bu çocuklara yönelik olarak uygulanan tedbir kapsamında 2024 yılı Ağustos ayı itibariyle 872.210 kişiye sağlık, 1.662.027 kişiye ise eğitim yardımında bulunduğu görülmektedir (Cumhurbaşkanlığı 2025 Yılı Programı, s.304).

Çocuklar Güvende Programı çerçevesinde 2024 yılı Ağustos ayı itibariyle 393 ekip tarafından toplam 50293 çocuğa müdahale edildiği, bu çocukların 19500 ünün Suriyeli olduğu görülmektedir. Yapılan müdahalelerde sokakta dilencilik ve satıcılık yaptırılan ve zorla çalıştırılan çocukları korumak amacıyla her ilde konumlandırılan Çocuk Koruma Mobil Ekipleri tarafından çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalar ile çocuklara yönelik eğitim, sağlık ve danışmanlık tedbirleri alınarak ailelerine rehberlik hizmeti sağlanmaktadır. Bu rehberlik hizmetinin Sosyal ve Ekonomik Destek (SED) ile sağlandığı anlaşılmaktadır. İhtiyaç sahibi ailelere yönelik olarak sağlık kontrolü ve eğitim tedbirlerini sağlamaları halinde bu yardımların şartlı olarak yapıldığı görülmektedir. Bakanlığa bağlı olarak 1363 yatılı kurumda 14528 çocuğa koruma ve bakım hizmeti verildiği ve evlat edinilebilecek 392 çocukla beraber toplamda 19976 çocuğun evlat edinildiği, 10270 çocuk evlat edinilememiş ise de 8604 çocuğun koruyucu aile yanında yaşadığı belirtilmektedir (Cumhurbaşkanlığı 2025 Yılı Programı, s. 305).

2024 yılı Ağustos ayı itibariyle 175029 çocuk kreşi kontenjanı bulunduğu, 2263 kurumdan 2835 çocuğun faydalandığı görülmektedir. Bu tarih itibariyle 5302 adet ücretsiz kreş kontenjanı bulunmaktadır. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından ruhsat verilen özel kreşler, çocuk kulüpleri ve gündüz bakım evlerinin kapasitesinin %3'ünün dezavantajlı çocuklara ayrıldığı görülmektedir. Burada amaç dezavantajlı ihtiyaç sahibi çocukların özel eğitim kurumlarından ücretsiz bir şekilde yararlanmasını sağlamaktır. 2024 yılı Ağustos ayı itibariyle 168.924 çocuğu kapsayan Sosyal Ekonomik Destek (SED) hizmeti sunularak düşük gelirli ailelere toplamda 7.34 milyar TL, bakanlığa bağlı kuruluşlarda toplamda 14.528 çocuğa yönelik bakım hizmeti sunulduğu, yasal olarak çalışma imkânı bulunan 545 çocuk ya da gencin işe yerleştirildiği ve maddi yardımda bulunulduğu anlaşılmaktadır. 5395 sayılı ÇKK tedbirlerinin daha etkin uygulanabilmesi için Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüğü'nün sayısının 2024 yılı Eylül ayı itibariyle 171'e çıkarıldığı görülmektedir (Cumhurbaşkanlığı 2025 Yılı Programı, s.306).

Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programına göre 50293 çocuğa 2024 yılı Ağustos ayı itibariyle müdahale edildiği görülmekte ise de sokak çocuklarının ailelerinden alınarak kuruma yerleştirilmeleri genellikle 3.kez yakalandıktan sonra olmaktadır. Bu çocukların her türlü ihtiyacı kurum tarafından karşılanmaktadır. Ancak bu çocukların, sokakla ya da aileleriyle olan ilişkileri kesilmediğinden kurumdan kaçıp tekrar sokağa döndükleri görülmektedir. 2019 yılında başlatılan Çocuklar Güvende Programı kapsamında kır ve kentlerdeki ekipler tarafından risk altındaki çocuklar tespit edilerek müdahale edilmek ve takip edilmek amaçlanmaktadır. Bununla birlikte çocukların ulaşabileceği uyuşturucu madde çeşitliliğinin günümüzde oldukça artması sokak çocukları sayısının artmasına neden olmuştur. Bu nedenle özellikle sokakta dilencilik yapan çocuklara yönelik olarak toplumun bilinçlendirilmesi, onlara para vermek yerine ALO 183 hattına ihbarda bulunulması gerekmektedir (BBC, 2024).

Cumhurbaşkanlığı Programında 2025 yılı içerisinde 1 adet Çocuk Ergen Madde Bağımlılığı Tedavi Merkezi'nin (ÇEMATEM) hizmete açılacağı ve buralarda istihdam edilecek nitelikli personel sayısının artırılacağı belirtilmiştir (Cumhurbaşkanlığı 2025 Yılı Programı, s.312). Çocukların madde bağımlılığının tedavisi yanı sıra koruyucu ve önleyici politikalar ile sosyal sorumluluk projeleri sayesinde madde kullanımının başlangıç aşamasında önlenmesi de en az tedavi kadar önemli bir sosyal politikadır. Gençlik ve Spor Bakanlığınca düzenlenen gençlik kamplarında yapılan sosyal etkinlikler, madde bağımlılığı ile mücadele anlamında gençler arasında tehlike konusunda farkındalık oluşturmaktadır (Anadolu Ajansı, 2019).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye'de sokak çocukları sorununun en temel sebebi 1950'li yıllarda kırdan kente yaşanan göç sonrası oluşan kentsel yoksulluktur. Modern kent hayatına uyum sağlayamayan yoksul ailelerin, özellikle parçalanmış ailelerin çocuklarının sokakta yaşamaya başladıkları görülmektedir. Türkiye'de yapılan araştırmalar göstermiştir ki, sokak çocuklarının pek çok açıdan benzer yaşam öykülerine sahip oldukları, aynı demografik, sosyo ekonomik özellikler taşıdıkları, çoğunluğun parçalanmış aileden geldikleri, sokakta yaşamaya başlama sebeplerinin genellikle ailenin geçimini sağlamak veya aile içi şiddet nedeniyle eve dönmek istememe nedenine dayandığı görülmektedir. Bu çocukların sokakta en sık karşılaştıkları risklerin başında yasa dışı örgütsel yapılara iştirak etme riski, bulaşıcı hastalıklara yakalanma riski ve madde ile tanışma ve madde bağımlılığı riski gelmektedir. Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi tarafından 2022 yılında yayınlanan raporda 2010 yılından 2020 yılına kadar dünya genelinde uyuşturucu kullanımının %26 oranında artış gösterdiği belirtilmektedir. Türkiye'de sokakta yaşayan çocuklar arasında yapılan araştırmaya katılan çocukların %20,6'sının kendine zarar verme öyküsünün olduğu ve bu çocukların %76,4'ünün madde kullananlar olduğu saptanmıştır. Madde kullanan %63,1 çocuğun daha önce madde kullanımını sonlandırmasına karşın 50,8'inin yoksunluk sebebiyle tekrar başlamak zorunda kaldığı, madde kullanan sokak çocuklarının %51'inin maddeyle sokakta tanıştıkları tespit edilmiştir. Bu araştırmalar da göstermektedir ki, çocuğun sokakla tanışması, madde ile tanışması anlamına da gelebileceğinden, çocuğun sokaktaki risk düzeyi geçmişe oranla günümüzde çok daha yüksektir. Özellikle uyuşturucu uyarıcı madde kullanımının yaygınlaşması ve maddeye erişimin kolaylaşması, sokak çocukları sorununu bu yönüyle daha da önemli hale getirmiştir. Madde bağımlılığında en büyük risk grubu olan gençlerin ve çocukların madde kullanmaya başlamalarının önlenmemesi halinde ileriki yaşlarda bağımlılık ve suç işleme riskinin artacağı unutulmamalıdır. Bu kapsamda, Sosyal Hizmet Merkezlerinin sayısının artırılmasının yanı sıra çocuğu sokağa iten sebeplerin başında parçalanmış aile yapısı geldiğinden aile kurumuna yönelik çalışmaların

artırılması ve tıpkı aile hekimliği gibi aile psikologluğu ya da aile danışmanlığı şeklinde hizmet veren birimler kurularak her aileye bir aile danışmanı uygulamasının yürürlüğe konulması, ilk, orta öğrenim ve liselerde sosyal hizmet uzmanlarının görevlendirilmesi sokak çocukları sorunu ile mücadelede etkin bir rol oynayacaktır. Sahada mobil olarak çalışma yapabilmeye imkânı bulunan Çocuklar Güvende Ekipleri sayesinde bu güne kadar oldukça önemli sosyal politika çalışmaları yapılmıştır. Bu anlamda Cumhurbaşkanlığı 2025 Yılı Programında yer alan verilerin sokak çocukları sorununun çözümünde önemli kazanımlar içerdiği görülmüştür. Diğer yandan, sokak çocuklarını koruma amacına yönelik olarak kolluk ve adli makamların çocuk mahkemesine başvuru sayısının artırılması için kamu görevlilerine yönelik eğitim çalışması yapılması ve ALO 183 hattı üzerinden ihbarda bulunulması yönünde toplumun daha çok bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Böylece Çocuklar Güvende Programı ile daha çok sokak çocuğuna ulaşmak mümkün hale gelecek ve programın etkinliği artırılabilecektir. Sonuç olarak, yaşanan toplumsal sorunların temelinde sosyo ekonomik nedenler yattığından öncelikle sosyal ve kamusal farkındalığın artırılması gerektiği, aksi halde yeni yapılacak yasal değişikliklerin sosyal sorunların çözümünde kesin bir etkisinin olmayacağı belirtilmelidir.

KAYNAKÇA

- Akgül, A. & Kaptı, A. (2010). *Türkiye'nin uyuşturucu ile mücadele politikası politika süreç analizi*. Polis Akademisi Yayınları.
- Akıllı, H. & Dirikoç, A. (2017). Türkiye'de kent yoksulluğu ve çocuk: Nevşehir örneği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 197-224.
- Akıntürk, T. & Ateş, D. (2016). *Türk medeni hukuku, aile hukuku* (19. baskı, Cilt II). Beta Yayınevi.
- Akkan, B. (2022). Krizler çağında çocuk yoksulluğu çocuğun iyi olma hali "ekosistemi" üzerine düşünceler. *Cogito Dergisi*, (105/106).
- Aksoy, A. & Ögel, K. (2005). Sokakta yaşayan çocuklarda kendine zarar verme davranışı ve madde kullanımı. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 6, 163-169.
- Alacahan, O. (2010). Çocuğunu sokakta çalıştıran ailelerin sosyo-ekonomik profili, tutum ve beklentileri. *Sosyal Siyaset Konferansları*, 59, 133-147.
- Arabacı, L. B., Taş, G., & Dikeç, G. (2017). Çocuk ve ergenlerde madde kullanımı, suça yönelme, ruhsal bozukluklar ve hemşirelik bakımı. *Bağımlılık Dergisi*, 18(4), 135-144.
- Arslan, D. & Akbulut, Y. (2017). Sağlık Bakanlığının uyuşturucuya yönelik politikalarının analizi. *Türkiye Yeşilay Cemiyeti*, 4(2), 151-180.
- Bahar, O. & Bingöl, F. K. (2010). Türkiye'de iç göç hareketlerinin istihdam ve işgücü piyasalarına etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 43-61.
- Balo, S. Y. (2009). *Uluslararası ilkeler ışığında çocuk koruma kanunu ve uygulaması* (2. baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Bariş, İ. (2008). *Sokakta yaşayan çocuklar ve aileleri (İstanbul örneği)*. (Doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bauman, Z. (1999). *Çalışma, tüketimcilik ve yeni yoksullar* (Ü. Öktem, Çev.). Sarmal Yayınevi.
- Baygın, C. (2010). *Soybağı hukuku*. Oniki Levha Yayıncılık.
- BBC News Türkçe. (2024). *Sokakta Yaşayan Çocuklar*. Url: <https://www.bbc.com/turkce/articles/ce31k45qy1yo>
- Bilgili, A. (2022). Kentsel yoksulluk bağlamında çocuk olgusu ve Türkiye'de sokaklarda çalışan çocuklar. *Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 101-107.
- Buran, M. (2019). *Çocuk destek merkezlerinden reşit olarak ayrılan bireylerin sosyal hayata uyum süreci*. (Yüksek lisans tezi). Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

- Çırak, Y. & Çivitçi, N. (2004). Malatya ilinde sokakta çalışan çocuklar üzerine bir inceleme. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8, 33-41.
- Çolak, B. & Kahriman, İ. (2022). Yüksek riskli çocuk grubu: Sokakta yaşayan çocuklar karşılaştıkları sorunlar ve hemşirelik yaklaşımları. *Genel Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(1), 81-91.
- Davis, M. (2006). *Planet of slums*. Verso. (Türkçesi: *Gecekondu gezegeni*, G. Koca, Çev., Metis Yayınları).
- Demirel, Ö. F., & Balcıoğlu, İ. (2015). Alkol ve madde bağımlılığında ceza sorumluluğu ve fiil ehliyeti. *Yeni Sempozyum Dergisi*, 53(1).
- Dedeoğlu, N. (2004). Sağlık ve yoksulluk. *Toplum ve Hekim Dergisi*, 19(1), 51-53.
- Erbay, E. (2013). Türkiye’de çocuk işçiliğinin büyük resmi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 1, 157-167.
- Erdoğan, E. T. (2022). *Sokak çocuklarına yönelik Türkiye’deki sosyal politikaların analizi* (Yüksek lisans tezi). Üsküdar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı.
- Fırat, M. & Tan, M. (2022). The situation of Street children from the perspective of urban poverty and subaltern. In M. Talas (Ed.), *Violence studies on the axis of children and women*, (99-113) İksad PUBLISHING House.
- Günöz, M. (2007). *Türkiye’de çocuk işçiliği sorunu ve çözüm önerileri* (Uzmanlık tezi). T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.
- Günşen İçli, T. (2009). *Çocuk, suç ve sokak*. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü.
- İstanbul Planlama Ajansı İstatistik Ofisi. (2020). *İstanbul’un çocukları*.
- İNCB (2022). Url: https://unis.unvienna.org/unis/uploads/documents/2023-INCIB/INCIB_press_kit_2022_tur.pdf
- Kaplan, V. (2015). *Sokakta yaşayan madde bağımlısı çocuklarda öfke ve saldırganlık düzeyi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gaziantep Üniversitesi.
- Karataş, K., Attepe Özden, S., Ege, A., Fırat, E., Erim, F., & Aslan, H. (2016). *Ankara sokaklarında çalıştırılan çocuklar: Sorunlar ve ihtiyaçlar raporu*. Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü Çocuk Hizmetleri Şube Müdürlüğü - Hacettepe Üniversitesi Çocuk Hakları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 1-153.
- Karaman, H. (2017). *Türkiye’de bağımlılık alanında bir rehabilitasyon modeli olarak Yeşilay danışmanlık merkezinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Kasatura, İ. (2002). Sokaktaki çocuklar, sokakta çalışan çocuklar. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 211-227.
- Kelebek, G. (2017). Sokakta çalışan çocukların karşılaştığı tehlikeler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Kongresi*, 375-382.
- Kızmaz, Z. & Bilgin, R. (2010). Sokakta çalışan/yaşayan çocuklar ve suç: Diyarbakır örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(32), 269-311.
- Konuk Şener, D. & Ocakçı, A. F. (2014). Yoksulluğun çocuk sağlığı üzerine çok boyutlu etkileri. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 13(1), 57-68.
- Kucur, F. (2016). Sosyo-ekonomik bir sorun olarak sokakta çalışan çocuklar. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1, 55-66.
- Okumuş, E. (2009). Sokak çocukları’nın sosyolojisi-Diyarbakır örneği. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 9(4), 9-37.
- Ögel, K., Tamar Gürol, D. & Çakmak, D. (1997). *Uyuşturucu madde kullanımının aile üstüne etkisi*. Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları.
- Özçevik, D. & Ocakçı, A. F. (2021). Çocukları sokağa iten faktörler, karşılaştıkları sorunlar ve hemşirenin rolü. *Sağlık Hizmetleri ve Eğitimi Dergisi*, 5(1), 26-32.

- Özdemir H. & Ruhi A. (2018) *Çocuk Hukuku (Ders Kitabı)*, 2. Baskı. On iki Levha Yayınları.
- Öztürk, M. (2012). Toplumsal bir yara: Madde bağımlısı sokak çocukları. *İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi*, (23), 187-193.
- Sayım, A. (2000). *Lise öğrencilerini bilgilendirmenin madde konusundaki görüşlerine etkisinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü.
- Sevinç, G., Davran, M. K., & Sevinç, M. R. (2018). Türkiye’de kırdan kente göç ve göçün aile üzerindeki etkileri. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 3(6), 70–82.
- Şener, S. & Serdar, M. (2015). Sokak çocukları problemi ve bu probleme yönelik uygulanan politikalar (Türkiye-Hindistan örneği). *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 45, 104-117.
- Şenses, F. (2017). *Küreselleşmenin öteki yüzü: Yoksulluk*, 8. Baskı. İletişim Yayınları.
- Tuncel, M. K. (2003). *Türkiye’de ve Almanya’da sokak çocuklarına uygulanan eğitim programlarının karşılaştırılması ve bir model örneği* (Doktora tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tuncel Meriç, S. & Senemoğlu, N. (2017). Türkiye ve Almanya’da sokak çocuklarına uygulanan eğitim programlarının karşılaştırılması. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 543–568.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı. (2024). *Cumhurbaşkanlığı 2025 yılı programı*. Url: <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2024/11/2025-Yili-Cumhurbaskanligi-Yillik-Programi-05112024.pdf>
- TÜİK. (2019). *Türkiye Nüfus İstatistikleri*.
- TÜİK. (2020). *İstatistiklerle Çocuk*.
- TÜİK. (2013). *İstatistiklerle Çocuk*.
- Uluğtekin, S. (1997). *Sokak çocukları, eğitimcilerin eğitimi programı*, Bizim Büro Basımevi.
- UNICEF Türkiye. (2024). *Türkiye'deki Suriyeli çocuklar*. Url: <https://www.unicefturk.org/yazi/acil-durum-turkiyedeki-suriyeli-cocuklar>
- World Health Organization. (2003). *Working with street children: Module 1: A profile of street children: Mental health determinants and populations*. Department of Mental Health and Substance Dependence, Geneva, Switzerland.
- Yenigün, E. (2006). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da sosyal ve ekonomik öncelikler*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Yeter, A. (2019). *Sokak çocuklarına yönelik sivil toplum kuruluşlarının sosyal hizmet çalışmaları analizi: İstanbul örneği* (Doktora tezi). Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, S. (1998). *Sokak çocukları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yetim, N. & Çağlayandereli, M. (2007). Toplumsal algı boyutuyla sokakta çalışan çocuklar: Mersin örneği. *Sosyoloji Dergisi*, 3(14), 31-55.

AİLE KAVRAMININ YENİDEN İNŞASI: TEK EBEVEYNLİ AİLELERDE AİLE ALGISI¹

The Reconstruction of The Family Concept: Family Perceptions Family in Single-Parent Families

Elif ALTUNDERE²

Öz

Bu çalışma, İstanbul'da yaşayan tek ebeveynli bireylerin aile kavramına ilişkin algılarını ve bu algıların toplumsal dönüşüm süreçleriyle etkileşimini ele almaktadır. Modernleşme, kentleşme ve bireyselleşme gibi süreçler, aile yapılarında çeşitlenmelere yol açmış; tek ebeveynli aileler, bu değişimlerin önemli ve dikkat çekici bir örneği haline gelmiştir. Nitel bir araştırma olarak fenomenolojik bir yaklaşımla tasarlanan çalışma, derinlemesine görüşme yöntemiyle katılımcıların bireysel deneyimlerini detaylı biçimde analiz etmektedir. Bu doğrultuda, tek ebeveynli bireylerin aileyi nasıl tanımladığı ve bu tanımların bireysel deneyimler ile toplumsal bağlamda nasıl yeniden inşa edildiği araştırmanın temel odağını oluşturmaktadır. Elde edilen veriler, katılımcıların aile kavramını sevgi, güven ve dayanışma gibi duygusal unsurlar çerçevesinde inşa ettiklerini göstermektedir. Katılımcılar, aile algılarını toplumsal normlar ve bireysel deneyimlerin bir araya geldiği dinamik bir süreçte yeniden yapılandırmıştır. Bulgular, başlangıçta “eksiklik” olarak algılanan deneyimlerin zamanla “güçlenme” ve “dayanıklılık” kavramlarıyla ifade edildiğini göstermektedir. Bu bağlamda, dönüşüm süreci aile kavramının bireysel deneyimler ve toplumsal etkileşimler ekseninde yeniden anlam kazandığını ve modern toplumda aileye dair değişen anlamlara yeni bir perspektif sunduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Tek Ebeveynli Aileler, Aile Algısı, Çekirdek Aile, Alternatif Aile Modelleri.

Abstract

This study examines the perceptions of family among single-parent individuals living in Istanbul and explores how these perceptions interact with processes of social transformation. Processes such as modernization, urbanization, and individualization have led to a diversification of family structures, with single-parent families emerging as a significant and noteworthy example of these changes. Designed as a qualitative study employing a phenomenological approach, the research uses in-depth interviews to analyze participants' personal experiences in detail. The primary focus of the study is to investigate how single-parent individuals define family and how these definitions are reconstructed through individual experiences and within a broader societal context. The findings reveal that participants conceptualize the family through emotional elements such as love, trust, and solidarity. Participants reconstruct their family perceptions within a dynamic process shaped by the interaction of social norms and individual experiences. The results indicate that experiences initially perceived as “deficiency” gradually transform into perceptions of “empowerment” and “resilience”. In this regard, the transformative process highlights how the concept of family is reinterpreted through individual experiences and social interactions, offering a new perspective on the evolving meanings of family in modern society.

Keywords: Single-Parent Families, Family Perception, Nuclear Family, Alternative Family Models.

¹ Bu çalışma yazarın, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı'nda 2023 yılında Prof. Dr. Murat Şentürk danışmanlığında tamamladığı “Tek Ebeveynli Aileler Üzerine Nitel Bir Araştırma: İstanbul Örneği” başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

² Sorumlu Yazar/Corresponding Author: elifaltundere@balikesir.edu.tr, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir/TÜRKİYE, <https://orcid.org/0000-0003-0631-1128>

GİRİŞ

Tarih boyunca toplumsal yapının en temel ve tabii sosyal kurumlarından biri olarak kabul edilen aile, bireylerin sosyal, ekonomik ve duygusal ihtiyaçlarını karşıladığı bir yapı olarak öne çıkmaktadır. Ancak modernleşme, kentleşme ve bireyselleşme süreçleri, aile kavramı ve yapısında köklü dönüşümlere yol açmaktadır (Giddens, 2005). Geleneksel geniş aile yapısından çekirdek aileye geçiş, modern toplumun ihtiyaçlarına uyum sağlamak adına yaşanan büyük bir dönüşüm olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte zaman içerisinde boşanma, bireysel ebeveynlik ve evlilik dışı doğumlar gibi olgular nedeniyle alternatif aile türlerinin ortaya çıktığı görülmektedir (Fukuyama, 2015; Sayın, 2020). Tek ebeveynli aileler, modernleşmenin bir sonucu olarak toplumsal dinamiklerdeki değişimin hem göstergesi hem de bu değişimle başa çıkmanın bir aracı olarak öne çıkmaktadır.

Literatürde, tek ebeveynli ailelerin genellikle "eksik", "parçalanmış" ya da "işlevsiz" olarak nitelendirildiği görülmektedir (Moynihan, 1965). Ancak bu tanımlar, tek ebeveynli ailelerin sahip olduğu dayanışma, duygusal bağlar ve toplumsal uyum mekanizmalarını göz ardı edebilir. Aile kavramı, yalnızca anne, baba ve çocuklardan oluşan bir fiziksel birliktelik değil, sevgi, güven, dayanışma ve duygusal bağlar üzerinden inşa edilen bir toplumsal yapıdır. Nitekim, ampirik araştırmalar, bireylerin aile bağlarına ve sorumluluklarına verdikleri önemin devam ettiğini göstermektedir (Gillies vd., 2001; Ribbens McCarthy vd., 2003).

Bu çalışmada, geleneksel aile idealine eleştirel bir yaklaşım sunmaktan ziyade, tek ebeveynli ailelerin bireysel deneyimleri ile toplumsal dönüşüm arasındaki etkileşim incelenmektedir. Feminist perspektif, aile kavramını "eksiklik" yerine, bireylerin ekonomik bağımsızlık, sevgi ve dayanışma ekseninde güçlendiği bir yapı olarak ele alır. Feminist kuramcılar, modern toplumlarda kadınların ekonomik bağımsızlık kazanması ve toplumsal cinsiyet rollerinin dönüşümüyle birlikte, aile tanımının sevgi, güven ve dayanışma gibi duygusal unsurlarla yeniden inşa edilmesi gerektiğini savunmaktadır (Fezyioğlu ve Kuşçuoğlu, 2011). Bu perspektif, tek ebeveynli aileleri "eksik" ya da "bozuk" olarak değil, toplumsal değişimlere uyum sağlayan ve güçlü bireyler tarafından inşa edilen yapılar olarak temellendirmektedir. Bu bağlamda, aileyi yeniden tanımlama süreci, bireylerin aile içindeki duygusal bağlarını vurgulamakta ve toplumun bu ailelere yönelik algısını dönüştürme potansiyeli taşımaktadır.

Toplumsal cinsiyet rolleri, tek ebeveynli ailelerde aile algısını etkileyen önemli unsurlardan birisidir. Geleneksel toplumlarda kadınlar "şefkatli ve fedakâr anne" rolüyle, erkekler ise "otorite sahibi ve ekonomik sağlayıcı" rolüyle tanımlanırken (İnceoğlu ve Kar, 2010), tek ebeveynli ailelerde bu rollerin birleşerek tek bir birey üzerinde yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Ebeveynler hem anne hem de baba rolünü üstlenme çabası içerisinde, aileye dair algılarını yeniden inşa etmekte ve bu süreçte duygusal dayanıklılıklarını artırmak amacıyla çeşitli stratejiler geliştirdiklerini göstermektedir (Fezyioğlu ve Kuşçuoğlu, 2011).

Literatürde, tek ebeveynli ailelerin aile algısını anlamaya yönelik çalışmaların önemli bir kısmı, toplumsal normların etkisini yansıtarak bu aileleri çoğunlukla geleneksel aile yapılarından farklılıkları üzerinden ele almaktadır. Özellikle "eksik aile" kavramı, tek ebeveynli ailelerin bir ebeveynin yokluğu nedeniyle çocuklar üzerinde olumsuz etkiler bırakacağı varsayımına dayanmaktadır (Moynihan, 1965; Clarke, 1997). Bu bağlamda, tek ebeveynli ailelerde çocukların sosyalleşme süreçlerinin sekteye uğrayacağı ve bireysel gelişimlerinin risk altında olduğu varsayılmaktadır. Ancak bu perspektif, tek ebeveynli ailelerin dayanışma ve uyum mekanizmalarını göz ardı etmekte ve aile kavramını yalnızca geleneksel çekirdek aile modeli üzerinden ve işlevselliği ile bağlantılı olarak tanımlama eğilimindedir.

Son yıllarda yapılan çalışmalar, tek ebeveynli ailelerde aile algısının sevgi, güven, dayanışma ve duygusal bağlılık gibi unsurlar üzerinden yeniden inşa edildiğini ortaya koymaktadır (Anderson, 1994; Hamilton, 2012). Tek ebeveynli ailelerde ebeveynler çocuklarıyla daha yakın duygusal bağlar kurmayı ön planda tutmakta ve aile kavramını sadece fiziksel birliktelik olarak görmekten ziyade duygusal bir yapı olarak tanımlamaktadır. Bu durum, tek ebeveynli aileleri "eksiklik" yerine "güçlü olmak" ve "dayanışma" kavramları ekseninde ele almayı mümkün kılmaktadır. Yapılan nitel çalışmalar, tek ebeveynli bireylerin aileyi çoğunlukla "sevgi, güven ve huzur" temelinde tanımladıklarını ortaya koymaktadır (Fukuyama, 2015; Sadıkoğlu, 2023).

Tek ebeveynli aile oranlarının, dünyada olduğu gibi Türkiye'de de son yıllarda hızla arttığı görülmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) verilerine göre, 2014 yılında toplam hanelerin

%7,8'ini (TÜİK, 2015) oluşturan tek ebeveynli aile oranı, 2023 yılında %10,6'ya (TÜİK, 2024) yükselmiştir. Bu artış, modernleşme, bireyselleşme ve boşanma oranlarındaki yükseliş gibi toplumsal değişimlerin bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Türkiye özelinde yapılan araştırmalar, tek ebeveynli ailelerin geniş aile ve akraba ilişkileriyle desteklendiğini, bu destek mekanizmalarının ekonomik ve sosyal ihtiyaçların bir kısmını karşıladığını ortaya koymaktadır. Bu durumun aile algısını daha dayanışmacı bir temele oturttuğu gözlemlenebilmektedir (TAYA, 2019). Ancak toplumsal normların etkisiyle, tek ebeveynli aileler hala "parçalanmış" ya da "kusurlu" olarak algılanmakta ve bu durum, ebeveynlerin aile tanımını yeniden inşa etme sürecini etkilemektedir (Koç, 2019).

Bu çalışma, İstanbul'da yaşayan tek ebeveynli bireylerin aile kavramına ilişkin algılarını ve bu algılar üzerindeki toplumsal dönüşüm süreçlerinin etkilerini ele almaktadır. Fenomenolojik bir yaklaşım benimsenen bu çalışma, aileyi yalnızca fiziksel bir yapı üzerinden değil, duygusal ve sosyal bağlar temelinde ele alarak geleneksel normlarla modern aile deneyimleri arasındaki ilişkiye ışık tutmaktadır. Bu yeni aile algıları, tek ebeveynli bireylerin toplumsal hayatta nasıl konumlandıklarını ve bu süreçte geliştirdikleri dayanıklılık mekanizmalarını anlamak açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda, aile kavramının yeniden inşası sürecinde tek ebeveynli bireylerin deneyimlerinin incelenmesi, modern toplumun dönüşen yapısını ve bu dönüşümün birey ile aile üzerindeki etkilerini anlamak için değerli bir katkı sunmaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışma, İstanbul'da yaşayan tek ebeveynli ailelerin aile algılarını derinlemesine anlamak amacıyla nitel araştırma yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırmalar, bireylerin deneyimlerini anlamlandırmak ve bu deneyimlerin arkasındaki dinamikleri keşfetmek için uygun bir çerçeve sunmaktadır (Ergur, 2018). Araştırmada, tek ebeveynli bireylerin aile tanımlarını, toplumsal dönüşümle ilişkili olarak nasıl yeniden inşa ettiklerini incelemek amacıyla fenomenolojik yaklaşım benimsenmiştir. Fenomenolojik araştırmalar, katılımcıların yaşadıkları deneyimleri doğrudan ve bütüncül bir şekilde ele almayı amaçlamaktadır (Creswell, 2013). Tek ebeveynli ailelerin aile algısını anlamak, bireylerin gündelik yaşamlarına dair anlamları, düşünceleri ve duygusal tepkileri ortaya çıkarmayı gerektirmektedir. Bu nedenle, araştırma sürecinde derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak ebeveynlerin aile algılarına yönelik kişisel anlatıları ve bakış açıları incelenmiştir. Görüşmeler sırasında, katılımcıların bireysel deneyimleri, aile kavramını nasıl tanımladıkları, aile içi rolleri nasıl yeniden inşa ettikleri ve toplumsal algılarla nasıl başa çıktıkları detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Fenomenolojik bir yaklaşım çerçevesinde elde edilen veriler, tematik analiz yöntemi ile incelenmiştir. Tematik analiz, verilerdeki belirgin temaların, desenlerin ve anlamların sistematik bir şekilde ortaya konulmasını sağlar. Bu yöntem, katılımcıların aile algısındaki dönüşüm süreçlerini ve deneyimlerini daha derinlemesine anlamaya yönelik güçlü bir araçtır. Araştırma kapsamında elde edilen veriler ışığında, tek ebeveynli ailelerin aile algısındaki dönüşüm süreçlerine dair ana temalar belirlenmiştir. Bu temalar arasında geleneksel aile algısı, modern aile algısı, sevgi, güven, huzur gibi kavramlar öne çıkmıştır. Bu tematik çözümleme, tek ebeveynli ailelerdeki aile algısındaki dönüşümü anlamaya yönelik kapsamlı bir değerlendirme sunmaktadır.

Araştırmada, görüşülecek kişilerin belirlenmesi sürecinde nitel araştırma yönteminin amaçlı örnekleme tekniği kullanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Amaçlı örnekleme, araştırmacıların belirli bir konu hakkında derinlemesine bilgi edinebilmek amacıyla bilgi açısından zengin bireyleri bilinçli ve sistematik bir şekilde seçmelerini sağlayan bir yöntemdir (Creswell, 2017: 267). Nitel araştırmaların ayırt edici özelliklerinden biri, bireylerin çoklu bakış açılarını ortaya koyarak dünyanın karmaşıklığını temsil edebilme kapasitesidir (Creswell, 2017: 268). Bu çalışmada, tek ebeveynli ailelerin farklı durumlarını ve deneyimlerini kapsamlı bir şekilde analiz edebilmek amacıyla, çalışma grubunun oluşturulmasında çeşitliliğin sağlanmasına özellikle önem verilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu, İstanbul'da yaşayan ve tek ebeveynli aile yapısına sahip 30 katılımcı oluşturmaktadır. Katılımcılar, tek ebeveynli olma nedenlerine (boşanma, eş kaybı, bireysel ebeveynlik gibi) ve sosyo-demografik özelliklerine (yaş, cinsiyet, ekonomik durum vb.) göre çeşitlendirilerek belirlenmiştir.

Araştırma kapsamında veriler, yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak toplanmıştır. Elde edilen verilerin analiz edilmesiyle birlikte, tek ebeveynli ailelerin deneyimlerini ve aile kavramına ilişkin

algılarını ortaya koymaya yönelik bulgulara ulaşılmıştır. Bu doğrultuda, araştırmanın bulgular kısmında katılımcıların aktardığı veriler detaylı bir şekilde ele alınarak sunulmaktadır.

BULGULAR

Bu bölümde, İstanbul'da yaşayan tek ebeveynli bireylerle gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerden elde edilen bulgular sınıflandırılmış ve yorumlanmıştır. Araştırma kapsamında, katılımcıların aile algılarını nasıl yeniden inşa ettikleri, geleneksel aile tanımından nasıl farklılaştıkları ve bu süreçte “eksiklikten güce geçiş” gibi bireysel ve toplumsal dinamikleri nasıl deneyimledikleri ele alınmıştır.

Aile Tanımının Yeniden İnşası: Gelenekten Modernliğe

Geleneksel Aile Algısı: “Anne-Baba-Çocuk”

Tek ebeveynli ailelerde aile algısının dönüşümü, katılımcıların geleneksel aile tanımlarını sorgulamalarına ve bu tanımları kendi deneyimleri doğrultusunda yeniden inşa etmelerine dayanmaktadır. Görüşmelerde, katılımcıların büyük bir kısmı, geleneksel aile yapısını “anne-baba-çocuk” modeline dayalı olarak tanımlarken, mevcut durumlarını bu idealden farklı ama anlamlı bir yapı olarak tanımlama eğilimi göstermiştir.

Görüşmeciler, tek ebeveynli aile olmadan önceki ve sonraki düşüncelerinde bir dönüşüm yaşadıklarını ifade etmektedir. Bu dönüşüme örnek olarak görüşmecilerden birisi aileyi klasik çekirdek aile anlayışı üzerinden tanımlamış, ancak yaşadığı sürecin ardından bakış açısının değiştiğini şu sözlerle dile getirmiştir: “Eskiden olsa ‘anne-baba-çocuk’ şeklindeki klasik tanımları yapardım. Şimdi anlıyorum ki kaç kişi olursa olsun her şeyi konuşabildiğin, her şeyi ifade edebildiğin bir müessese” (G2, Anne, 32, Vefat). Benzer şekilde başka bir görüşmeci de aile tanımındaki dönüşümü şu ifadelerle vurgulamıştır: “Eskiden olsa anne baba çocuk derdim kesinlikle. Şimdi çocuktan öte bağlılık, güven ve birliktelik demek aile” (G28, Anne, 38, Boşanma). Her iki görüşmecinin de önceki “somut” çekirdek aile tanımından, iletişim, bağlılık ve güven gibi soyut değerlere dayalı bir aile algısına geçiş yaptıkları görülmektedir.

Bazı görüşmeciler ise geleneksel aile tanımına vurgu yaparken, mevcut durumlarını bu tanım üzerinden değerlendirmiştir. Boşanma öncesi ve sonrasını karşılaştırarak aileyi bir “puzzle” metaforuyla tanımlayan görüşmeci, eksik kalan parçaları şu şekilde açıklamıştır: “Aile aslında bir puzzle. Bizde bir parçası eksik mesela. %95 bir aileyim. 50-60 da değil. Çünkü aynı ev düzenindeyim yine. Ailenin reisi baba eksik. Şimdi aile içinde her şey benim üzerimde. 50 kiloyu iki kişi taşıyarken şimdi tek ben hallediyorum her şeyi. Yükü paylaşacak kimse yok.” (G1, Anne, 38, Boşanma). Bu söylemin tek ebeveynli aile deneyiminin getirdiği yükleri ve eksiklik algısını açıkça ortaya koyduğu söylenebilecektir. Benzer şekilde başka bir görüşmeci de aile tanımında çekirdek aileye vurgu yaparak şu ifadeleri kullanmıştır: “Acısı ve tatlısıyla, sevgi ve saygı içinde bir arada olmak demek. Aslında anne-baba-çocuk bir arada olması demek ama o zor işte” (G25, Anne, 43, Boşanma). Bu tanım esasında çekirdek aile idealini referans alsa da bunun zorluğunu kabul ederek daha soyut değerlere yönelme olduğunu göstermektedir.

Çocuğun ailedeki konumunu değerlendiren görüşmeci (G11, Baba, 48, Vefat) ise aileyi şu şekilde tanımlamaktadır: “Aile adı üzerinde anne, baba ve çocuktan oluşuyor. İlk aklıma gelen bu oluyor aile deyince. Ama çocuk olmazsa olmaz değil. Çocuk ekstra bir katma değer aileye. Birlikte yaşlanabileceğiniz, vakit geçirebileceğiniz, hasbihal edebileceğiniz bir oluşum aile.” Bu tanımda çocuk, çekirdek ailenin merkezinde yer almasına rağmen, ailenin bir arada olma, vakit geçirme ve paylaşma gibi soyut unsurlar üzerinden de değerlendirildiği görülmektedir.

Bir diğer görüşmeci (G16, Baba, 39, Boşanma) ise aileyi hem çekirdek yapı üzerinden tanımlamış hem de kendi durumunu eleştirel bir şekilde dile getirmektedir: “Aile bana göre her şeydir. Anne baba çocukların olması demektir. Dürüst olmak, paylaşmak, sevgi, saygı demek. Biz bir aile değiliz. Ben çocuklarımla bir aile olamıyorum gibi hissediyorum. Her hafta annelerine ve bana gelip gidiyorlar.” Bu ifade, tek ebeveynli aile yapısında ebeveynin kendisini tam anlamıyla bir “aile” olarak görmediğini vurgulaması bakımından dikkat çekicidir.

Görüşmecilerin bu konudaki söylemleri göstermektedir ki tek ebeveynli ailelerde aile tanımının geleneksel çekirdek aile modelinden uzaklaşarak, güven, bağlılık, iletişim ve sevgi gibi soyut değerler çerçevesinde yeniden inşa edilmektedir. Ancak bazı ebeveynler, tek ebeveynli yapı içerisinde hala çekirdek aile idealini bir referans noktası olarak kullanmakta ve bu idealden uzak olduklarını hissetmektedirler. Bu durum, aile algısının dönüşüm sürecinde hem toplumsal normların hem de bireysel deneyimlerin etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Modern Aile Algısı: Huzur, Sevgi, Saygı ve Güven

Bazı ebeveynler için aile, yalnızca “anne-baba-çocuk” yapısıyla sınırlı değildir; huzur, birliktelik ve saygı gibi değerler aile kavramının merkezinde yer almaktadır. Görüşmecilerden bazıları aile kavramını, “huzur” kavramı ile bağlantılı olarak tanımlamışlardır:

“Aile..., (53 sn sessizlik) Burnumun direği sızladı. Çekirdek aile de bir aile. Annem babam da bir aile. Huzur neredeyse o aile. Saygı hangi çatıdaysa o aile.” (G15, Anne, 43, Boşanma)

“Aile eşittir huzur bence. Kenetlenmek, mutluluk, her şey... Biz 3 bayan bir çekirdek aileyiz. Beraberken dertler dışarıda kalıyor.” (G14, Anne, 40, Vefat)

“Aile demek hayalimde huzur demek. Beraber yemek yiyen, ortak kararlar alan, anne-baba-çocukların birbirine saygılı olduğu bir ortam demek. Gerçekte adı var, kendi yok ama...” (G7, Anne, Boşanma)

Bu ifadeler, huzurun tek ebeveynli ailelerde birliktelik duygusunu pekiştiren ve aileyi temsil eden en önemli değerlerden biri olarak kabul edildiğini göstermektedir.

Bazı katılımcılar için ise aile, “sevgi” temelinde var olan bir yapıdır. *“Aile, sevgi merkezli duygusal bir yer” (G6, Anne, 27, Vefat)* benzeri ifadeler kullanmaktadırlar. Benzer bir vurgu yapan başka bir görüşmeci de aileyi koşulsuz bağ ve sevgi üzerinden şu şekilde tanımlamıştır: *“Birbirini tanımak, arkasında olmak, koşulsuz bağ, sevgi demek.” (G5, Anne, 41, Boşanma)*. Bu söylemler, sevginin aile bağlarının temel yapı taşı oluşturduğunu ve aile içi ilişkilerde duygusal bir çerçeve çizdiğini ortaya koymaktadır.

Aile tanımlarında sevginin yanı sıra “saygı” da önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Ailede sevgi ve saygının bir arada olması gerektiğini belirten bir görüşmeci bu durumla ilgili şu benzetmeyi yapmıştır:

“Aile benim için Spice Girls’ün 2 become 1 şarkısı gibi... Bir olmak yani. Bu birlik sevgisiz olmaz, saygı olmadan hiç olmaz. İki taraf da birbirini anlamaya çalışmalı” (G3, Erkek, 41, Vefat). Bu tanımlar, sevgi ve saygının bir arada olduğu bir aile modelinin, bireyler için modern aile algısının önemli bir parçası olduğunu göstermektedir.

Bazı görüşmeciler ise aile tanımında güven duygusunu merkeze almışlardır. Güvenin aile için bir ön koşul olduğunu şu sözlerle ifade etmişlerdir:

“Ailenin olmazsa olmazı güven. Kıskançlık olmayacak. Birbirini sevip sayınca, gözetince ailesin” (G20, Kadın, 39, Boşanma).

“Yalanın olmadığı, güvenin olduğu, konuşup kararların birlikte alındığı müessese” (G23, Kadın, 47, Boşanma).

“Sevgi saygı olmazsa olmaz ailede. Ayrıca dürüstlük doğruluk da çok önemli. Güvenmeli insan. Kötü bir şey bile olsa doğrunun söylenmesi gerektiğini düşünüyorum.” (G10, Erkek, 47, Evlat Edinme).

Bu tanımlar, güvenin aile bağlarının sürdürülebilirliği açısından kritik bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır.

Tek Ebeveynli Aile Algısı: Eksiklikten Güce Geçiş

Bu bölümde, tek ebeveynli ailelerin algılarında zamanla yaşanan dönüşüm ele alınmaktadır. Görüşmecilerin aile yapılarına ilişkin tanımlarında, başlangıçta “eksiklik” duygusunun baskın olduğu; ancak bu algının zamanla “güçlülük” ve “özgürlük” gibi olumlu tanımlara evrildiği görülmektedir.

Eksiklik Algısı: “Parçalı Bir Puzzle Olmak”

Tek ebeveynli aileyi tanımlayan bazı katılımcılar, aile yapısındaki eksiklik duygusuna vurgu yapmaktadır. Aileyi “eksik” ve “tamamlanmamış” bir yapı olarak algılayan bu görüşmelerde, duygusal ve yapısal boşlukların altı çizilmektedir. Eksiklik duygusunu şu sözlerle ifade etmişlerdir:

“Eksik aile... Sahiplenme yok. Sarıp sarmalayan güç yok. Güçlü aile çekirdek aile bence ” (G14, Anne, 40, Vefat).

“Yarım aile... Hoş değil” (G6, Anne, 27, Vefat)

“Eksik parçalı bir puzzle... Dengesi olmayan bir terazi...” (G1, Anne, 38, Boşanma)

Eksiklik duygusunun sadece aile yapısıyla sınırlı olmadığını belirten bir görüşmeci baba ise zamanla bu algıyı nasıl dönüştürdüğünü şöyle açıklamıştır: “Eksik ama aile. Yani çocuklardan ayrı olunca tamamen parçalanmış gibi bir histi. Şimdi aileyi çocuklarım ve ben olarak tanımlayabiliyorum. Zorlukları da olsa aile” (G29, Baba, 38, Boşanma).

Bu tanımlar, tek ebeveynli ailelerde başlangıçta eksiklik duygusunun baskın olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte zamanla bu eksikliğin kabullenilmektedir ve yeni bir aile algısının inşa edilmeye çalışılmaktadır.

Güçlenme ve Yeniden İnşa: “Güçlü Olmak Demek”

Bazı katılımcılar, tek ebeveynli aile olmayı güçlenme süreci olarak tanımlamaktadır. Zorluklar karşısında güçlü olmanın bir zorunluluk haline geldiği bu tanımlarda, dayanıklılık ve mücadele vurgusu dikkat çekmektedir. Güçlü kalmanın tek ebeveynli aile olmanın bir gerekliliği olduğunu şu şekilde ifade etmektedirler:

“Güçlü olmak demek... Güçlü kalmak gerekiyor her zaman. Mahsun olmak da demek...” (G2, Anne, 32, Vefat).

“Çok güçlü olmak demek. Mutlu ve güçlü olmak gerekiyor” (G13, Anne, 37, Boşanma).

Bu ifadelerde dikkat çeken nokta, güçlü olmanın bir tercih değil, zorunluluk olarak algılanmasıdır. Tek ebeveynli bireyler, aileyi ayakta tutabilmek adına hem duygusal hem de maddi anlamda güçlü kalmayı bir zorunluluk olarak görmektedirler.

Diğer yandan bazı katılımcılar, güçlü olmayı yeniden inşa sürecinin bir parçası olarak değerlendirmektedir. Görüşmeci babalardan birisi tek ebeveynli aileyi sevgi ve dayanışma temelinde güçlü bir yapı olarak şöyle tanımlamaktadır: “Sevgi bağları çok güçlü anne/baba ve çocuğu demek” (G10, Baba, 47, Evlat Edinme).

Sonuç olarak bu düşünceler, tek ebeveynli aile olmanın beraberinde getirdiği zorluklara rağmen, bireylerin güçlü ve dayanıklı bir aile modeli inşa etme çabalarını ortaya koymakta olduğu görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, İstanbul’da yaşayan tek ebeveynli bireylerin aile algılarındaki değişimi ve dönüşümü incelemektedir. Araştırma, tek ebeveynli ailelerin yaşadığı değersel ve yapısal değişimleri, aile kavramını nasıl yeniden anlamlandırdıklarını ve bu sürecin toplumsal bağlamdaki yansımalarını ele almaktadır. Elde edilen bulgular, geleneksel "anne-baba-çocuk" modelinin hâlâ bir referans noktası olarak varlığını sürdürdüğünü, ancak tek ebeveynli ailelerde aile kavramının sevgi, güven, dayanışma ve duygusal bağlılık gibi unsurlar üzerinden yeniden şekillendiğini göstermektedir.

Gillies (2003) ve Uzoka (1979) gibi çalışmalar, aileye ilişkin analizlerde yalnızca fiziksel değil, psikolojik ve duygusal bağların da ön planda tutulması gerektiğini savunmaktadır. Bu çalışmada elde edilen veriler de tek ebeveynli bireylerin aileyi tanımlarken, fiziksel bir birliği aşan duygusal bağlar ve soyut değerlere dayalı bir yapı benimsediklerini ortaya koymaktadır. Katılımcıların bir kısmı geleneksel aile modeline referans verse de, bu tanımlamalar çoğunlukla soyut kavramlarla zenginleşmiştir. Bu durum, aile kavramının pratikte duygusal bağlar ve dayanışma ekseninde yeniden inşa edildiğini ve bireylerin kendi aile yapılarını dönüştürme kapasitesine sahip olduğunu göstermektedir.

Tek ebeveynli bireylerin deneyimlediği dönüşüm, aileyi yalnızca biyolojik bir bağ olarak görmektense, sevgi ve güven gibi duygusal temellere dayalı bir sosyal yapı olarak tanımlamayı

çermektedir. Bu dönüşüm, aile algısını yeniden şekillendiren bir süreçtir ve bireylerin toplumsal normlara rağmen bu algıyı dönüştürme kapasitesini de ortaya koymaktadır. Katılımcılar, başlangıçta yaşadıkları "eksiklik" duygusunun zamanla "güçlenme", "dayanışma" ve "dayanıklılık" gibi kavramlara dönüştüğünü belirtmişlerdir. Katılımcıların yaşadığı dönüşüm süreci, modern toplumların aile yapısındaki çeşitlenme ve değişimle nasıl uyum sağladıklarını gösteren önemli bir sosyolojik bulgu olarak öne çıkmaktadır.

Araştırmanın bir diğer önemli bulgusu, tek ebeveynli bireylerin toplumsal cinsiyet rollerini aile içindeki görevlerin paylaşımı bağlamında yeniden tanımlama süreçleridir. Hem "anne" hem de "baba" rolünü üstlenerek, geleneksel aile içi rolleri aşan tek ebeveynler, duygusal dayanıklılıklarını artırmak amacıyla yeni stratejiler geliştirmektedirler. Ancak bu süreç, ekonomik ve toplumsal destek eksiklikleri nedeniyle zorlayıcı hale gelmekte ve "zorunlu güçlülük" algısını pekiştirmektedir.

Araştırmada önemli bir diğer bulgu, tek ebeveynli bireylerin toplumsal cinsiyet rollerini aile içindeki görevlerin paylaşımı bağlamında yeniden tanımlamalarıdır. Ebeveynler, hem "anne" hem de "baba" rolünü üstlenerek geleneksel aile içi görev dağılımını aşmakta ve duygusal dayanıklılıklarını artırmak için yeni stratejiler geliştirmektedirler. Ancak, bu süreç ekonomik ve toplumsal destek eksiklikleri nedeniyle zorlayıcı hale gelmekte ve "zorunlu güçlülük" algısını pekiştirmektedir. Bu zorluklar, tek ebeveynli ailelerin karşılaştığı yapısal engellerin ve ihtiyaçların daha görünür hale gelmesini sağlamaktadır.

Sonuç olarak, tek ebeveynli ailelerdeki dönüşüm, toplumsal normların, bireysel deneyimlerin ve değişen sosyal yapıların etkileşimiyle şekillenen çok boyutlu bir süreçtir. Aile kavramı, sevgi, güven ve dayanışma gibi duygusal temellere dayalı bir sosyal yapı olarak yeniden tanımlanmakta ve bu dönüşüm, aile yapısındaki çeşitlenmeye uyum sağlama kapasitesini ortaya koymaktadır. Tek ebeveynli ailelerin toplumsal hayatta karşılaştıkları zorlukların hafifletilmesi ve aile algılarının daha kapsayıcı bir biçimde yeniden inşa edilmesi için ekonomik destek mekanizmaları ve psikososyal destek programlarının güçlendirilmesi gerekmektedir. Tek ebeveynli ailelere yönelik ekonomik destek programları ve psikososyal hizmetler, bu ailelerin karşılaştıkları zorlukları azaltmada kritik bir rol oynamaktadır. Bunun yanı sıra, tek ebeveynli ailelere yönelik önyargıların kırılması ve toplumsal hayata tam anlamıyla katılımlarının sağlanması için farkındalık kampanyaları düzenlenmesi büyük önem taşımaktadır. Çocukların bireysel gelişimlerinin desteklenmesi amacıyla eğitim ve sosyal programların geliştirilmesi, bu ailelerin çocuklarının toplumsal hayatta daha sağlıklı bir şekilde yer alabilmesini sağlayacaktır. Ayrıca, tek ebeveynli ailelerin sosyal ve ekonomik haklarının korunması adına hukuki düzenlemeler yapılmalı ve bu ailelerin yaşam kalitesini artıracak politikalar geliştirilmelidir. Tek ebeveynli ailelerin toplumsal yaşamdaki yeri ve önemi, modern toplumların sosyal uyumunu güçlendirmek açısından kritik bir rol oynamaktadır. Aile yapısındaki dönüşümü anlamak ve bu dönüşüme uygun destek mekanizmaları geliştirmek, toplumların sosyal dokusunu daha sağlam ve kapsayıcı hale getirecektir.

KAYNAKÇA

- Anderson, B. A. (1994). *Single parent family strength: A phenomenological study*, The University of Utah, Doctor of Philosophy, Doctoral Thesis.
- Clarke, M. C. (1997). *The Interaction of Family Structure, Socioeconomic Status, School Violations, and Academic Achievement of High School*, University of Alabama, Department of Education, Doctoral Thesis.
- Creswell, J. W. (2013). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (4nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Creswell, J. W. (2017). *Eğitim Araştırmaları: Nicel ve Nitel Araştırmanın Planlanması Yürütülmesi ve Değerlendirilmesi*. İstanbul: EDAM.
- Feyzioğlu, E., & Kuşçuoğlu, M. (2011). Tek ebeveynli ailelerde toplumsal cinsiyet rolleri ve aile algısı. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 22(1), 45-67.
- Fukuyama, F. (2015). *Büyük çözülme* (H. Kaya, Çev.). İstanbul: Profil Kitap.
- Giddens, A. (2005). *Sosyoloji*, Güzel, C.(Ed.). Ankara: Ayraç Yayınevi.

- Gillies V., Ribbens McCarthy J. and Holland, J. (2001). *Pulling Together, Pulling Apart: the Family Lives of Young People*, London: Family Policy Studies Centre/Joseph Rowntree Foundation.
- Hamilton, K. (2012). Single mothers in poverty : consumption paradoxes of stigma avoidance. In: Association for Consumer Research Conference 2012 (October 4-7), Vancouver, Canada.
- İnceoğlu, Y. & Kar, A. (2010). *Kadın ve Bedeni: Dışılık, Güzellik ve Şiddet Sarmalında*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kalaycı, A.R. (2011). *Tek Ebeveynli Aileler*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Koç, İ. (2019). *"Türkiye'de Aile Yapısının Değişimi Sürecinde Tek Ebeveynli Ailelerin Oluşumu, Belirleyicileri ve Refah Durumu (2006-2016)"*, T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü Türkiye Aile Yapısı İleri İstatistik Analizi, Ankara: TDV Yayın Matbaacılık, ss. 35-85.
- Moynihan, D. P. (1965). *The Negro Family: The Case for National Action*. U.S. Department of Labor
- Ribbens McCarthy J, Edwards R and Gillies V (2003). *Making Families: Moral Tales of Parenting and Step-Parenting*. London: Sociology Press
- Sadıkoglu, Z.Z. (2023). *Yeni Anneliğin Sosyolojisi: Postmodern Zamanda Anne Olmak*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Sayın, Ö. (2020). *Aile Sosyolojisi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (TAYA). (2019). *Türkiye Aile Yapısı Araştırması*. Ankara: Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Yayınları.
- TÜİK. (2015). *İstatistiklerle Aile 2014*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları.
- TÜİK. (2024). *İstatistiklerle Aile 2023*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları.
- Uzoka, A. (1979). The myth of the nuclear family. *American Psychologist*, 34(11), 1095-1106. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.34.11.1095>
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (9. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

ÇALIŞMA YAŞAMINDA PSİKOSOSYAL RİSKLER VE BU RİSKLERİN YOL AÇTIĞI SORUNLAR

Psychosocial Risks in Working Life and Problems Caused by These Risks

Nilgün KARACA¹

Celalettin ÇEVİK²

Öz

Uluslararası Çalışma Örgütü, 1986 yılında psikososyal risk faktörlerini, işin içeriği, organizasyonu ve yönetimi ile çalışanın yetenekleri ve ihtiyaçları arasındaki etkileşimler açısından tanımlamıştır. İş stresi, tükenmişlik, iş doyumunun azalması, iş yerinde şiddet ve taciz gibi konuların psikososyal risklerle ilişkili olarak iş sağlığı ve güvenliği ve halk sağlığı için büyük problem oluşturmaktadır. Psikososyal risklerin tespit edilmesinin zor olmasından dolayı pek çok psikososyal risk, çalışanlar açısından çalışma yaşamının seyri içerisinde normal kabul edilmekte ve bir risk olarak değerlendirilmemektedir. Bu bağlamda da risklerin ortadan kaldırılmasına yönelik bir çabanın gösterilmesi mümkün olmamaktadır. Derleme türünde hazırlanan bu çalışma ile çalışma yaşamındaki psikososyal riskler ve bu risklerin yol açtığı sonuçlar bir arada ele alınmış, karşılaşılan bu sorunların tükenmişliğe, iş doyumunun azalmasına, iş kazasına, meslek hastalığı oluşumu ile ilişkisi açıkça ortaya koyulmuştur. Psikososyal risklerin ortadan kaldırılmasına yönelik, diğer işyeri tehlikelerinde olduğu gibi, psikososyal tehlikelerin ve risklerin de ekip çalışması içinde belirlenmesi ve bu kapsamda proaktif önlemler alınması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çalışan sağlığı, İş sağlığı ve güvenliği, Psikososyal faktörler.

Abstract

In 1986, the International Labour Organization defined psychosocial risk factors in terms of the interactions between the content, organization and management of work and the abilities and needs of the employee. Issues such as job stress, burnout, decreased job satisfaction, workplace violence and harassment in relation to psychosocial risks pose a major problem for occupational health and safety and public health. Due to the difficulty in identifying psychosocial risks, many psychosocial risks are considered normal in the course of working life for employees and are not considered as a risk. In this context, it is not possible to make an effort to eliminate the risks. In this review study, psychosocial risks in working life and the results caused by these risks are discussed together, and the relationship between these problems and burnout, decreased job satisfaction, occupational accidents and occupational disease formation is clearly revealed. In order to eliminate psychosocial risks, as in other workplace hazards, psychosocial hazards and risks should be identified in teamwork and proactive measures should be taken in this context.

Keywords: Employee health, Occupational health and safety, Psychosocial factors.

¹ Balıkesir Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Halk Sağlığı Hemşireliği Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, nills.karaca@gmail.com, ORCID:0009-0001-6115-8237

² Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, celalettincevik@balikesir.edu.tr, ORCID:0000-0002-1123-6196

GİRİŞ

Dünya genelinde çalışan sağlığı ve güvenliği konusu önemi giderek artmaktadır. Özellikle Avrupa’da meydana gelen ekonomik ve sosyal değişiklikler, çalışma ortamında sağlık ve güvenlik konuları üzerinde etkili olmaktadır. Çalışanların sağlığı ve refahı için çalışma ortamı ve işin niteliği önemli faktörler arasında sayılırken, işle ilgili sağlık şikayetleri ve psikososyal tehlikelere maruz kalma, bireysel ve kuruluş açısından çok farklı sağlık sonuçları oluşturmaktadır (EU-OSHA, 2022).

Psikososyal çalışma ortamı; iş organizasyonu, yönetimin iş talepleri, örgütsel desteğin varlığı, ödül sistemi ve işyerindeki kişilerarası ilişkiler gibi yönleri olan işyerindeki psikososyal faktörlerle ilgili bir konudur. Psikososyal tehlikeler ise bireysel sağlık ve güvenliğe zarar verme potansiyelinin (zayıf mental sağlık, tükenmişlik, kalp hastalığı, kas-iskelet sistemi bozuklukları) yanında mazeret izninin artması, üretkenliğin azalması ve insan hataları gibi olumsuz örgütsel sonuçlara neden olabilmektedir (Leka & Jain, 2010).

Çalışanlar için psikososyal tehlikelerden korunma ve önleme, en önemli konulardan biridir. Ancak mevcut yasal düzenlemeler ve yönetmeliklere rağmen, temel sorun; politika ve uygulama arasındaki boşluğun olmasıdır (EU-OSHA, 2012).

Bu çalışma, çalışanların iş yaşamında maruz kaldığı psikososyal risk faktörlerinin tanımlanması ve psikososyal risklere maruziyet sonucunda oluşabilecek sorunların ayrıntılı ve toplu bir şekilde ele alınması açısından önemlidir. Sosyal devlet anlayışının yerini alan neoliberal politikaların etkilerinin çalışma yaşamındaki psikososyal sorunlara olan etkisinin değerlendirilmesi, günümüzde her iki çalışandan birinin bulunduğu hizmet sektörünün boyutu gibi faktörler de bu konuyu önemli kılmaktadır.

Literatüre baktığımızda iş yerindeki fiziksel, kimyasal, biyolojik, ergonomik risk faktörlerine yönelik çokça çalışmanın olduğu görülmektedir. Ancak psikososyal risk faktörleri odaklı çalışmaların az olduğu gibi, psikososyal risk faktörlerinin yol açtığı sorunlarla olan bağıntıya yönelik de bir arada ele alan çalışmalar azdır. Bu kapsamda bu çalışmada psikososyal risk faktörleri ve ilişkili olan sorunların ele alınması bu derlemenin problemini oluşturmaktadır.

Çalışmanın amacı psikososyal risk faktörleri ve bu risk faktörlerinin ilişkili olduğu sorunları ortaya koymaktır.

İş Sağlığı ve Güvenliği Kavramı

Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ); İş sağlığı ve güvenliği (İSG)’ni, “iş kaynaklı yaralanmaların ve hastalıkların önlenmesi ve çalışanların sağlığının korunması ve geliştirilmesiyle ilgilenen disiplin” olarak tanımlamaktadır (ILO, 2024). Türkiye’de bu kapsamda işe bağlı kaza ve hastalıkları önlemek ve İSG bünyesinde yaşanan problemlere kesin çözümler oluşturmak amacıyla, Avrupa Birliği (AB) ve UÇÖ normlarına uygun olarak hazırlanan 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu (İSGK) 30.06.2012 tarih ve 28339 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (ÇSGB, 2012).

İş Yerindeki Risk Faktörleri

Çalışanlar, çalışma yaşamında bazı mesleki risklere maruz kalmaktadır. Bu riskler iş kazalarına, meslek hastalıklarına, yaralanma, engellilik, hatta ölümlere yol açabilmektedir. Bu hem toplum sağlığı açısından hem de ülke ekonomisine verdiği zarar açısından önemli bir halk sağlığı sorunu oluşturmaktadır. Çalışanların, çalışma yaşamında maruz kaldığı risk etmenleri; fiziksel, kimyasal, biyolojik, ergonomik ve psikososyal risk faktörleri olarak sınıflandırılmaktadır (Dogbla et al., 2023).

İş Kaynaklı Psikososyal Risk Faktörleri

Çalışma yaşamında zaman içinde meydana gelen değişimler, çalışanların zihinsel ve fiziksel sağlığı üzerinde potansiyel etkilere sahip olan psikososyal riskleri daha da arttırmakta ve çalışan sağlığının korunmasında dikkate alınması gereken yeni riskleri ortaya çıkarmaktadır (Di Tecco et al., 2023). Özellikle 1980'li yıllar itibarıyla sosyal devlet anlayışının neoliberal politikalara dönüşümü çalışma yaşamını ve çalışan sağlığını olumsuz etkilemiştir. Nitekim neoliberal politikalar; sosyal devlet yapısını zayıflatarak sendikaların yetkinliğini azaltıp emeği değersizleştirmiş ve buna bağlı olarak da kırılğan grupları etkiye daha da açık hale getirmiştir. Dil, din, ırk, inanış, cinsiyet, ekonomik ve politik durum gibi farklılıklar nedeniyle; toplumsal, ekonomik ve sosyal yaşama tam anlamıyla katılabileme şansı bulamayan ya da yoksun bırakılan gruplar olarak tanımlanan, sağlık, sosyal güvenlik, çalışma, eğitim, bilgiye ulaşmada güçlük çeken dezavantajlı gruplar arasında; kadınlar, engelliler, çocuklar, yaşlılar, göçmenler ve eski hükümlüler bulunmaktadır. Buna istinaden toplumun biçtiği rollere de bağlı olarak işverenlerin olumsuz bakış açısı nedeniyle bu dezavantajlı grup güvencesiz koşullarda çalışmak durumunda kalabilmektedirler (Çevik & Özkul, 2022).

Çalışma yaşamında mental sağlık, toplum ve iş dünyası üzerinde büyük bir etkiye neden olmakta ve her yıl depresyon ve anksiyete nedeniyle 12 milyar iş günü kaybedilmektedir (ILO, 2024). AB ülkelerinde, psikososyal risklerin sıklığına bağlı olarak AB'nin 1989 yılında yürürlüğe giren 89/391 sayılı Çerçeve Yönetmeliğine psikososyal riskler eklenmiştir. Bu yönetmeliğin ardından çalışan sağlığını etkileyen psikososyal tehditlerin belirlenmesi ve önlenmesine yönelik programlar oluşturmak üzere DSÖ ve Avrupa İş Sağlığı ve Güvenliği Ajansı (EU-OSHA) gibi uluslararası kuruluşlar çalışmalar yapmaktadırlar (ÇSGB, 2016).

Güvenli olmayan çalışma ortamları, ruhsal sağlık için risk faktörleri yaratmakta ve bunlar psikososyal riskler olarak tanımlanmaktadır. İş talepleri ve iş kontrolü, iş yükü ve iş temposu, örgüt kültürü, kariyer gelişimi, iş güvenliği, işyerinde kişilerarası ilişki ve ev-iş arayüzü dahil olmak üzere işin tasarımı veya yönetiminin herhangi bir yönüyle ilgili olabilmektedir (ILO, 2024) (Tablo 1).

İşin Mahiyeti

Yapılan işin çeşitlilik içermemesi, yeterli dinlenme olmadan devam eden çalışma temposu, işin küçük bir bölümünü yapmak gibi çalışanın bilgi ve becerisini yeterince kullanamadığı, ayrıca görev tanımı açık ve anlaşılır olmayan işlerin yapılmasına bağlı olarak çalışanlarda depresyon, anksiyete, kızgınlık, psikosomatik ve kas-iskelet sistemi problemleri sıklıkla görülmektedir (EU-OSHA, 2022).

İş Yükü ve İş Temposu

İş yükü, işin aşırı yükü ve iş yetersizliği olarak belirtilebilir ve araştırılan ilk psikososyal risk faktörlerinden biridir. İş yerindeki gerginliğin yüksek olmasının yanında iş kontrolünün düşük olmasının nedenlerinden bir tanesi iş taleplerinin yüksek olmasıdır. Yüksek iş talepleri, çaba-ödül dengesizliği ve kurumsal adaletin yetersiz olması, stresle ilgili sorunlar için en büyük etkenlerdendir (van der Molen et al., 2020).

İş Programları

Çalışanlar açısından çalışma programı, çoğunlukla vardiyalı çalışma veya uzun ve sosyal olmayan çalışma saatleri açısından önemlidir. Uzun çalışma saatleri ile sağlık sorunları arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır ve sağlık riskleri genellikle haftalık çalışma süresi 48 saati aştığında ortaya çıkmaktadır (Usta, 2021). Uzun çalışma saatleri, ardışık gece ve gündüz çalışma düzeni, çalışanlar arasında erken yaşlanma, depresyon, uyku düzensizlikleri, yalnızlık hissi gibi psikolojik sorunlara,

sosyal hayata yabancılaşma, kendilerine ve ailelerine yeterli zaman ayıramama, sosyal aktivitelere ve hobilerine zaman ayıramama, rol çatışmaları, tükenmişlik, empati eksikliği ve yabancılaşma gibi sosyal sorunlara, işten tatmin olmama, iş stresinde yükselme, verimsizlik, işe devamsızlık, iş başarısında düşük performans ve iş kazaları gibi problemlere yol açabilmektedir (EU-OSHA, 2022).

Tablo 1. İş Kaynaklı Psikososyal Riskler

Kategoriler	İçerik
1.İşin mahiyeti	İşte çeşitliliğin az bulunması İşin küçük bir bölümünü yapma İşin personelin yeteneklerine göre verilmiyor oluşu Belirsizliğin fazla bulunması
2.İş yükü ve iş temposu	Fazla çalışma ya da atıl kalma Üretim hızının sebep olduğu stres ve baskı Zaman baskısı İş bitim zaman aralıklarının baskısı
3.İş programları	Vardiyalı çalışma koşulları Gece çalışma koşulları Sıkı çalışma programları Son dakika belli olan gece mesai programları Uzun zaman dilimleri boyunca yalnız çalışma
4.Kontrol	Personellerin verilen kararlara katılmaması Personellerin iş programları üzerinde etkilerinin az olması veya hiç olmaması
5.Çevre ve ekipman	Yetersiz ekipman Yetersiz mekân gibi fiziksel birtakım ortamlar
6.Kurum kültürü	Yeterli olmayan etkileşim ve iletişim Sosyal desteğin bulunmaması Bireysel gelişim için desteğin bulunmaması Kurum ideallerinin personeller tarafından bilinmemesi
7.Kişilerarası ilişkiler	Her bakımdan izolasyon oluşumu Personel veya yöneticilerle olan iletişimsizlik Bireyler arası sorunlar Çevresel desteğin olmaması veya azlığı
8.İşyerindeki görev	Rol konusunda belirsizlik Rol konusunda çatışma Bireylerin sorumlulukları
9.Kariyer gelişimi	Terfilerin az olması ya da hiç olmaması Düşük maaşlar İş güvencesinin az olması veya hiç olmaması İşin çevresel kıymetinin olmaması veya düşük olması
10.İş ve iş dışı yaşam etkileşimi	Ev ve iş yaşamı arasındaki dengesizlik Evdeki dayanışmanın azlığı Çift ve kariyer problemleri

Kontrol

İş kontrolü, bir çalışanın bilgi, beceri ve yetenekleriyle birlikte işini ne ölçüde yönlendirebildiğini ve yetki düzeyini ifade etmektedir. İş kontrolü derecesi, işin doğası, üst ve alt yöneticilerin yaklaşımı ve kurallar tarafından belirlenmektedir. Yüksek iş kontrolü olan durumlarda, çalışanın motivasyonu ve yetkinlik hissi artmakta, aynı zamanda stres yaratıcı etkiler de azalmaktadır. Diğer yandan, düşük iş kontrolü olan durumlarda öğrenme gereksinimi azalırken, umutsuzluk hissi ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, iş kontrolü zayıf olan çalışanlar, duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı kaybı gibi sorunlarla daha fazla karşılaşmaktadır (Arıkan, 2021).

Çevre ve Ekipman

Çalışanlara, yetenek ve uzmanlık alanlarında, performanslarını bağımsız olarak göstermeleri için gerekli ekipman ve çalışma ortamı sağlanması iş motivasyonunu ve üretkenliği arttırmaktadır. Çalışanlar, bunun karşılığında kurumlarının belirlediği hedeflere ulaşmak için ellerinden gelenin fazlasını yaparak olumlu bir çalışma ortamında daha iyi performans gösterebilmektedirler (Zhenjing et al., 2022).

Kurum Kültürü ve İklim

Kurum kültürü, kuruluşların arasındaki farklı nitelikleri içeren bir kavramı ifade etmektedir. Bu nitelikler gelenekler, normlar, kurallar, semboller, ideolojiler, inançlar ve ritüelleri içermektedir (Gorton et al., 2022). Bir kuruluşta gerekli olan kurum kültürünün olmaması ya da çalışanlar ile arasında uyumsuzluk olması durumunda, çalışanların kuruma ait güven duygusunda azalma ile motivasyon kaybı ve personel değişiminde artış meydana gelmektedir. Buna istinaden kurum kültürüne sahip olan işletmelerde ise çalışanların iş doyumunu ve verimliliğinin arttığı görülmektedir (Cherian et al., 2021). Çalışan sağlığı bakımından bir başka önemli kavram da iş güvenliği kültürünün bir öncüsü olan iş güvenliği iklimidir. İş güvenliği iklimi bir işyerindeki çalışanların belirli bir zaman içerisinde çalışma ortamı güvenliği konusunda paylaştıkları temel algıları olup (Kalteh et al., 2021) iş güvenliği iklimi oluştuğunda iş yerlerinde iş kazası ve ramak kala olaylarda azalmaktadır (Çevik et al., 2024).

Kişilerarası İlişkiler

Sosyal veya fiziksel izolasyon, üstlerle zayıf ilişkiler, kişilerarası çatışma, sosyal destek eksikliği, zorbalık, cinsel taciz gibi olumsuzluklar işyerinde zayıf kişilerarası ilişkilere neden olmaktadır. İşyerinde strese neden olan tatmin edici olmayan ilişkiler psikolojik ve fiziksel sağlık sorunları oluşturabilmektedir. İşyerinde kişilerarası stres kaynağı temelde sosyal destek eksikliğidir. Çalışanlara verilen düşük sosyal destek, kaygı, duygusal tükenmişlik, iş gerginliği, düşük iş tatmini ve kardiyovasküler hastalık gibi riskler oluşturmaktadır (EU-OSHA, 2022).

İşyerindeki Görev

Çalışanlara verilen sorumluluklar, çalışanın rolünü oluşturmada ve bu rolün gerektirdiği sorumlulukları yerine getirerek kuruma fayda sağlaması beklenmektedir. İş yerinde bulunan pozisyon kaynaklı rol, “rol çatışması” ve “rol belirsizliği” gibi problemlere neden olabilmektedir. Emir-komuta birliği ilkesi gereği bir astın yalnızca bir üstten emir alması gerekmekte iken hiyerarşik yapıdan kaynaklanan otorite zincirinin bozulması veya astın birden fazla üstten emir alması rol çatışmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda; çalışanın, hangi yetkilere sahip olduğunu, ne yapması gerektiğini ve nasıl değerlendirileceğini bilmemesi durumunda iş stresinin arttığı ve iş tatmininin azaldığı görülmektedir (Ahmad et al., 2021).

Kariyer Gelişimi

Kariyer gelişimi ilgili risk faktörleri, kariyer ve terfi belirsizliği, düşük ücret, iş güvencesizliği ve işe düşük sosyal değer verilmesidir. Özellikle iş güvencesizliği ve kariyer fırsatlarının olmaması / sınırlı olması, fiziksel ve psikolojik sağlık için önemli bir risk faktörü olmaktadır. İş güvencesizliğinin, iş ve kurumsal davranışlar ile çalışan sağlığı ve çalışanların kuruluşla olan davranışsal ilişkisi üzerinde olumsuz etkisi olmaktadır (EU-OSHA, 2022).

İş ve İş Dışı Yaşam Etkileşimi

İş-yaşam dengesi, işi bitirme sorumluluğu ile aile içindeki rolünü yerine getirme sorumluluğu arasında denge kurabilme çabası iken, örgüt açısından ise iş-yaşam dengesi, çalışanların işyerindeki başarılarına odaklanıp destekleyici bir çalışma ortamı oluşturmak için zorlu bir durum haline gelebilmektedir (Puspitasari & Darwin, 2021). Kadınlarda daha fazla görülen bu çatışmanın sebebinin ise toplumda kadına düşen geleneksel rollerde değişen bir durum olmamasından kaynaklandığı bilinmektedir. Sonuç olarak; iş aile çatışması çalışanlarda stres, fizyolojik sorunlar ve yaşam kalitesinde azalma gibi durumlara sebep olabilmektedir (Atalay, 2021).

Psikososyal Risk Etmenlerinin Oluşturduğu Olumsuzluklar

Psikososyal risk etmenleri çalışanlarda fiziksel, davranışsal ve psikolojik olumsuzluklar meydana getirmektedir (Koren et al., 2023). Bu olumsuzluklar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Psikososyal Risk Etmenlerinin Oluşturduğu Olumsuzluklar

Fiziksel Sorunlar	Davranışsal Sorunlar	Psikolojik Sorunlar
Kalp-Damar Sistemi Hastalıkları Sindirim Sistemi Hastalıkları Bağışıklık Sistemi Hastalıkları Üreme Sistemi Hastalıkları Endokrin Bez Hastalıkları Kas-İskelet Sistemi Bozuklukları Cilt Hastalıkları	Madde Bağımlılığı İşe Devamsızlıkta Artış Beslenme Bozukluğu	Konsantrasyon Güçlüğü Huzursuzluk Karar Vermede Güçlük Uyku Bozukluğu Tükenmişlik Depresyon, Anksiyete İş Doyumunun Azalması Karoshi, Karojisatsu İş Stresi, Mobbing Sessiz İstifa

Fiziksel Sorunlar

Psikososyal riskler, hormonal sistemin etkilenmesiyle birlikte dolaşım, solunum, sindirim, kas iskelet ve bağışıklık sistemlerinde çeşitli sağlık sorunlarının ortaya çıkmasına yol açabilmektedir (Sezik Işık, 2022). Bu hastalıklar arasında;

- ***Kan Dolaşımı ve Kalp-Damar Sistemi Hastalıkları:*** Kalp çarpıntısı, düzensiz ve hızlı kalp atışları, göğüs ağrısı, yüksek tansiyon vb.
- ***Sindirim Sistemi Hastalıkları:*** Aşırı yeme, iştahsızlık, sindirim sorunları, mide hastalıkları (örneğin gastrit ve ülser), kabızlık, kolit vb.
- ***Bağışıklık Sistemi Hastalıkları:*** Bağışıklık sisteminin zayıflaması ve enfeksiyonlara yakalanma riskinin artması.
- ***Üreme Sistemi Hastalıkları:*** Cinsel işlev bozuklukları vb.
- ***Endokrin Bez Hastalıkları:*** Tiroid hormonunun fazla salgılanması, şeker hastalığı vb.
- ***Kas ve İskelet Sistemi Bozuklukları:*** Kireçlenme, kas spazmları, migren, kronik baş ağrıları vb.
- ***Cilt hastalıkları:*** Kurdeşen, egzama, sedef hastalığı, saç ve kıl dökülmesi bulunmaktadır.

Davranışsal Sorunlar

Madde Bağımlılığı: Stresin en sık karşılaşılan reaksiyonlarından birisi, alkol tüketimi gösterme eğilimidir. Günlük sıkıntılardan kurtulmak için başvuru ve geçici bir rahatlama sağlayan alkol kullanımı zamanla artış göstermekte ve bu kişilerde alkol kullanımı zaman içinde bağımlılığa

dönüşmektedir. Benzer bir durum, sigara ve uyuşturucu için de geçerli olmaktadır (Fernandes & Gherardi-Donato, 2017).

İşe Devamsızlıkta Artış: Çalışanlar, psikososyal risklerin neden olduğu olumsuz sonuçlarla mücadele etmek için, hafif bir baş ağrısı veya baş dönmesini bile yeterli bir sebep olarak görüp işe gitmek yerine, psikososyal risklerin etkilerinden uzaklaşmayı denemektedirler (Shdaifat et al., 2023).

Beslenme Bozukluğu: Stresin, iş yerlerinde yüksek iş talepleri ve uzamış mesai saatlerinden dolayı çalışanların iştahları üzerindeki etkileri olmaktadır. Özellikle yemeklerde seçilen sağlıksız besinlerin tüketimine bağlı gelişen obezite iş yerlerinde en sık karşılaşılan sağlık sorunlarından biridir. Aynı zamanda özellikle vardiyalı çalışanların sirkardiyen ritimlerinin bozulmasıyla birlikte enerji açısından yoğun yiyecek ve içeceklerin tüketimine bağlı da gelişen bu durum hastalık izni, işe devamsızlık, yaralanma, sakatlık ve sağlık hizmeti harcamalarının artmasında önemli bir etken olarak görülmektedir (Lin et al., 2019).

Psikolojik Sorunlar

Konsantrasyon Güçlüğü: Konsantrasyonda güçlük, bireyin odaklanma gerektiren belirli bir eylem sırasında bunu başaramaması, motivasyon ise çalışanların başarısını etkileyen, onları belirli bir hedefe doğru hareket ettiren ve iş yapma isteklerini arttıran içsel durumların harekete geçirilmesidir. Motive edilmiş bir çalışanın işini daha fazla sahiplendiği ve işini daha iyi yapmak için normalin üzerinde çaba gösterdiği ve bunun sonucunda çalışan verimliliğinin artması ile işletmelerin de yarar sağladığı, çalışanlarının motivasyonunu arttıran işletmelerde, çalışanların işlerini benimsedikleri, mutlu oldukları ve daha başarılı çalışana dönüştükleri görülmektedir (Putri & Hartono, 2023).

Huzursuzluk: Huzursuzluk, bireyde olumsuz birtakım hislerin ortaya çıkması olup yaşama ilişkin, çalışma koşullarına ilişkin olumlu olmayan duygu durumlarını ve gittikçe artan iç sıkıntısı olarak kendini gösteren bir durumdur. Çalışanlar için işyeri, günün büyük bir bölümünü geçirdiği bir mekandır ve işyeri mutluluğu bireysel açıdan ele alındığında bireyin yaşam kalitesine olumlu katkı sağlaması açısından önemli iken örgütsel açıdan ise bireyin iş performansını, motivasyonunu ve verimliliğini pozitif yönde etkilediği için önemlidir (Keser, 2018).

Karar Vermede Güçlük: Birey, olumlu olmayan olaylar karşısında karar vermede güçlükler yaşayabilmektedir. Karar vermenin gelecek anlamına geldiğini ifade eden Gelatt ve Gelatt (2003), karar vermeyi; “ne bilindiği, neye inanıldığı ve ne istendiğine bağlı olarak ne yapılacağına seçilmesi” olarak tanımlamıştır (Gelatt & Gelatt, 2003). Çalışanın karar vermede belirsizlik yaşadığında bu durumun zaman içinde duygusal tükenmeye neden olduğu, çalışanın işe olan motivasyonunu kaybettiği, iş performansının azaldığı ve mental olarak etkilendiği görülmektedir (Charoensukmongkol & Phungsoonthorn, 2021).

Uyku Bozukluğu: Uyku bozukluğunda, uykuya dalamama, gece boyu uykuyu sürdürememe yani daldıktan sonra kesintili uyanma gibi durumlarla karşı karşıya kalınmaktadır. Yetersiz uyku, uyku süresini, zamanlamasını veya kalitesini etkileyen birçok nedenden kaynaklanmaktadır. İş, aile, sosyal hayat ve sosyal medya uğraşlarından kaynaklanan zaman harcama gibi konular uyku üzerinde önemli etkilere sahip olmaktadır. Uyku bozukluğu, çalışanların fiziksel ve zihinsel sağlığını da bozarak depresyona veya kaygıya, yaşam kalitesinde azalmaya ve çalışanların verimliliğinin azalmasına neden olabilmektedir. Bu durum hem verimlilik kaybına hem de sağlık harcamalarında artışa neden olmaktadır (Khoshakhlagh et al., 2023).

Tükenmişlik: UÇÖ, tükenmişlik sendromunu “uzun süreli stres, özellikle iş kaynaklı stresin neden olduğu bir durum” olarak tanımlamaktadır. UÇÖ’nün tükenmişlik kavramını tanımlayan bazı ana noktalar şöyle sıralanmıştır (ILO, 2016b):

- **Fiziksel ve Zihinsel Yorgunluk:** Kişi, iş yükü, zaman baskısı ve diğer stres faktörleri nedeniyle fiziksel ve zihinsel olarak yorgun hisseder.
- **Duygusal Tepkilerde Değişiklik:** Tükenmişlik sendromu yaşayanlar, duygusal olarak kötümserlik, umutsuzluk, sinirlilik gibi negatif duygulara daha yatkın olabilirler. Daha önce keyif aldıkları aktivitelerden zevk alamama da sıkça görülür.
- **Kişisel Etkileşimlerde Sorunlar:** İşteki stres, kişinin sosyal ilişkilerinde de etkili olabilir. İletişim problemleri, daha önceki kadar etkili olamama hissi gibi sorunlar ortaya çıkabilir.
- **İş Performansında Düşüş:** Tükenmişlik sendromu, iş performansını olumsuz yönde etkileyebilir. Dikkat dağınıklığı, hafıza sorunları ve karar verme yeteneğinde azalma gibi etkiler iş verimini düşürebilir.
- **Fiziksel Belirtiler:** Baş ağrısı, mide rahatsızlıkları, kas ağrıları gibi fiziksel şikayetler de tükenmişlik sendromunun belirtileri arasında olabilir.

Depresyon: Depresyon bireyin kederli olduğu, hayata ilişkin istek ve zevkinin olmadığı, karamsar, kötümser düşüncelerin, geriye dönük derin pişmanlık ve suçluluk duygularının, bazı zamanlarda ölüm ve intihar düşüncesinin olduğu, hatta ölümün görülebildiği bir hastalık olarak ifade edilmektedir (Aslan & Kayar, 2023). DSÖ, dünyada yaklaşık 280 milyon kişinin depresyon hastası olduğunu bildirmektedir (WHO, 2023). Literatürde, çalışma yaşamında ki bireylerin yaklaşık %15’inin herhangi bir zamanda mental bir soruna sahip olduğu tahmin edilmekte ve bu kişilerin büyük bir kısmı da işten dışlanmaktadır (WHO, 2022). DSÖ’nün işyerinde ruh sağlığına ilişkin kılavuzları, ruh sağlığını geliştirmek, ruh sağlığı sorunlarını önlemek ve zihinsel sağlık sorunlarıyla mücadele eden kişilerin işe katılmasını ve işte başarılı olmasını sağlamak için kanıta dayalı öneriler sunmaktadır. Öneriler örgütsel müdahaleleri, yönetici eğitimi ve işçi eğitimini, bireysel müdahaleleri, işe dönüş ve istihdam oluşturmayı kapsamaktadır (WHO, 2022).

Anksiyete: İş kaygısı, “algılanan fiziksel ve/veya psikolojik tehlikeye bir yanıt olan endişeler, korku, sıkıntı ve huzursuzluk ile karakterize edilen hoş olmayan bir duygusal durum” olarak tanımlanmaktadır (Nauman et al., 2019). İş yaşamında ortaya çıkabilen kaygı, işle ilgili stres faktörleriyle bağlantılı olabilmekte ve çalışanların performansını, sağlığını ve genel refahını etkileyebilmektedir. İş arkadaşları ve kurumun, çalışanlara karşı saygısız ve kaba davranışları ile onları dışlamaları, çalışanın işteki enerjisinin tükenmesine yol açabilmekte ve işle ilgili performans beklentilerinin karşılanamamasıyla sonuçlanmaktadır (Nauman et al., 2019).

İş Doyumunun Azalması: İş doyumunu, çalışanın işinden aldığı tatmin ve memnuniyet düzeyini ifade etmektedir (Siegel et al., 2022). İş doyumunun etkilenmesinde bireysel faktörlerle birlikte örgütsel faktörler de rol oynamaktadır. Bireysel faktörleri; kişilik özellikleri, ortak değer ve inançlara sahip olmak, iş tecrübesi, yaş gibi unsurlar oluştururken, örgütsel faktörleri; işin niteliği, çalışma koşulları, örgütün idari biçimi, örgütte çalışan diğer personellerin tutum ve davranışları, ücret, kıdem ve terfi olanakları gibi unsurlar oluşturmaktadır. Çalışanın üzerindeki izlenme stresi, algılanan iş baskısının artması, iş çeşitliliğinin az ve karmaşık olması ve kişisel özerkliğin baskılanması nedeniyle iş tatmininin azaldığı bildirilmektedir (Siegel et al., 2022).

Karoshi: “Karoshi”, Japonca bir terim olup, uzun çalışma saatlerine bağlı olarak ortaya çıkan potansiyel olarak ölümcül bir sendromu ifade etmektedir. Kelime, “karo” (uzun) ve “shi” (ölüm) kelimelerinden türetilmiştir. Bu durum, aşırı mesai, yüksek stres ve işle ilgili baskılar nedeniyle ortaya çıkmakta ve genellikle kalp krizi, inme veya başka sağlık sorunlarına bağlı olarak ani ölümle sonuçlanabilmektedir (Kanai, 2009). Karoshi sendromu haftada 55 saatten fazla çalışma olarak tanımlanmaktadır. “Fazla çalışmaktan ölüm” olarak da bilinen bu olgu hem halk sağlığı hem de işyeri politikaları üzerindeki sonuçları nedeniyle takip edilmektedir. Uzun süre yüksek stresli iş yapıldıktan sonra kronik yorgunlukla ilişkili serebrovasküler/kardiyovasküler hastalıklar ve mental hastalıklarında oluşumu söz konusu olmaktadır (Al-Madhagi, 2023). İşe bağlı uzun çalışma süreleri nedeniyle oluşan Dünya genelinde çalışma yaşamındaki kişilerin %9’unu oluşturan bu hastalıkta, ölüm oranı erkeklerde %72 düzeyinde olup daha da fazla insanı işle ilgili engellilik ve erken ölüm riskiyle karşı karşıya bırakmaktadır (WHO/ILO, 2021).

Karojisatsu: “Karojisatsu” işle ilgili nedenlerle gerçekleşen intiharı ifade eden ve genellikle karoshi (uzun çalışma saatlerine bağlı ölüm) ile ilişkilendirilen bir kavramdır. Japonya’daki yoğun iş yaşamı ve çalışma baskısı nedeniyle bu tür durumlar ortaya çıkmakta ve işyerindeki stres, sağlık sorunlarının ve yaşam dengesizliğinin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Karojisatsu aynı zamanda çalışma ortamının ve iş koşullarının etkilerini vurgulayan sosyal sorunun bir yansımasıdır (Kawanishi, 2008).

İş Stresi: Stres, UÇÖ tarafından “algılanan talepler ile kişilerin bu isteklerle başa çıkma konusundaki algılanan yetenekleri ve kaynakları arasındaki dengeli olamamanın neden olduğu, yararlı olmayan duygusal ve fiziksel tepki” olarak tanımlanmıştır (ILO, 2016a). İş stresi ise, “yüksek iş stresi etkenleri ile düşük iş kaynaklarının olumsuz birleşimine maruz kalma” durumudur (Sutrisno, 2022). İş stresi, maddi sorunlar, ailedeki eşler arası ilişkilerin bozulması, kişisel ve ailevi hastalıklar gibi işle ilgili olmayan stresten de etkilenilmekte, özellikle depresyon, değersizlik hissi, işi sevmeme ve çalışma ortamından psikolojik olarak uzaklaşmaya neden olup, iş tatminsizliğini arttırabilmektedir (Sutrisno, 2022).

Psikososyal risk faktörleri sonucu ortaya çıkan stresin belirtileri; duygusal, fiziksel, sosyal ve zihinsel olmak üzere 4 grupta toplanmaktadır (ÇSGB, 2016):

- **Fiziksel Bulgular:** Baş ve sırt ağrıları, buruksizm (diş gıcırdatma), bağırsak problemleri, sindirim sorunları, tansiyon yüksekliği, terleme ve iştahta değişiklik, yorgunluk veya enerji kaybı.
- **Duygusal Belirtiler:** Kaygılanma, depresif ruh hali, sinirlilik, gerginlik, güvensizlik duygusu, aşırı hassas olma, kinlenme, duygusal tükenmişlik.
- **Zihinsel Bulgular:** Konsantre olmada güçlük, zihin bulanıklığı ve hafızada azalma, aşırı hayalperestlik, tek bir olaya odaklanma, mizah anlayışı ve muhakemede zayıflama.
- **Sosyal Bulgular:** İnsanlara karşı güvensizlik, suçu başkalarında aramak, randevuları önemsememek, insanların açığını bulmak, çevre ile iletişimi kesmek.

Aşırı stresin meydana getirdiği uyarı ve semptomları Tran ve arkadaşları Tablo 3’teki gibi özetlemiştir (Tran et al., 2020).

Mobbing (Yıldırma): İşyerinde mobbing, çalışanların huzuru için en büyük tehditlerden biri görülmektedir. Mobbing, bir bireye veya çalışan grubuna yönelik sürekli (en az 6 ay) ve tekrarlanan (haftada en az bir kez) olumsuz davranışları içermektedir. Çalışanların büyük çoğunluğunun

kariyerlerinin bir noktasında, çeşitli fiziksel ve ruhsal etkileriyle mobbing yaşadığı düşünülmektedir. Sözlü taciz, aşağılama, dışlama ve fiziksel saldırganlık gibi farklı mobbing davranışları görülmektedir. Mobbing sadece çalışanlar üzerinde fiziksel ve psikolojik sorunlar oluşturmakla kalmayıp kuruluşlar ve toplum üzerinde de olumsuz etkiler meydana getirmektedir. Mobbing, baş ağrısı, obezite, kardiyovasküler hastalık ve intihar gibi etkilerle fiziksel sağlığı değiştirebilir ve kaygı, depresyon, travma sonrası stres, tükenmişlik gibi etkilerle de ruhsal sağlığı bozabilmektedir. Kurum açısından ise çalışanların hastalık izni ve işten ayrılma olasılığını arttırmakta, iş tatmini ve üretkenliği azaltarak kuruluşun büyümesini engellemektedir (Luo et al., 2023).

Tablo 3. Aşırı Stresin Yaygın Uyarı İşaretleri ve Semptomları

Bilişsel Belirtiler	Duygusal Belirtiler
Hafıza sorunları Konsantre olamama Kötü karar alma Yalnızca olumsuz görmek Endişeli düşünceler Sürekli endişe	Depresyon veya genel mutsuzluk Kaygı ve ajitasyon Sinirlilik veya öfkeli ruh hali Bunalmış hissetmek Yalnızlık ve izolasyon Diğer zihinsel veya duygusal sağlık sorunları
Fiziksel Belirtiler	Davranışsal Belirtiler
Ağrı ve sızı İshal veya kabızlık Bulantı ve baş dönmesi Göğüs ağrısı, hızlı kalp atışı Libidoda azalma Sık soğuk algınlığı veya grip	Aşırı yemek yeme / Az yemek yeme Çok fazla ya da çok az uyumak Başkalarından çekinmek Sorumluluklarını ertelemek ya da ihmal etmek Alkol, sigara ya da uyuşturucu kullanmak Sinirsel alışkanlıklar (örn. tırnak yeme, tempo tutma)

Sessiz İstifa: İş yerinde bireylerin, görev tanımları dışında sorumluluk almama, ekip içerisindeki diğer çalışanlara yardım etmekten kaçınma, gönüllük esasına dayanan birçok faaliyete katılmak istememe, mesai saatlerine uyum göstermeme gibi en asgari iş gereklerini yerine getirmeleridir. Özellikle görev tanımının olmadığı, alınan ücretin beklentiyi karşılamaması, kuruma ait alınan kararlara çalışanın dahil edilmemesi ve tükenmişlik sessiz istifa nedenleri arasında gösterilmektedir (Karadas & Çevik).

Kurumsal Sorunlar

İş yerindeki yönetici ve çalışanlar, sürekli ve yoğun bir şekilde psikososyal risklere maruz kalınması sonucunda olumsuz durumlarla karşılaşabilmektedirler. Bu durumlar, kalite, üretim ve verimlilik sorunlarına yol açabilirken, çalışanlarda tatminsizlik ve moral kaybına neden olabilmektedir. Psikososyal risklerin yarattığı verim kaybı, işe devamsızlık, sağlık harcamalarının artması, hırsızlık ve sabotaj gibi durumlar işyerlerine maddi olarak büyük bir yük getirebilmektedir. Literatür, verimsizlik ve performans düşüklüğüne yol açan psikososyal risklerin hem çalışanlara hem de işyeri yönetimine büyük kayıplar oluşturduğunu göstermektedir (Kamacı, 2020). Çalışma yaşamındaki psikososyal tehlikeler, bir taraftan üretim ve verim kaybına neden olurken, diğer taraftan çalışanların olumsuz etkilenmesine ve sağlık harcamalarının artmasına yol açmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Psikososyal riskle çalışma yaşamındaki önemli halk sağlığı sorunlarından biridir. Çalışma yaşamındaki iş programları (uzun çalışma saatleri, iş ortamı, iş yükü ve hızı, monoton işler vb.) ve örgütsel ilişkiler (rol, kurumsal kültür, örgütsel kararlara katılım, kariyer sorunları vb.) çalışanların psikolojik durumunu olumsuz yönde etkilemektedir. Bu faktörlere bağlı olarak psikolojik ve fiziksel

şiddet, aşırı çalışmadan kaynaklanan ölümler ve intiharlar gibi sorunlar yanı sıra iş stresi, işle ilişkili depresyon, tükenmişlik, iş doyumunun azalması, sessiz istifa ve işten çıkarma oluşabilmektedir.

EU-OSHA, Avrupa çapındaki yeni ve ortaya çıkan risklere ilişkin özellikle işyerlerinde sağlık ve güvenlik konusunda psikososyal riskleri değerlendirmeyi amaçlayan, Avrupa İşletme Araştırmaları (ESENER) yapmış ve son yapılan çalışma sonucunda her üç çalışandan birinin iş stresinden etkilendiğini belirlemiş, Büyük Britanya’da ise 2020-21 yılları arasında işle ilgili bir hastalığı olan 1.7 milyon çalışandan hemen hemen yarısının işle ilgili stres, depresyon veya anksiyete yaşadığı sonucuna varmıştır. Türkiye’de ise bu alanda yapılan çalışmalarda ise yönetici ve çalışanların psikososyal risklere ilişkin farkındalığının yeterli düzeyde olmadığı ve genellikle İSG hizmetleri içerisinde psikososyal risklere yönelik risk değerlendirmesine yer verilmediği görülmüştür.

Psikososyal sorunlar işyeri, bireysel özellikler, sosyal koşullar, iş dışındaki yaşantı göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Psikososyal tehlike ve riskleri önlemek için öncelikle diğer iş yeri tehlikelerinde olduğu gibi insan odaklı, proaktif önlemler alınmalı, sürdürülmeli ve denetlenmelidir. Çalışanların görev tanımları net bir şekilde belirlenmeli ve iş beklentileri açık bir şekilde ifade edilmelidir. İş yükü ve iş hızı takip edilmeli, çalışma saatlerinde düzenlemeler yapılmalıdır. İşyerlerinde güvenlik iklimi ve güvenlik kültürü oluşturulmalı, çalışanlar alınan kararlar hakkında bilgilendirilmeli ve alınan kararlara katılımına teşvik edilmelidir. Çalışanların yeteneklerini en iyi şekilde kullanabilmelerine olanak sağlanmalıdır. İş yeri stresini önlemek için bireysel ve kurumsal önlemler birlikte bütünsel olarak ele alınmalı, mobbing ve cinsiyet ayrımcılığı gibi sorunlara karşı politikalar geliştirilmelidir.

Tüm işyerlerinde psikososyal riskler değerlendirilmeli ve psikososyal risklerin önlenmesine yönelik yasal düzenlemelerin oluşturulması önemli olup mevzuat uygulamada da karşılık bulmalıdır. İşyerlerindeki psikososyal risklerin yönetimi ve kontrolüne ilişkin farkındalığın müdahalelerle artırılması büyük önem taşımaktadır. Çalışanların örgütlü olması, sendikalaşması teşvik edilmeli, çalışan temsilcileriyle iş birliği artırılmalı, alınan kararlara katılımlarının artırılması sağlanmalıdır. İşyerlerinde sağlık ve güvenliğin iyileştirilmesi için İSG profesyonellerinin özerkliği garanti altına alınarak İSG profesyonelleri desteklenmelidir. Bu bağlamda iş kaynaklı psikososyal risk nedenleri, sorunları ve çözüm önerileri Tablo 4’te özetlenmiştir.

Tablo 4. İş Kaynaklı Psikososyal Risk Nedenleri, Sorunları ve Çözüm Önerileri

Nedenler	Sorunlar	Çözüm Önerileri
İşin Mahiyeti İş Yükü ve İş Temposu İş Programları Kontrol Çevre ve Ekipman Kurum Kültürü Kişilerarası İlişkiler İş Yeriindeki Görev Kariyer Gelişimi İş ve İş Dışı Yaşam Etkileşimi	Fiziksel Sorunlar Kalp-Damar Sistemi Hastalıkları Sindirim Sistemi Hastalıkları Bağışıklık Sistemi Hastalıkları Üreme Sistemi Hastalıkları Endokrin Bez Hastalıkları Kas-İskelet Sistemi Bozuklukları Cilt Hastalıkları Davranışsal Sorunlar Madde Bağımlılığı, İşe Devamsızlıkta Artış Beslenme Bozuklukları Psikolojik Sorunlar Konsantrasyon Güçlüğü, Huzursuzluk Karar Vermede Güçlük, Uyku Bozukluğu Tükenmişlik, Depresyon, Anksiyete İş Doyumunun Azalması, Karoshi Karojisatsu, İş Stresi, Mobbing	Psikososyal tehlike ve riskleri önlemek için öncelikle diğer iş yeri tehlikelerinde olduğu gibi proaktif önlemler alınmalı, sürdürülmeli ve denetlenmelidir. Çalışanların görev tanımları net bir şekilde belirlenmeli ve iş beklentileri açık bir şekilde ifade edilmelidir. İş yükü ve iş hızı takip edilmeli, çalışma saatlerinde düzenlemeler yapılmalıdır. Pozitif bir örgüt kültürü oluşturularak, çalışanlar alınan kararlar hakkında bilgilendirilmeli ve alınan kararlara katılımına teşvik edilmelidir. Çalışanların yeteneklerini en iyi şekilde kullanabilmelerine olanak sağlanmalıdır. İş yeri stresini önlemek için bireysel ve kurumsal önlemler birlikte bütünsel olarak ele alınmalı, mobbing ve cinsiyet ayrımcılığı gibi sorunlara karşı politikalar geliştirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, J., Zahid, S., Wahid, F. F., & Ali, S. (2021). Impact of role conflict and role ambiguity on job satisfaction: the mediating effect of job stress and moderating effect of Islamic work ethics. *European Journal of Business and Management Research*, 6(4), 41-50.
- Al-Madhagi, H. A. (2023). Unveiling the Global Surge: Unraveling the Factors Fueling the Spread of Karoshi Syndrome. *Risk Management and Healthcare Policy*, 16(null), 2779-2782. <https://doi.org/10.2147/RMHP.S444900>
- Arıkan, B. (2021). Bir Üniversite Hastanesinde Çalışan Hemşirelerin İş Kontrol Algı Düzeyleri Ve İlişkili Bazı Faktörler. *Güncel Hemşirelik Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-10.
- Aslan, M., & Kayar, M. Ş. (2023). Örgütsel Güven, Örgütsel Yalnızlık ve Örgütsel Depresyon İlişkisi: Kahramanmaraş İlinde Bir Uygulama. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 8(1), 94-103.
- Atalay, E. (2021). Kariyer Yönetimi ve Güncel Kariyer Sorunları.
- Charoensukmongkol, P., & Phungsoonthorn, T. (2021). The effectiveness of supervisor support in lessening perceived uncertainties and emotional exhaustion of university employees during the COVID-19 crisis: the constraining role of organizational intransigence. *The Journal of General Psychology*, 148(4), 431-450. <https://doi.org/10.1080/00221309.2020.1795613>
- Cherian, J., Gaikar, V., Paul, R., & Pech, R. (2021). Corporate Culture and Its Impact on Employees' Attitude, Performance, Productivity, and Behavior: An Investigative Analysis from Selected Organizations of the United Arab Emirates (UAE). *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 7(1), 45. <https://www.mdpi.com/2199-8531/7/1/45>
- Çevik, C., Eroğlu, B., Baydur, H., & Vurgun, H. (2024). The Relationship between Occupational Accidents and Near-Miss Accidents and Occupational Safety Climate in a Metal Industry Workplace. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 13(3), 705-714.
- Çevik, C., & Özkul, B. (2022). Çalışma yaşamında dezavantajlı gruplar ve eşitsizlikler. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 7(3), 611-618.
- İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, (2012). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6331&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- ÇSGB. (2016). *Psikososyal Risk Faktörleri Bilgilendirme Rehberi*. Retrieved 14.11.2023 from <https://www.cs.gb.gov.tr/medias/4595/rehber22.pdf>
- Di Tecco, C., Persechino, B., & Iavicoli, S. (2023). Psychosocial Risks in the Changing World of Work: Moving from the Risk Assessment Culture to the Management of Opportunities. *La Medicina del Lavoro*, 114(2).
- Dogbla, L., Gouvenelle, C., Thorin, F., Lesage, F.-X., Zak, M., Ugbolue, U. C., . . . Dutheil, F. (2023). Occupational risk factors by sectors: an observational study of 20,000 workers. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(4), 3632.
- EU-OSHA. (2012). *Management of psychosocial risks at work: An analysis of the findings of the European Survey of Enterprises on New and Emerging Risks (ESENER)*. Retrieved 20.02.2024 from <https://osha.europa.eu/en/publications/management-psychosocial-risks-work-analysis-findings-european-survey-enterprises-new>
- EU-OSHA. (2022). *Psychosocial risks and workers health*. Retrieved 12.06.2024 from <https://oshwiki.osha.europa.eu/en/themes/psychosocial-risks-and-workers-health>
- Fernandes, M. N. d. F., & Gherardi-Donato, E. C. d. S. (2017). Is it workplace stress a trigger for alcohol and drug abuse? *Open Journal of Nursing*, 7(3).
- Gelatt, H., & Gelatt, C. (2003). *Creative decision making using positive uncertainty*. Crisp Learning.
- Gorton, G. B., Grennan, J., & Zentefis, A. K. (2022). Corporate culture. *Annual Review of Financial Economics*, 14, 535-561.
- ILO. (2016a). *A Collective Challenge*. Retrieved 23.04.2024 from https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_protect/@protrav/@safework/documents/publication/wcms_466547.pdf
- ILO. (2016b). *İşyerinde Stres: Toplu bir meydan okuma*. Retrieved 19.03.2024 from <https://www.ilo.org/publications/workplace-stress-collective-challenge>
- ILO. (2024). *Occupational Safety and Health*. Retrieved 15.06.2024 from <https://libguides.ilo.org/occupational-safety-and-health-en>
- Kalteh, H. O., Mortazavi, S. B., Mohammadi, E., & Salesi, M. (2021). The relationship between safety culture and safety climate and safety performance: a systematic review. *International journal of occupational safety and ergonomics*, 27(1), 206-216.
- Kamacı, H. (2020). *Psikolojik güçlendirmenin psikososyal risk algısına etkisi: Otel çalışanları üzerine bir araştırma* [İstanbul Rumeli Üniversitesi].

- Kanai, A. (2009). "Karoshi (work to death)" in Japan. *Journal of business ethics*, 84, 209-216.
- Karadas, A., & Çevik, C. (2024). Psychometric analysis of the quiet quitting and quiet firing scale among Turkish healthcare professionals. *Journal of Evaluation in Clinical Practice*.
- Kawanishi, Y. (2008). On Karo-Jisatsu (Suicide by Overwork): Why Do Japanese Workers Work Themselves to Death? *International Journal of Mental Health*, 37(1), 61-74. <https://doi.org/10.2753/IMH0020-7411370104>
- Keser, A. (2018). İşte Mutluluk Araştırması. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 14(1), 43-57.
- Khoshakhlagh, A. H., Al Sulaie, S., Yazdanirad, S., Orr, R. M., Dehdarirad, H., & Milajerdi, A. (2023). Global prevalence and associated factors of sleep disorders and poor sleep quality among firefighters: A systematic review and meta-analysis. *Heliyon*, 9(2), e13250. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e13250>
- Koren, H., Milaković, M., Bubaš, M., Bekavac, P., Bekavac, B., Bucić, L., . . . Jeličić, P. (2023). Psychosocial risks emerged from COVID-19 pandemic and workers' mental health. *Frontiers in psychology*, 14, 1148634.
- Leka, S., & Jain, A. (2010). *Health Impact of Psychosocial Hazards at Work: An Overview*.
- Lin, T.-T., Guo, Y. L., Gordon, C., Cayan, E., Chen, Y.-C., Ouyang, C.-M., & Shiao, J. S.-C. (2019). Association Between Sugar-Sweetened Beverage Consumption as Meal Substitutes, Workload, and Obesity in Nurses: A Cross-Sectional Study. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(24), 4984. <https://www.mdpi.com/1660-4601/16/24/4984>
- Luo, Z., Wang, J., Zhou, Y., Mao, Q., Lang, B., & Xu, S. (2023). Workplace bullying and suicidal ideation and behaviour: a systematic review and meta-analysis. *Public Health*, 222, 166-174. <https://doi.org/10.1016/j.puhe.2023.07.007>
- Nauman, S., Malik, S. Z., & Jalil, F. (2019). How workplace bullying jeopardizes employees' life satisfaction: The roles of job anxiety and insomnia. *Frontiers in psychology*, 10, 471741.
- Puspitasari, A. S. a., & Darwin, M. (2021). Effect of work-life balance and welfare level on millennial employee performance through work engagement. *International Journal of Science and Society*, 3(1), 334-344.
- Putri, D. K. A., & Hartono, A. (2023). Training, Leadership Style, and Work Environment on Employee Performance: the Role of Work Motivation. *Jurnal Fokus Manajemen Bisnis*, 13(2), 197-214.
- Sezik Işık, Y. (2022). *Adliye çalışanlarında psikososyal risk etmenlerinin değerlendirilmesi: Çorum adliyesi örneği* Hitit Üniversitesi].
- Shdaifat, E. A., Alolayyan, M. N., Rosario, A. B., & Al-Ansari, N. M. (2023). Absenteeism among nurses: costs, working conditions, and related factors. *International Journal of Productivity and Quality Management*, 38(4), 518-544.
- Siegel, R., König, C. J., & Lazar, V. (2022). The impact of electronic monitoring on employees' job satisfaction, stress, performance, and counterproductive work behavior: A meta-analysis. *Computers in Human Behavior Reports*, 8, 100227.
- Sutrisno, S. (2022). Determinants of employee performance: Overview of aspects of communication, work stress and compensation. *Budapest International Research and Critics Institute-Journal (BIRCI-Journal)*, 5(3), 19259-19270.
- Tran, C. T., Tran, H. T., Nguyen, H. T., Mach, D. N., Phan, H. S., & Mujtaba, B. G. (2020). Stress management in the modern workplace and the role of human resource professionals.
- Usta, N. (2021). *Bir fabrikada çalışan işçilerde psikososyal risklerin değerlendirilmesi* Kocaeli Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü].
- van der Molen, H. F., Nieuwenhuijsen, K., Frings-Dresen, M. H. W., & de Groene, G. (2020). Work-related psychosocial risk factors for stress-related mental disorders: an updated systematic review and meta-analysis. *BMJ Open*, 10(7), e034849. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2019-034849>
- WHO. (2022). *WHO and ILO call for new measures to tackle mental health issues at work*. Retrieved 14.03.2024 from <https://www.who.int/news/item/28-09-2022-who-and-ilo-call-for-new-measures-to-tackle-mental-health-issues-at-work>
- WHO. (2023). *Depressive disorder (depression)*. Retrieved 14.03.2024 from <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/depression>
- WHO/ILO. (2021). *Long working hours increasing deaths from heart disease and stroke*. <https://www.who.int/news/item/17-05-2021-long-working-hours-increasing-deaths-from-heart-disease-and-stroke-who-ilo>
- Zhenjing, G., Chupradit, S., Ku, K. Y., Nassani, A. A., & Haffar, M. (2022). Impact of employees' workplace environment on employees' performance: a multi-mediation model. *Frontiers in public health*, 10, 890400.

GECEKONDU: TÜRKİYE’DE KIRSAL GÖÇ VE KENTLEŞME KİTAP İNCELEMESİ

The Gecekondu: Rural Migration and Urbanization in Turkey Book Review

Ayşe Nur BİLGİN¹

Öz

Kemal H. Karpat’ın 1976 yılında yayımlanan “The Gecekondu: Rural Migration and Urbanization” adlı kitabı, Abdülkerim Sönmez tarafından tercüme edilerek “Gecekondu: Türkiye’de Kırsal Göç ve Kentleşme” adıyla 2022 yılında Timaş Akademi tarafından yayımlanmıştır. Kitapta gecekondu olgusu kırsal göç kentleşme ekseninde ele alınmıştır. Bu çalışmada kitabın ana hatlarının incelenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Kırsal göç, Kentleşme, Gecekondu

Abstract

In Kemal H. Karpat's book “The Gecekondu: Rural Migration and Urbanization” published in 1976, was translated by Abdülkerim Sönmez and published by Timaş Akademi in 2022 under the name “Gecekondu: Rural Migration and Urbanization in Turkey”. In this book, the gecekondu phenomenon is explained in the context of rural migration and urbanization. In this study, it is aimed to examine the main lines of the book.

Keywords: Rural Migration, Urbanization, Gecekondu (Squatter)

¹Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji ABD, Yüksek Lisans, aysenur_bilgin@outlook.com, ORCID: 0009-0007-3561-8045

GİRİŞ

Göç olgusu, basit bir yer değiştirme değil çok boyutlu bir süreçtir. Çünkü göç süreci tek taraflı bir fiziksel hareketlilikten çok, karşılıklı olarak sosyokültürel dönüşüm sağlayan karmaşık bir süreçtir. Öyle ki göç olgusu, birçok araştırmaya konu olmuştur. Kemal H. Karpat'ın 1976 yılında yayımlanan "The Gecekondu: Rural Migration and Urbanization" adlı kitabında gecekondu olgusu kırsal göç ve kentleşme ekseninde ele alınmıştır. Kitap, Kemal H. Karpat'ın 2019 yılındaki vefatından sonra Abdülkerim Sönmez tarafından tercüme edilerek "Gecekondu: Türkiye'de Kırsal Göç ve Kentleşme" adıyla 2022 yılında Timaş Akademi tarafından yayımlanmıştır. Alanının öncü yapıtlarından olan bu kitap, ana hatlarıyla incelenmiştir.

Kitap, toplam 256 sayfadan ve 8 bölümden oluşmaktadır. Kitapta, İstanbul'un üç gecekondu yerleşiminde yaşayan 949 göçmen ile yapılan görüşmelerden elde edilen bilgiler ışığında Türkiye'de yaşanan kırsal göç ve göçmenlerin kentleşme süreci açıklanmaktadır. Araştırma; Nafibaba, Baltalimanı ve Ahmet Celalettin Paşa yerleşimlerinde 1968 yılında yapılmış görüşmelere dayanmaktadır. Bu çalışmada kırsal göç süreci, süreci yaşayanların deneyimleri etrafında incelenmiştir. Karpat'ın amacı, kırsal göç olgusunun yer değiştirmenin ötesinde birçok yönden dönüşümü beraberinde getiren çok yönlü bir süreç olduğunu anlatmaktır.

İNCELEME

Kitabın ilk bölümü olan "**Karşılaştırmalı Bakış Açısından Gecekondu**" bölümünde; gecekondu yerleşimlerinin genel özelliklerinden bahsedilmektedir. Karpat'a göre gecekondu yerleşimleri ve slumlar (çöküntü bölgeleri) birbiriyle karıştırılamayacak kadar farklılık göstermektedirler. Suç oranının fazlalığıyla dikkat çeken slumlar, sosyal sapmayı ve toplumsal çözülmeyle gözler önüne sererken gecekondu yerleşimlerinde böyle bir durum söz konusu değildir. Gecekonduların üçüncü dünya ülkelerindeki kırsal göç ve kentle bütünleşme sürecinin doğal bir aşaması olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca, bu bölümde kentleşme sürecini açıklayan iki farklı yaklaşım ile ilgili bilgi verilmiştir. Birinci yaklaşım, göçmenin köy kültürünü tamamen geride bırakıp kentin değerlerini kabul ettiği ve böylelikle kent ile bütünleştiği görüşü ifade etmektedir. İkinci yaklaşım ise göçmenlerin kentte kendileriyle birlikte getirmiş oldukları köy kültürünü devam ettirdiklerini savunan ve "kentin köylüleşmesi" şeklinde de ifade edilen bir görüştür. Karpat'a göre kentin ve göçmenin birbiri üzerindeki dönüştürücü etkisini göz ardı etmeyen üçüncü bir yaklaşıma ihtiyaç vardır.

"**Türkiye'de Göçün ve Gecekonduyunun Tarihsel Kökleri**" adlı ikinci bölümde; Türkiye'deki kırsal göçün arka planı ve neden göç edildiği hakkında bilgi verilerek çalışmada incelenen üç gecekondu yerleşimine karşılaştırmalı bir yol izlenmiştir. Bu üç yerleşim yerindeki çoğu kişinin kökeni Kuzeydoğu Anadolu'dan gelmektedir. Kişileri göç etmeye teşvik eden neden, genel olarak köydeki yaşamın zorluğu ve iktisadi olarak daha iyi olanaklara ulaşma arzusudur. Göç etme kararı çoğunlukla erkekler tarafından alınmıştır ve kadınlar, erkeklerin bu kararına uymuşlardır. Bu süreç kentliler tarafından "köylü istilası" olarak değerlendirilmiş ve göç sürecine karşı olumsuz tepki geliştirmişlerdir.

"**Gecekonduyunun Kuruluşu ve Gelişimi**" adlı üçüncü bölümde; gecekondu yerleşimlerinin neden ve nasıl kurulduğu, bu yerleşimlerin büyüme aşaması ile bir konut olarak gecekonduyunun özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. Gecekondu adı üzerinde göçmenlerin bir gecede aceleyle inşa ettikleri ve genellikle tek odalı olan evleridir. Gecekonduyunun kuruluşu basitçe bir arazi gaspına indirgenmemelidir, çünkü çok boyutlu etkileri olan bir değişim sürecidir. Ekonomik faktörler gecekonduyunun kuruluş ve gelişim aşamalarında oldukça etkilidir. Kentteki ev kiralarının yüksek ve

ücretlerin düşük oluşu kırsal göçmenleri kendi konutlarını inşa etmeye mecbur bırakmıştır. Köydeki maddi sıkıntıları nedeniyle kente göç etmiş kişilerin bir mülk sahibi olma istekleri de bu süreçte oldukça etkili olmuştur. Bu yerleşim yerlerinde bakkal, kahvehane, berber gibi dükkânlar açılarak oraya özgü ekonomik ve sosyal bir yaşam da oluşturulmuştur. Bu nedenle gecekondunun gelişimi Karpat'a göre toplumsal bir olgudur.

“Gecekondunun Toplumsal ve İktisadi Yapısı” adlı dördüncü bölümde; gecekondu yerleşimlerinde aile hayatı, bu yerleşimlerde yaşayan kişilerin okuryazarlık durumu, mesleki yapıları ve kentteki yaşamlarına yönelik düşünceleri incelenmiştir. Gecekondulular erkenden evlenmektedir ve yaşamlarında en önem verdikleri nokta ailedir. Bu kişilerin yaşamının dönüşmesi noktasında ise mesleki değişim başat bir yere sahiptir. Çünkü göçmen artık bir tarım işinde değildir, mesleki değişim ile artık düzenli çalışma saatlerine uyması ve tam olarak uzmanlaşmasa da belirli görevleri yerine getirmesi beklenmektedir. Araştırmanın yapıldığı üç yerleşimde de erkeklerin istihdam oranının oldukça yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Erkeklerin okuryazarlık durumu da buna paralel olarak yüksekken, evli kadınlarda bu oran oldukça düşüktür. Gecekondu yerleşiminde yaşayan kişilerin gelirleri kent sakinlerine göre düşük kalsa da köydeki çevrelerine göre oldukça fazladır ve bu durum kentteki yaşamlarına yönelik olumlu düşüncelerinde çok önemli bir etken olmuştur. Gecekondu sakinleri mevcut hayat standartlarını köy ile karşılaştırdıklarında kendilerini daha yüksek konumda görmektedirler. Çocuklarının daha iyi şartlarda yaşamlarını istedikleri için kente geldiklerini belirtmelerinden de anlaşılacağı gibi geleceğe karşı umutlarını korumaktadırlar. Bunlara ek olarak, köye dönmek gibi bir planlarının olmayışı da gecekondu sakinlerinin mevcut yaşamlarından memnun olduklarını göstermektedir. Karpat'a göre; gecekonduyu geçici bir aşama olarak gören göçmen gündelik yaşamında bir yandan köy kültürünü devam ettirirken bir yandan da kentle bütünleşmeye çalıştığı için bu süreçte arada kalmıştır.

Beşinci bölüm olan **“Üç Gececonduda Dernekleşme ve Liderlik”** başlığında gecekondu yerleşimleri; örgütlenme biçimleri, dini yaşamları ve sosyal kurumları çerçevesinde ele alınmıştır. Yazarın bu bölümde gecekondulular için kullanmış olduğu “akışkan cemaat” kavramı ilgi çekmektedir. Yani bu yerleşimlerin hâlihazırda hiyerarşik özellikli katı kurumlara sahip olmadığı, karşılaşılan problemlere istinaden örgütlenme biçimlerini oluşturdukları ifade edilmektedir. Hemşerilik gecekondulular için oldukça önemli bir değerdir. Öyle ki gecekonduya ilk yerleşenler sonrasında akrabalarını köyden kente taşımakta etkili olmuşlardır. Gecekondu sakinlerinin birçoğu oruç tutma dışında kalan ibadetleri yapmadıklarını belirtmekle birlikte kendilerini iyi Müslüman olarak görmektedirler. Aile ve akrabalık ilişkileri ile dinsel değerlere verdikleri önem gecekondu sakinlerinin köydeki deneyimlerinden kalma cemaat duygularını yansıtmaktadır. Cemaatin temsilcisi olarak muhtar bu yerleşimlerde anahtar role ve yetkiye sahiptir. Gecekondulular için problemlerin tartışılıp karara bağlandığı yer kahvehanedir, burayı bir iletişim merkezi olarak görmektedirler. Bu karar verme süreçlerine kadınlar dâhil edilmemektedir.

“Gecekondunun Kentleşmesi” adlı altıncı bölümde; göçmenin kentleşmesinin dört aşamasından bahsedilmektedir. Birinci aşama, göçmenin kentlilerin kıyafetini ve bazı alışkanlıklarını benimsemesi ile oluşan sembolik bir süreçtir. Kadınların kent ile temasları daha az olduğundan bu aşamada kadınlar daha fazla direnç göstermektedirler. İkinci aşama, kent hizmetlerinin (elektrik, ulaşım, su gibi) benimsendiği fiziksel bir süreçtir. Üçüncü aşama, göçmenin kentteki diğer kişilerle ilişkiler geliştirmek konusunda hevesli olduğu süreci tanımlar. Son aşama ise göçmenin artık köye değil kente ait olduğu konusunda kendisine inanmasıdır. Gecekondulular kendilerine sağlanan ulaşım hizmeti ile kent

sakinleriyle seyahat ettikleri için eşit olduklarını hissetmekte ve bu da onları kente ait kılmaktadır. Böylelikle Karpat'ın çalışması, göçmenlerin kentle bütünleşme sürecinde kentsel hizmetlerin oldukça önemli olduğunu göstermektedir.

“Gecekondu-Köy İlişkileri ve Kırsal Değişmeler” adlı yedinci bölümde; göçmenlerin köyleriyle olan ilişkilerini kesmemeleri kentleşme sürecini zorlaştıran bir faktör olarak değil, bu süreci kolaylaştıran bir faktör olarak ele alınmıştır. Göçmenlerin artık köydeyken sahip olmadıkları hafta sonu tatilleri vardır. Böylelikle göçmenler, köydekinden farklı olarak çalışma ve dinlenme süreçlerini ayırmışlardır. Kentte kazanmış oldukları bu “serbest zaman” özelliğini köylerini ziyaret etmek için kullanmaktadırlar. Bu şekilde köy ile olan ilişkilerini devam ettirmeleri aynı zamanda köyleri de dönüştürmektedir. Köylerini ziyarete giden gecekondulular köyünü kalkındırmak için kendisini sorumlu olarak görmekte ve bu değişimin aktörü rolünü üstlenmektedirler.

Son bölüm olan sekizinci bölümün başlığı “Gecekondu SİYASET ve Parti Taraftarlığı”dır. Bu bölümde siyasetin gecekondu sakinlerinin hayatını dönüştürmedeki etkisine odaklanılmıştır. Gecekondulular arasında oy verme davranışının yüksek olduğuna dikkat çekilmiştir. Siyasi partiler gecekondu yerleşimlerini sürekli olarak propagandaya maruz bırakmışlardır. Siyasi partiler ile gecekondulular arasında tapu verilmesi, alt yapı hizmetleri sunulması gibi bazı pazarlıklar mevcuttur. Gecekondulunun benimsemiş olduğu “devlet baba” algısı köy arka planından gelirken, siyasi tercihlerini gecekondu yerleşiminin çıkarlarına göre belirlemesi ise onun dönüşen yönünü göstermektedir.

SONUÇ

Sonuç olarak bu kitapta Türkiye'deki kırsal göç ve kentleşme incelenirken; göçmenlerin kentleşme süreçlerinde kendilerini nasıl tanımladıkları, kendi deneyimlerini nasıl algıladıklarını anlamak amaçlanmıştır. Bu çalışmada incelenen birçok bağlamda kişilerin arka planlarındaki köy kültürünü ve köy ile iletişimini sürdürdükleri görülmektedir. Ancak bu duruma “kentlerin köylüleşmesi” olarak değil, karşılıklı bir dönüşüm süreci olarak daha geniş bir perspektiften bakılması gerektiği sık sık vurgulanmıştır. Karpat'a göre; göçmenlerin köyle ilişkilerini kesmemeleri, onların kent ile bütünleşmedeki başarısızlığını göstermemektedir. Aksine köy ile devam eden iletişimleri göçmenlerin kentle bütünleşmede yaşadıkları zorluklarda onlara güç vermekte ve kentleşme süreçlerini olumlu etkilemektedir. Unutmamalıdır ki gecekondu, köyün kentteki uzantısı değildir. Gecekondu, sadece köylü kişileri kentli kişilere dönüştüren bir sürecin bir parçası olarak değil kenti de yeni bir şeye dönüştüren, yeni bir kent kültürü oluşturan süreç olarak ele alınmalıdır.

Ana hatlarıyla incelenen bu kitap, kırsal göç ve göçmenlerin kentleşme süreci ile ilgili öncü çalışmalardandır. Bu sürecin kitapta tek bir açıdan değil geniş bir perspektifle ele alınmasının okuyucuya farklı bakış açıları kazandıracığı düşünülmektedir. Aktarımın yalın olması kitabı anlaşılır kılmaktadır. Kitapta göçmenlerle yapılmış olan görüşmelerden alıntılara yer verilmesi okuyucuya göç sürecini göçmenlerin bakış açısından görme ve onların deneyimlerini anlama imkânı sağlamaktadır. Bunlara ek olarak kitapta gecekondu kadının, erkeğin aldığı göç kararına uyum sağladığı ve gecekondu yerleşiminde alınan kararlarda etkisiz bir rolü olduğu görülmektedir. Kadınların gecekondu yerleşimindeki gündelik yaşam pratiklerinin ayrıntılı bir şekilde işlenmesi kitaba daha farklı bir boyut katabilirdi.

KAYNAKÇA

Karpat, K. H. (2022). *Gecekondu: Türkiye'de Kırsal Göç ve Kentleşme*. (Çev. A.Sönmez). Timaş Akademi. (Orijinal Yayın Tarihi 1976).

"ALMAN İDEOLOJİSİ (FEUERBACH)" KİTAP İNCELEMESİ

"German Ideology (Feuerbach)" Book Review

Sinem LAFCI¹

Öz

Tarihsel materyalizmin ana hatlarını ortaya koyan Alman İdeolojisinin, komünist teorinin felsefi temelini oluşturduğu kabul edilir. Sosyoloji bilimi için kült bir eser olan Alman İdeolojisinde, Karl Marx ve Friedrich Engels, Feuerbach'ın felsefi hümanizm anlayışının yerine maddi temelde toplumsal ilişkileri koyar ve Hegelci diyalektiği maddesel süreçler üzerine oturturlar.

Marx ve Engels maddi toplumsal gerçekliğe odaklanırken, tarihsel eylemleri temel almaktan ziyade ideoloji ve düşünce evrenine yoğunlaşan Klasik Alman Felsefesini eleştirir ve filozofların Alman gerçeğinden uzak eleştirilere sahip olduğunu belirtirler. Nitekim Alman İdeolojisinin özünde var olan düşünce, olguların tarihsel ve toplumsal bağlamdan ayrı düşünülmemeyeceğidir. Komünizmin ön koşullarını ortaya koyarak klasik Marxist teorinin temellerini atan bu yapıt, 1845'te yazılmasına rağmen, kendi döneminde yayıncı bulamadığı için, Marx'ın deyişiyle "farelerin kemirici eleştirileri"ne bırakılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Marx, İşbölümü, Mülkiyet, Üretim, Materyalizm

Abstract

It is accepted that the German Ideology, which reveals the outlines of historical materialism, forms the philosophical basis of communist theory. In The German Ideology, which is a cult work for the science of sociology, Karl Marx and Friedrich Engels replace Feuerbach's philosophical understanding of humanism with social relations on a material basis and base Hegelian dialectics on material processes.

While Marx and Engels focus on material social reality, they criticize Classical German Philosophy, which focuses on ideology and the universe of thought rather than basing historical actions, and they state that the philosophers have criticisms that are far from German reality. As a matter of fact, the idea inherent in the German Ideology is that facts cannot be considered separately from the historical and social context. Although this work, which laid the foundations of classical Marxist theory by revealing the prerequisites of communism, was written in 1845, it was left to the 'gnawing criticisms of mice', as Marx put it, because it could not find a publisher in its time.

Keywords: Marx, Division of Labor, Ownership, Production, Materialism

¹ Samsun Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, sinemlafci@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6275-1825

GİRİŞ

Almanya’da 1842-45 arası üç yıllık süreçte kat edilen yol salt düşünce alanında olup biten alt üst oluş, birçok önemli devrimi, kurulan imparatorluk yapılarının etkilerini ve hatta birçok savaşımı geride bırakmıştır. Mutlak Tin’in ayrışması ile felsefecilerin, burjuvaca bir biçimde rekabet ilişkisi içerisinde yeni tözler arayışına girmeleri farklı sonuçlar doğurmuştur. Bu rekabet sonunda Alman pazarından sonra dünya pazarında alıcı bulma çabaları hezimetle sonuçlandı ve bu durum ucuz, kalitesiz ve taklit üretim yoluna sevk etmiştir. Duruma uygun bir kredi sistemi oluşturulamaması sonucunda farklı algılarla sunulmaya çalışılan bir savaşıma sürüklenilmiştir.

“**Genel Olarak İdeoloji ve Özel Olarak Alman İdeolojisi**” bölümünde genel olarak üzerinde durulan konu, Alman eleştirisinin, Hegel sisteminden aldığı felsefe alanını hiçbir zaman (Strauss’tan Stirner’e kadar) terk etmediğidir. Bu felsefi eleştirinin tanrıbilimden yola çıkılarak, dinin egemenliğini veri alan bir çerçeve içerisinde olduğunu belirtmek gerekir. Öyle ki dinsel ilişki, diğer ilişki biçimleri içerisinde başat bir rol alarak egemenliğini kabul ettirmiştir. Dogmalara olan inanç arttıkça dünya daha da kutsallaştırılmıştır. Aziz Max’ın (Max Stirner) yaptığı da bu inancın güçlendirilmesi ve enisonu ortadan kaldırılması veçhesinde bir sonuç doğurmuştur. Marx, Kapital’in birinci cildinin sonsözünde, görüşlerinin Hegel’ci diyalektikten nasıl bir farklılık gösterdiğini şu sözlerle anlatır:

“Benim diyalektik yöntemim Hegelci yöntemden yalnızca farklı değil, onun tam karşıtıdır da. Hegel için insan beyninin yaşam süreci, yani düşünme süreci –Hegel bunu ‘Fikir’ (Idea) adı altında bağımsız bir özneye dönüştürür- gerçek dünyanın yaratıcısı ve mimarı olup, gerçek dünya ‘Fikir’in dışsal ve görüngüsel (Pheonomenal) biçimidir. Benim için ise tersine, fikir, maddi dünyanın insan aklından yansımından ve düşünce biçimlerine dönüşmesinden başka bir şey değildir (Marx, 1993: 28).”

Ayrıca Marx, Kapital’de, Hegel’in öğretisi takip ettiğini ve hatta emek değer teorisini oluştururken yer yer ona değindiğini belirtir (1993: 28). Fakat Hegel’in diyalektiğinin miztisizme uğradığını, başa aşağı durduğunu ve tekrar ayakları üzerine oturtulası gerektiğinden bahseder (1993: 28). Alman İdeolojisi’nde de değinilen nokta, Genç Hegelcilerin, her şeyin dinsel anlayış içerisinde kavranmasına yönelik getirmeye çalıştıkları eleştiri çabaları, insanların sınırlılıklarından kurtulmaları için kendi bilinçleri yerine bencil veya eleştirel insan bilincini benimsemesini kurgulayacak bir düşünceye sevk ettiğidir. Özerk düşüncenin insanların zinciri olduğunu kabul eden Genç Hegelciler, bu düşünceler girdabıyla boğuşurken, diğer birçok filozof gibi kendi maddi ortamlarını anlamaktan ve aynı zamanda da Alman felsefesi ile Alman gerçeğinin arasındaki bağı kurmaktan oldukça uzaktır.

“**Materyalist Tarih Anlayışının Öncülleri**” bölümünde bahsedilen öncüller dogmalar üzerine oluşturulmuş öncüllerin tam aksine bireylerin eylemleri ve bu eylemler temelinde yaratmış oldukları maddi yaşam koşullarıdır. Ampirik olarak oluşturulan bu temellerin kabul ettiği bilim tarih bilimidir ve dolayısıyla esas alınan ideoloji de bu tarihin görünümünü oluşturur. Tarih, doğa tarihi ve insan tarihi olarak ikiye ayrılarak alınır. Materyalist anlayış insanlık tarihini, bireylerin ilk eyleminden, yani onu diğer canlılardan ayıran ilk eyleminden başlatarak incelemesine alır. Bu başlangıç noktası insanların düşünmeleri değil, geçim araçlarını üretmesidir. Daha sonra kendi geçim araçlarını üreten bireylerin fiziksel örgütlenmeleri ve bunun sonucunda doğanın geri kalanı ile kurdukları ilişki çerçevesine odaklanır. Öyle ki materyalist anlayış, bireylerin bu şekilde kendi maddi yaşamlarını da ürettiklerini kabul eder. Bireylerin bu şekilde maddi yaşamlarını üretme biçimleri, ortaya koydukları maddi yaşamı ve kendi varlıklarını ortaya koymalarını da biçimlendirir. “Şu halde, onların ne oldukları, üretimleriyle,

ne ürettikleriyle olduğu kadar, nasıl ürettikleriyle de örtüşür. Demek ki, bireylerin ne oldukları, üretimlerinin maddi koşullarına bağlıdır (Marx ve Engels, 2004: 39).”

“Üretim ve Bireylerin İlişkileri, İş bölümü ve Mülkiyet Biçimleri: Aşiretsel, Antik, Feodal” bölümünde iş bölümünün karşılık bulduğu anlam ve dönemsellik olarak mülkiyetin geçirdiği aşamalar üzerinde durulmaktadır. İşbölümü, bir ulusun iç ve dış ilişkilerini ne denli geliştirdiğinin bir göstergesidir ve yeni üretici güçlerin varlığına paralel olarak genişler. İşbölümü, öncelikle tarım emeği ile ticari ve sınai emeğin birbirinden ayrılmasına ve sonrasında geliştikçe ticari emek ile sınai emeğinden birbirinden ayrılmasını öngörür. Bu emeklerin ayrılması elbette ki kent ile kırsal arasında da bir ayrışma yaratır. İşbölümünün bir başka önemli işlevi ise, farklı dallar içerisinde yarattığı ayrışmalar ve alt bölünmelerdir. “Ayrı ayrı grupların birbirleri karşısındaki durumları, tarımsal, sınai ve ticari emeğin çalıştırılma tarzıyla (ataerkillik, kölelik, zümreler ve sınıflar) belirlenir (Marx ve Engels, 2004: 40).” İş bölümü sonucu oluşan bölünmeler, farklı mülkiyet biçimlerini de var eder ve bu farklı mülkiyet biçimleri; ortaya konulan çalışma ve kullanılan aletler bakımından diğer gruplarla olduğu gibi kendi aralarındaki ilişkileri de biçimlendirir.

Mülkiyet biçimleri, iş bölümünün genişlemesine bağlı olarak bir kategori içerisinde değerlendirilebilir. Buna göre ilk mülkiyet biçimi, iş bölümünün pek az geliştiği aşiret mülkiyetidir. Aşiret mülkiyeti biçimi, av, balıkçılık, hayvancılık ve daha ileri seviyede tarımla beslenilip, üretime geçilen bir aşamayı temsil eder. Buradaki iş bölümü ataerkil aile içerisinde geliştirilmiş olan iş bölümünün genişletilmiş biçiminden farklı bir şey değildir. Dolayısıyla toplumsal yapı bu çerçevede ailenin genişlemesiyle bağdaşır. İkinci mülkiyet biçimi olarak antik komünal mülkiyet ve devlet mülkiyeti kabul edilir. Bu mülkiyet biçiminde komünal mülkiyet anlayışını yaratan faktör halkın, köleler üzerindeki iktidarını kolektif bir şekilde gerçekleştirmeleridir. Buradaki iş bölümü daha gelişmiş bir hal almıştır ve bunun görünümünü kırsal – kent ayrışmasında ve hatta kırsal ile kent çıkarlarını temsil eden devletler arasındaki karşıtlıkta görmek mümkündür. Öyle ki kent içerisinde var olan iş bölümü, deniz ticareti ile sanayi zıtlığında dahi görülmektedir. Bu dönemde yurttaş ile köle ilişkilerinin bir sınıflaşma yaratması ve daha sonra Roma’nın imparatorluk dönemine tekabül eden zamanda, küçük köylü pleblerin (özgür Roma vatandaşları), yurttaş ile köle arasına ara sınıf olarak yerleşmesi ve dolayısıyla bir gelişme alanına sahip olamaması ve proletarya olarak ortaya çıkış serüvenini gözler önüne sermektedir. Öyle ki Marx ve Engels’in Komünist Manifesto’da da belirttiği üzere; “Özgür yurttaş ile köle, patrisien ile pleb, baron ile serf, lonca ustası ile kalfa, sözün kısası ezen ile ezilen sürekli karşı karşıya gelmişler, her seferinde ya toplumun tümüyle devrimci bir dönüşüme uğramasıyla ya da çatışan sınıfların ortak yıkımıyla sonuçlanan, kimi zaman gizli den gizliye, kimi zaman açıktan açığa, ama dur durak bilmeyen bir mücadele içinde olmuşlardır (2015: 40).”

“Materyalist Tarih Anlayışının Özü: Toplumsal Varlık ve Toplumsal Bilinç” bölümünde genel olarak materyalist anlayışın teşkil ettiği temel ve bilincin bu maddi temel üzerinde işlediğine ilişkindir. Üretici faaliyette bulunan ve dolayısıyla siyasal ve toplumsal ilişkiler içine giren bireyler belirli bir maddi yaşam koşulları ve süreçleri içerisinde toplumsal yapıyı meydana getiren dinamizmi oluşturur. Dolayısıyla bu faal bireyler, bir zihinsel süreç içerisinde sınırlandırılmayacak ve şekillendirilemeyecek gerçek bireylerdir. Bununla birlikte bilincin de bu gerçeklik ve maddi yaşam dışında var olan bir ürün olduğu söylenemez. Gerçek yaşam süreçleri bireylerin varlığına tekabül eder ve bilinç de burada bilinçli varlıktan başka bir ifade bulamaz.

“Gökten yeryüzüne inen Alman felsefesinin tam tersine, burada, yerden gökyüzüne çıkılır (Marx ve Engels, 2004: 45)”. Bir başka anlamıyla belirli bir gerçekliğe varabilmek için burada faaliyette

bulunan bireylerden yola çıkılır ve ancak bu faaliyetler doğrultusunda gelişen gerçek yaşam süreçlerinden geçilerek ideolojik boyuta varılabilir. Öyle ki, bireylerin zihinsel süreçte yarattıkları hayalleri dahi maddi temelde yaşamsal süreç düzeyinde karşılık bulan yüceltmelerdir. Bu anlamda bilinç biçimleri de özerkliğinin dışına çıkar ve sınırlamalar içerisine girer. Buradan çıkarılan sonuç ancak şu olacaktır ki; bilinç yaşamı değil, yaşam bilinci belirler.

“İnsanların Gerçek Kurtuluşunun Koşulları” bölümünde, tarihsel materyalist anlayışın özü, net bir şekilde karşımıza çıkar. Marx ve Engels’e göre, ‘İnsanlığın kurtuluşu’ gerçek dünya ve gerçek araçlar dışında, felsefe, tanrıbilimi, töz gibi salt fikir gelişimleri ile mümkün olamaz. Maddi yaşam koşulları içerisinde birtakım somut ibareler iyileştirilmeksizin; örneğin tarımda iyileştirmeye gidilmeksizin serfliğin ortadan kaldırılması mümkün olmayacaktır. Öyle ki kurtuluşun yolu zihin içerisinde değil, tarih içerisinde geçmektedir. Dolayısıyla sanayi, tarım, ticaret tüm bu tarihsellik içerisinde gelişim alanı bulur. Sonuç olarak, somut dünyada insanların yiyecek, içecek, giyecek, barınma gibi ihtiyaçlarından yoksun kaldığı bir sistem içerisinde; töz, eleştiri, özbilinç gibi kavramlar üzerinden ve maddi gerçeklikten soyutlanmış fikirsel dünyadan yola çıkılarak insanlığın kurtuluşunu amaçlamak boş bir çabadan ibarettir.

“Feuerbach’ın Sezgisel ve Tutarsız Materyalizminin Eleştirisi” bölümü, Marx ve Engels, Feuerbach’ın felsefi hümanist anlayışına yönelik eleştirilerini içermektedir. Marx ve Engels’e göre, “Feuerbach’ da duyumsal dünya “kavramı”, bir yandan bu dünyanın basit sezgisiyle öte yandan da basit algısıyla sınırlı kalır, “gerçek tarihsel insan” diyeceğine ‘İnsan’ der. ‘İnsan’ dediği, gerçekte ‘Alman’ dır (2004: 49).” Feuerbach, duyumsal dünyayı açıklarken, sezgisel olarak felsefi bakış açısına dayanarak şeylerin gerçek özüne ve algısal dünyada besbelli olana yer veren ikili bir görüş sergiler. Bunu yaparken duyumsal dünyanın, maddi faaliyetlerini ve dolayısıyla toplumu belirleyen ticaret ve sanayinin bir ürünü olduğunu ve kuşakların faaliyetlerinin birbiri ardına eklenerek biriken, aynı zamanda da toplumsal düzenin değişmesini sağlayan bir ürün olduğunu göz ardı eder. Oysaki materyalist anlayışa göre felsefi olarak görülen sorunlar dahi en nihayetine ampirik bir olgu olarak karşılığını bulur ve Feuerbach da şeylerin gerçekliğine tezahür eden sanayi ve ticaret ilişkileri ile bu ‘duyumsal kesinlik’ formlarını edinmiştir.

Feuerbach, insanın da duyumsal nesne olduğunu fark etmekte ve bu şekilde adlandırmaktadır. Bu tıtr hatalı olmamakla birlikte önemli ölçüde bir eksikliği içerir. Burada insanı yalnızca duylulara sahip, etten kemikten bir varlık olarak görmesi, insanların insanlarla olan ilişkileri dışında farklı ilişkiler içinde tanımlamaya gözlerini kapatmasını sağlamaktadır. İnsanları yaşam koşullarından sıyırmakta ve üretim faaliyetinden soyut bir nesne olarak ele almaktadır. Öyle ki insanı “duyumsal faaliyet” değil de “duyumsal nesne” olarak nitelendirmesi de onun bu görüşünden kaynaklanır. Dolayısıyla Feuerbach, duyumsal dünyanın, bireylerin duyumsal faaliyetleri sonucu oluştuğu kavramasına varamadan farklı felsefi arayışlara yönelmektedir.

“Toplumsal İşbölümü ve Sonuçları: Özel Mülkiyet, Devlet, Toplumsal Faaliyetin “Yabancılaşma”sı” bölümünde, iş bölümünden yola çıkarak özel mülkiyete ve kendi emeği üzerinde hükmetme yetisi elinden alınan bireyin yabancılaşması üzerinde durulur. Mülkiyet, başkasının işgücünden serbestçe yararlanma yetkisidir. Kaldı ki, iş bölümü ve özel mülkiyet özdeş deyimlerdir. Birincisinde faaliyete göre anlatılan şey, ikincisinde bu faaliyetin ürününe göre dile getirilmektedir Marx ve Engels, 2004: 57). İşbölümünün nüvesini oluşturan bireysel çıkar, ailenin çıkarı ve bireyler arasındaki ilişki içerisindeki kolektif çıkarlardır. Bu çıkarların gerçek bulmasını sağlayan karşılıklı bağımlılığı yaratan da yine iş bölümüdür. İşbölümünün yarattığı bu çelişki kolektif çıkar ile özel çıkar

farklılaşmasına götürmektedir. Bu anlamda özel çıkarlardan bağımsız olarak kolektif çıkar; iş bölümü bağları, kan bağı ve bunun gibi diğer bağlarla ortaklaşma durumuna götüren devlet sıfatında karşılık bulur. Ancak bu yanıltıcı bir görünümdür. Burada sınıfı çıkarları ile karşı karşıya kalınmaktadır. Devlet içerisinde gerçekleşen, yönetim biçimi gibi birçok nedenden kaynaklandığı düşünülen tüm savaşlar, asıl savaşların yanıltıcı görüntülerinden ibarettir. Bunun dışında egemenlik arzusundaki her sınıfın kendi çıkarını gerçekleştirebilmek için kolektif çıkar gibi gösterebilmesi, bunun için de siyasi iktidara hâkim olması gerekir.

Başkasının emeği üzerinden çıkar sağlamaya dayalı iş bölümü, kendi emeğine hükmedemeyen ve eylemi üzerindeki iktidarı sınırlandırılmış insanı yaratır. İşlerin bölünmesi, insanların belli formlarda işleri gerçekleştirecek düzeye getirir. Böylece birey, gerçekleştirdiği sınırlı eylemin nitelediği (çoban, çiftçi, eleştirilen vs.) bir varlık haline gelir. Belli bir faaliyet alanında sınırlanan bireyin kendi eylemi, yabancı bir güç olarak karşısına dikilir. Öyle ki kendi eylemi bireyi köleleştirmektedir. Toplumsal faaliyetin bu şekilde sabitleşmesi, kendi ürünümüzün, bize hükmeden, biçim denetimimizden kaçan, beklentilerimize karşı koyan, hesaplarımızı boşa çıkaran maddi bir güç halinde bu toplama, zamanımıza kadar olan tarihsel gelişmenin belli başlı uğraklarından biridir (Marx ve Engels, 2004: 60). Bu konuda Marx ve Engels'in görüşü şudur: "Üretimin komünistçe düzenlenmesiyle (yani insanın kendi ürününe karşı yabancı tutumunun ortadan kalkmasıyla) arz ve talep ilişkisi-sinin gücü hiçe iner ve insanlar, değişimi, üretimi ve karşılıklı ilişki tarzlarını yeniden kendi denetimleri altına alırlar (2004: 60-61)."

"Materyalist Tarih Anlayışının Sonuçları: Tarihsel Sürecin Sürekliliği, Tarihin Dünya Tarihine Dönüşmesi, Bir Komünist Devrim Zorunluluğu" bölümünde Marx ve Engels, sermayenin, üretici güçlerin birbiri ardına gelen kuşaktan kuşağa aktarılmasından ve kullanılmasından, aynı zamanda bunların değişimi tarihsel süreci oluşturduğundan ve şekillendirdiğinden bahseder. İşbölümü sonucu farklı alanların gelişimi, bununla birlikte üretim tarzının gelişimi, ilişkilerin uluslararası bir yapıya kavuşması ve ulusların arasındaki iş bölümü genişledikçe tarih de yerellikten çıkıp dünya tarihine dönüşmeye başlamaktadır. Tarihin dünya tarihi haline gelmesi, bireyin karşısına dikilen gücün daha da büyüyerek, makro boyutta, savaşımı zorlaşmış bir güç haline gelmesi anlamını doğurur. Bu da elbette ki bu gücün 'özbilinç', 'tin' gibi metafizik terimlerle açıklanmasını daha da zorlaştıran ve yeme, içme, giyme, barınma gibi temellerde kanıtı imkan bulabilen, ampirik olduğu sonucuna vardırıran maddi bir olgu olduğu tezini oldukça kuvvetlendirmektedir.

"Ama, Alman teorikileri için o kadar gizemli olan bu gücün mevcut toplumsal durumun devrilmesiyle, komünist devrimle ve bu güçle özdeş olan özel mülkiyetin kaldırılmasıyla ortadan kalkacağı da aynı derecede ampirik olarak temellendirilmiştir; o zaman her bireyin ayrı ayrı kurtuluşu da tam olarak tarihin tümüyle dünya tarihi haline dönüşmesi ölçüsünde gerçekleşecektir (Marx ve Engels, 2004: 64-65)."

"Egemen Sınıf ve Egemen Bilinç" bölümünde, maddi olarak üretim araçlarına sahip olan egemen sınıfın sahip olduğu bilincin, genel olarak o toplumun egemen bilincini oluşturduğuna değinilmektedir. Egemen sınıfın kendi çıkarlarını koruması, bu bilinci toplumun egemen bilinci haline getirmesi ve kendi çıkarlarını adeta toplumun çıkarlarıymış gibi göstermesi ve kabul ettirmesine bağlıdır. Emeğin zihinsel ve fiziksel olarak bölünmesi ve bir kesimin sınıf düşünürleri, diğer kesimin ise yoğun faaliyetleri nedeniyle bu düşüncelere ayıracak vakti olmaması sebebiyle kabullenici bir şekilde bu düşüncelere dâhil olması, egemen sınıfta iş bölümünün bir görüntüsünü sunmaktadır. Tüm bunlara karşılık, hâlihazırda kendi özel çıkarlarına bağlı olarak gelişmiş olmayan devrimci sınıfın, var

olan tüm sömürüye karşı kitlelerin çıkarları doğrultusunda toplumun temsilciliğini üstlenerek sahneye çıkması söz konusu olur.

“Üretim Aletleri ve Mülkiyet Biçimleri” bölümünde ifade edildiği üzere: Üretim aletleri, insanları bir araya toplayan doğal üretim aletleri ile uygarlığın yaratmış olduğu ve bireylerin yanında bulunduğu üretilmiş üretim aletleri olarak farklılaşmaktadır. Bu farklılaşma birinin doğanın ürününe diğerinin ise emeğin ürününe bağlı olmaktan kaynaklanmaktadır. Bu durum aralarındaki birçok hususun da farklılaşmasına neden olmaktadır. Doğanın ürünü olarak doğal üretim aletlerine bakıldığında; doğal bir egemenlik olarak dolaysız olduğu ve bireylerin aile, toprak, kabile gibi bir bağa sahip olarak birleştiği kabul edilir. Dolayısıyla burada trampa değişimi ile sürdürülen insan – doğa ilişkisi baz alınır. Doğal üretim aleti kullanımına dayalı olarak küçük imalatçılık gelişmiş ve iş bölümü olmadığı gibi zihinsel ve bedensel faaliyet de ayrılmaya uğramamıştır. Mülkiyet egemenliğine bakıldığında ise; sermaye egemenliğine dayalı olarak, bir bağ ile birleşmemiş bağımsız bireylerin bir arada bulunmalarını sağlayan değişimlerdir. Bu değişim, doğa-insan ilişkisinden ziyade insanların kendi aralarında gerçekleşen bir değişimdir. Bedensel ve zihinsel faaliyet bölünmeye uğramış, iş bölümü gelişmiş ve büyük sanayinin temelini oluşturmuştur. Doğal üretim aletleri durumunda, mülk sahibi olmayanlar üzerinde kurulan egemenlik kişisel ilişkiler ve ortaklıklara dayalı iken; mülkiyet egemenliğinde bu durum maddi bir hal alarak, para üzerinden simgeleştirilmektedir.

“İşbölümünün Genişlemesi, Sanayi İle Ticaretin Ayrılması, Çeşitli Kentler Arasında İşbölümü, Manüfaktür” bölümünde ticaretin gelişmesiyle iş bölümünün geniş boyutlara ulaşmasına ve kent organizasyonlarının bu ticaret çerçevesinde geliştirdiği ilişkilere yer verilmektedir. Öyle ki, tüm gelişmelerin ışığında iş bölümünün giderek gelişmesi, üretim ve ticaret arasındaki makasın açılmasına ve bu ayrılmayla birlikte bir tacirler sınıfının oluşumuna sebebiyet vermiştir. Tacirler ile genişleyen ve öte diyarlara uzanabilen ticaret, kentlerin birbirleri arasında ilişki kurmasına ve bu çerçevede bir canlılığa neden olmuştur.

İşbölümünün makro boyutlarının bu kentler arasında görüldüğünü söylemek mümkün hale gelmektedir. Öyle ki ticaret ile birbirleriyle ilişki kuran kentler, üretimde de bir bölünmeye giderek sanayi bir kolunu işletmeye girişiyor ve yerel üretim de bu sistem içinde kırılma yaşamaktadır.

Bu şekilde ortaya çıkan ve gelişen yabancı uluslararası ticaret – ilk olarak İtalya’da ve daha sonrasında diğer kentlerde – manüfaktürlerin doğup gelişmesine neden olmuştur. Loncalara boyun eğmeyen ve ondan kopan dokumacılık gibi üretim dalları manüfaktürün temeli olup, öncelikle köy ve kasabalarda bu üretim gerçekleştiriliyorken sonraları kentlere doğru kaymaların başladığı ve zaman içerisinde o kentlerin manüfaktür üretimi ile parlak kentler haline geldiği de görülmektedir.

Uluslararası ticaretin gelişmesi elbette ki, rekabet ilişkilerinin doğmasına yol açmıştır. Böylelikle ticari savaşımın ortaya çıkması, ticaretin siyasal bir anlam kazanmasını sağlamıştır. Özellikle dolaşıma girecek olan altın, gümüş gibi değerli madenlerinin bulunduğu Hindistan’a giden deniz yolunun ve bunun dışında Amerika’nın keşfi ile manüfaktür ve ticaret tarihsel evrede yeni bir boyuta geçecek derecede çok büyük bir gelişme göstermiştir. Çünkü bu gelişmeler ile birlikte pazar genişleyerek dünya pazarı haline gelmiş, aynı zamanda sömürgecilik gelişme göstermiştir. Tüm bunların dışında da feodal mülkiyeti oldukça zayıflatmış ve sınıfların durumu da alaşağı şeklinde dengeleri değiştirmiştir.

“Ticaretin ve manüfaktürün genişlemesi, taşınır sermayenin birikimini hızlandırdı. Ticaret ve manüfaktür büyük burjuvaziyi yarattı (Marx ve Engels, 2004: 89)”. Marx ve Engels, Komünist

Manifesto’da, burjuvazinin oluşumunu şöyle dile getirir: “Burjuva sınıfının varoluşunun ve hâkimiyetinin temel koşulu özel kişilerin elinde servetin birikmesi ve sermayenin oluşması ve büyümesidir; sermayenin koşulu ücretli emektir (2015: 56).” Marx ve Engels’e göre “Ücretli emek sermaye yaratır, başka bir deyişle ücretli emeği sömüren, yeniden sömürülecek yeni ücretli emek oluşturmaksızın çoğalamayan bir mülkiyet yaratır. Bugünkü deyişle mülkiyet, sermaye ile ücretli emeğin karşıtlığı içinde hareket eder (2015: 59).”

17. yy.’ın ilk yarısından 18. yy. sonuna kadar süren dönemde deniz ticareti büyük bir gelişme göstererek, manüfaktürden de daha kısa bir sürede büyüme göstermiştir. Uluslararasıdaki rekabet ilişkileri ile ticaret savaşımı dünya pazarından daha fazla pay almak üzerine gerçekleşmiştir. Sömürge ve denizcilik üzerinde tekelleşme oluşması yasalarla önlenmiş ve bu ulusların ticari rekabet özellikle deniz savaşları halini aldı ve denizler alanına hâkim olan İngiltere diğer uluslara baskın çıkararak manüfaktür ve ticaret üzerinde merkezleşmeyi kendi üzerine sağlamıştır. 18. yy.’da sanayi kentlerinde küçük burjuva hâkimiyet gösterirken, büyük burjuvazinin gelişim gösterdiği mekân liman kentleri olmuştur.

“En Karmaşık İşbölümü, Büyük Sanayi” bölümünde, mülkiyetin bir başka dönemine geçişi, İngiltere tekelinde toplaşan ticaret ve manüfaktürün, bir dünya pazarı yaratmasıyla ve eski sistemin bu dünya pazarının taleplerini karşılayamaması sonucu büyük sanayilerin ortaya çıkmasıyla yaşandığına dikkat çekilmektedir. Marx ve Engels, Komünist Manifesto’da, Amerika’nın keşfiyle birlikte bir dünya pazarının kurulduğundan ve bu pazarda ticaretin, kara ve deniz yollarıyla birlikte büyük bir gelişme sağlayarak sanayinin yayılmasını sağladığından bahseder (2015: 42). Büyük sanayi ile birlikte ulaşım araçları da gelişmiş ve sermayeler merkezleşerek sanayi sermayesi altında birleşmiştir. Dünya pazarını elinde tutan büyük sanayi, ulusların üyelerini tüm dünyaya bağımlı kılarak, ideoloji, din gibi aygıtları ve doğal öğeleri yok ederek, doğal ilişkileri para ilişkisine çevirerek ve kentin kıra üstün gelmesini sağlayarak, egemenliğini modern sanayi kentleri oluşturma çizgisinde kurmayı başarmıştır. Böylelikle küçük üretimi ve özellikle zanaatçılığı yıkarak üstünlüğünü sağlamıştır. Öyle ki, pazarın büyümesiyle birlikte manifaktür bile artık yetersiz kalmaktadır (Marx ve Engels, 2015: 42).

Büyük sanayinin, üretimi ve ticareti tekelleştirdiği gibi, farklı uluslar içerisindeki sınıfsal bölünme ve ilişkileri de tek tip hale getirmektedir. Bunu gerçekleştirmek elbette ki o ulusların özel niteliklerini ekarte etmekten geçmektedir. Tüm bunlar gerçekleşirken ve büyük sanayi sınıf kavramını dünya çapında tek tipleştirirken, ortak çıkarlara dayanan ve ona karşı duran bir sınıftan da gelişmesine neden olmaktadır ki, bu sınıf proleterler sınıfı olarak ortaya çıkmaktadır. Büyük sanayinin ortaya çıkması işçi sınıfı örgütlenmesini bölmemiştir, öyle ki büyük sanayi dışındaki işçilerin durumu daha da kötüdür.

“Özel Mülkiyetin Ortadan Kaldırılmasının Zorunluluğu, Koşulu ve Sonuçları” bölümünde, gelinen son aşamada bireylerin, varlıklarını sürdürebilmek adına kendi öz faaliyetlerinin dışında üretici güçleri de mal edinmesi gerekliliğinin ortaya çıktığı üzerinde durulmaktadır. İşte tam da burada büyük sanayinin doğurduğu proleter sınıf içerisinde mülk edinme, mülkiyeti herkese ait olan bir sürü üretim aletini denetimi altına alma, yani o üretim aletlerinin proleterlere tabi olmasından bahsedilmektedir. Bu bahsedilen mal edinme en nihayetinde bir devrim ile mümkündür. “Üretici güçlerin bütünü birleşmiş bireyler tarafından mal edinilmesi ile özel mülkiyet ortadan kaldırılmış olur (Marx ve Engels, 2004: 118).” Bireyler ancak bu şekilde iş bölümünden ve sınırlılıklarından kurtularak, kendi öz faaliyetlerini kendi iradeleri çerçevesinde bağımsız olarak gerçekleştirecekleri üretim biçimine kavuşurlar. Filozoflar,

geliştirilen bu aşamalar sonucunda, iş bölümüne bağlı olmayan bu bireyleri ‘insan’ olarak ve sonucunda bireyin bağımlılıklarından kurtulduğu bu süreci de ‘insanın gelişimi olarak adlandırmaktadırlar.

SONUÇ

Nihai olarak değerlendirecek olursak, Alman İdeolojisi, genel olarak Marxist teorinin felsefi temellerine odaklanmaktadır. Öyle ki Alman İdeolojisi, Marxist teorinin dinamiklerini ve komünist derimin koşulları ve sonuçlarına götüren sürecin ilk taşlarının döşendiği bir metin olarak karşımıza çıkmaktadır. Sonrasında yazılan (Kapital, Komünist Manifesto vs.) eserlerindeki özel mülkiyet sistemi ve sömürüye ilişkin çıkarımlar, Alman İdeolojisi gibi başlıca eserlerinde okunan fikrî temeller üzerine kuruludur. Dolayısıyla, Alman İdeolojisi, tarihsel materyalizm’in ana hatlarını oluşturan bir çalışma olması nedeniyle, sonraları geliştirilen ekonomik çalışmaları ve teorik çözümleri anlama çabalarının başlangıç noktasını oluşturması itibariyle önemini ortaya koyan bir yapıt olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Marx, K. (1993). *Kapital (Birinci Cilt)*, (Çev: A. Bilgi), Sol Yayınları: Ankara.

Marx K., & Engels F. (2004), *Alman İdeolojisi*, Sol Yayınları, Ankara.

Marx K., & Engels F. (2015), *Komünist Manifesto* (3. Baskı), (Çev: N. Satlıgan), Yordam Kitap, İstanbul.